

2021/2

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XLIX. ÉVFOLYAM

Zwack József, 200

Mesterségek dicsérete

A természet csodái

HONISMERET

XLIX. évfolyam, 2. szám
2021. április

Kiadja a HONISMERETI SZÖVETSÉG
1088 Bp., Múzeum krt. 14–16.

FELELŐS KIADÓ:
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
elnök

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BAKSA BRIGITTA, BARTHA ÉVA
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
FEHÉR JÓZSEF, GÁLNE JÁGER MÁRTA

HALÁSZ PÉTER
HÁLA JÓZSEF, KOVÁCS GERGELY
KOVÁTS DÁNIEL
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
VERES GÁBOR

SZERKESZTI:
HÁLA JÓZSEF

SZERKESZTŐSÉG:
Budapest V., Magyar u. 40.
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: +36 1 327 7761

Internetes elérési cím: www.honismeret.hu
INDEX 25387

E-mail: honismeret25@gmail.com

Megjelenik
az **Emberi Erőforrások Minisztériuma,**
a **Magyar Művészeti Akadémia,**
a **Magyar Nemzeti Múzeum,**
a **Nemzeti Kulturális Alap**
és az **Anyanyelvpolók Szövetsége**
támogatásával.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.
Postacím: 1900 Budapest

Előfizetésben megrendelhető az ország bármely
postáján, a hírlapot kézbesítőknél,
www.posta.hu WEBSHOP-ban

(<https://eshop.posta.hu/storefront/>),
e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon +36 1 767 8262 számon, levélben
a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető
a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, +36 1 767 8262,
hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díj egy évre 3000 Ft

Arculat: Farkas Anna

Technikai szerkesztő: Geiger Annamária
Nyomdai munkák: Opticult Bt., mondAT Kft.

ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

- Antal László, PhD.** hidrobiológus, mikrobiológus,
egyetemi adjunktus, Debrecen
Aszt Ágnes régész muzeológus, Csornai Múzeum, Csorna
Bajkó Ferenc településmérnök, harangkutató, Budapest
Baksa Brigitta, Dr. főiskolai tanár, Kóka
Balázs Livia néprajzkutató, Győr
Bartha Dénes, DSc. erdőmérnök, erdészeti növényvédelmi
szakmérnök, egyetemi tanár, Sopron
Bihari Puhl Levente festőművész, Jánosháza
Bodó Imre agrármérnök, helytörténész, Dombóvár
Csorba Csaba, Dr. régész, történész, ny. levéltáros, Mezőcsát
Diószegi György Antal, Dr. művelődéskutató, Budapest
Erdős Zoltán helyismereti könyvtáros, Pécs
Fehér Zoltán, Dr. ny. c. főiskolai tanár, Bátya
Ferencz Győző újságíró, helytörténész, Zalaegerszeg
Fr. Varga Kamill ferences szerzetes, könyvtáros, Gyöngyös
Fülöp László, CSc. ny. főiskolai tanár, Kaposvári Egyetem,
Kaposvár
Gelencsér József, Dr. jogász, c. egyetemi docens, Székesfehérvár
Gergelyné Bodó Mária magyar–történelem szakos
középfiskolai tanár, Szeged
Györe Géza, PhD. egyetemi adjunktus, Celldömök
Hádingér-Hidasi Márk helytörténész, Györköny
Halász Péter ny. főtanácsos, Gyimesközéplek
Kerekes Dóra, PhD. történész, gyűjteményigazgató,
Révész István Helytörténeti Gyűjtemény, Dunakeszi
Ménes András, PhD, MBA. közgazdász, Budapest
Novák László Ferenc, DSc. néprajzkutató, történész, geográfus,
Nagykőrös
Nyeste Krisztián hidrobiológus, PhD-hallgató,
Debreceni Egyetem TTK, Hidrobiológiai Tanszék, Debrecen
Oláh Róbert geográfus, történész, muzeológus,
kormányzati igazgatási tisztviselő, Nagykőrös
Pallagi Mária, PhD. történész, Kiskunfélegyháza
Papp Izabella ny. levéltáros, Jászboldogháza
S. Lackovits Emőke, Dr. néprajzkutató, Veszprém
Sági György történész, tudományos segédmunkatárs,
MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport,
Budapest
Selmecki Kovács Ádám tájegységvezető,
Duna–Ipoly Nemzeti Park Igazgatóság, Ipolyvece
Silling István, Dr. néprajzkutató, Kupuszlina, Vajdaság
Somogyi Dóra alapokleveles biológus, hidrobiológus
mesterszakos egyetemi hallgató, Debreceni Egyetem TTK,
Hidrobiológiai Tanszék, Debrecen
Sóstainé Márfi Ibolya ny. iskolaiigazgató, helytörténész,
Szeptenek
Szalai Ágnes PhD-hallgató, ELTE; tudományos segédmunkatárs,
ELKH BTK TTI, Budapest
Tóth Balázs segédmuzeológus, Magyar Természettudományi
Múzeum, Állattár, Lepkegyűjtemény, Budapest
Török Róbert, PhD. történész főmuzeológus, igazgató,
Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest
Udvarhelyi Olivér, Dr. ügyvéd, Veszprém
Varga Istvánné magyar–történelem szakos tanár, Fülöpszállás
Vasvári Zoltán etnográfus, Balassagyarmat
Villei-Pribék András Gábor geográfus,
természetvédelmi mérnök, Budapest
Vincze János Farkas segédlevéltáros,
MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, Szolnok
Vizi Márta PhD. régész főmuzeológus,
Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd

A borítón: *A cigánycsuk* (Selmecki Kovács Ádám cikkéhez,
a szerző felvétele)

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

A kétszáz éve megindított görög szabadságharc.

- Adalékok a hellén–magyar kapcsolatokhoz (*Diószegi György Antal*)3
„Zwack így tovább!”. Kétszáz éve született Zwack József,
a likörkülönlegességek gyáranak alapítója (*Török Róbert*)9

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

- Eötvös József: Gondolatok.....17
A honismeret és a digitális oktatás (*Gergelyné Bodó Mária*) 20
„Szekszárd, ahol élünk” – Monográfia és honismereti munkafüzet
Város történeti monográfia a tolnai megyeszékhelyről (*Szalai Ágnes*) 22
Gondolatok Szekszárd város történeti kötetéről
és az ahhoz készített munkafüzetéről (*Vizi Márta*).....27

HAGYOMÁNY

Mesterségek dicsérete

- A győri kovácsok céhe (*Fülöp László*) 29
A harangok „szíve” (*Bajkó Ferenc*)..... 34
A szepetneki drótosok (*Sóstainé Márfi Ibolya*) 40
Égi orgonák készítője. Emlékezés Albert Miklósról (*Bihari Puhl Levente*) 44
Nádvágás a székesfehérvári Sóstón (*Gelencsér József*)47
Városi vicc – Népi abszurd.
A „Papjancsi-viccek” effektusa népdalszövegeinkben (*Fehér Zoltán*)51

KÖZ-GYŰJTEMÉNYEK

- A közösség múzeuma. A Nagyharsányi Helytörténeti Gyűjtemény (*Erdős Zoltán*) 54
A megtalált „kisösvény”. Új múzeum a Rábaköz szívében (*Aszt Ágnes–Balázs Livia*)58

TERMÉS

- Erzsébet királyné lánya, Mária Valéria főhercegnő és Rónay Jácint II. (*Pallagi Mária*).....65
Vészterhes évek
Muhi László visszaemlékezései a főváros ostromáról (*Vincze János Farkas*).....70
Két levél egy erzsébetvárosi „csillagos ház”-ból (*Sági György*)73
Töredékek a györkönyi zsidóság történetéből (*Hádingger-Hidasi Márk*)79

Arckok a múltból

- Pribék Mihály, a motorcsónaksport nagy alakja (*Villei-Pribék András Gábor*)82
Kozáry Géza, a borászat kimagasló egyénisége (*Bodó Imre*) 88
Fajszai Károly, az eszperantó mozgalom jeles személyisége (*Varga Istvánné*)..... 89
Aki több mint 1000 versenyt nyert. Sajdik Sándor, a zsoloké (*Kerekes Dóra*) 94

KRÓNKA

Régészeti leletek Zalában (*Ferencz Győző*)..... 98

A természet csodái

Az Év Fája, a lisztes berkenye (*Bartha Dénes*) 99

Az Év Rovara, a kacsafarkú szender (*Tóth Balázs*) 105

Az Év Hala, a jászkeszeg (*Somogyi Dóra–Antal László–Nyeste Krisztián*) 108

Az Év Madara, a cigánycsuk (*Selmeczi Kovács Ádám*) 110

KÖNYVESPOLC

Hódmezővásárhely írásban és képben (*Novák László Ferenc*)..... 113

Családtörténet Kiskunhalasról (*Vasvári Zoltán*) 115

Jászberényi szeretetszolgálat (*Fr. Varga Kamill O. F. M.*) 116

Jászsági népmesék (*Papp Izabella*) 117

„Érces” műemlékek „három város” szívében (*Oláh Róbert*) 119

Hódság, a szeretett bácskai szülőváros (*Silling István*)..... 120

Egy jelentős évforduló betiltásának hiteles története (*Györe Géza*) 122

Csodálatos album Márton Áronról (*Udvarhelyi Olivér*) 123

Szerelem a hagyományos paraszti világban (*Halász Péter*)..... 124

Árpádföld históriája (*Ménes András*)..... 128

Anekdoták és mesék Dunakeszről (*Baksa Brigitta*) 129

Dél-Borsodi dokumentumgyűjtemény (*Csorba Csaba*)..... 130

Újabb kötet a Káli-medencéről (*S. Lackovits Emőke*) 132

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA (Összeállította: *Halász Péter*)..... 135

A magyar nyelv hete – A költészet nyelve 142

Tisztelt Szerzőink!

Kérjük, hogy a folyóiratunkba szánt írásaitak lehetőleg elektronikus úton egyszerű Word formátumban szíveskedjenek megküldeni a honismeret25@gmail.com címre. Továbbá kérjük, hogy a terjedelem kötöttségére való tekintettel a megküldött írás ne haladja meg a 4–5 oldalt (10–15 ezer leütést), az esetleges hivatkozások esetén lábjegyzetelést kérünk, a képmelléleteket szintén elektronikusan, lehetőleg 300 dpi felbontásban kérjük megküldeni. Aszerzői korrektúrákat szintén elektronikus úton küldjük meg.

Lapzárta minden páratlan hónap 5-én, megjelenés minden páros hónap 10-én. A közlésre szánt cikkeket a szerző nevének, titulusanak és címének feltüntetésével tudjuk fogadni. Kérjük, hogy a lábjegyzeteket vagy irodalomjegyzéket tartalmazó írások esetében a hivatkozások, bibliográfiai adatok legyenek hiánytalanok, pontosak és azok a Honismeretben használt formában készüljenek! Ellenkező esetben a cikket nem áll módunkban elfogadni!

a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Honismeret Szerkesztősége (1053 Budapest, Magyar u. 40.),

Litea – Budai Krónika Könyvesbolt (1014 Budapest, Hess András tér 3.)

ÉVFORDULÓK

A kétszáz éve megindított görög szabadságharc

Adalékok a hellén–magyar kapcsolatokhoz

Alexandrosz Ypszilantisz és az 1821-ben megindított görög szabadságharc emlékezete ki-magasló értéket jelent Európa történelmében! Március 25. a görög nemzeti ünnep napja: a szabadsághősök e napon bontottak zászlót a nemzeti függetlenségért 1821-ben. A szabadságért való áldozatvállalás jelenik meg a görög nemzeti zászló kilenc vízszintes sávja, az öt kék és négy fehér csík jelképi tartalmában: e sávok a „*Szabadság vagy Halál*” nemzeti jelszó görög szavának kilenc szótagját jelenítik meg. Az 1821-ben megindított görög szabadságharc hősei és vértanúi kivívták a nemzeti függetlenséget!

E dicsőséges görög nemzeti siker egyetemes jelentőségéről méltó módon indokolt meg-emlékezni Magyarországon is a 200. évforduló jegyében, mivel e történelmi értéktár egye-temes minőséget képvisel a filhellén (görögbarát) magyar és hungarofil (magyarbarát) gö-rög kapcsolatok emlékeztetmíveltségi és diplomáciai színterein is!

A XIX. századi magyarságnak a görögök iránti együttérzése a görög szabadságharc so-rán azért is különleges érték, mert két évszázaddal ezelőtt erőteljes filhellén közhangulat alakult ki Magyarországon. E korszak előzményei tekintetében különösen indokolt rögzí-teni, hogy a magyarországi görög tudós, Geórgiosz Zavirász (1744–1804) *Új Hellász* címet viselő alkotása egyetemes kifejezője volt a nemzeti szabadságtörekvéseknek, a magyaror-szági görögök nemzet- és eredettudatának, és egyben e mű az újgörög filológia alapműve is!

A Kárpátokon túli görög fanarióták által irányított térségből indult ki a szabadságharc. 1821 februárjában Alexandrosz Ypszilantisz Jászvásárhelyre érkezett, és megkezdődött a felkelés. Rendkívüli jelentőséggel bír ez Erdély filhellén magyar világa kapcsán, hiszen a Kárpátokon túli, szomszédos térségben tört ki a görög felkelés 1821-ben, melynek nyomán igazi filhellén magyar világ teremtődött! Ez jelentette az alapját a reformkori Magyaror-szágon kialakult filhellén magyar és hungarofil görög kapcsolatrendszernek. A legfontosabb azonban arra felhívni a figyelmet, hogy az 1820-as évektől a magyar reformnemzedék szá-mára és az európai színtéren is közismertek voltak a görög szabadságharc jeles személyi-ségeinek történelmi jelentőségű cselekedetei. E körből az alábbi görögök nevét különösen indokolt felsorolni: Alexandrosz Ypszilantisz, Dimitriosz Ypszilantisz, Nikolaosz Szkufász, Athanasziosz Czakalof/Tzakaloff, Emmanuil Xanthosz, Adamantiosz Koraisz, Dionisziosz Szolomosz, Andreasz Kalvosz, Theodorosz Kolokotronisz, Geórgiosz Karaiszkakis, And-reasz Miaulisz, Dimitriosz Plaputasz, Jannisz Makrijannisz, Alexandrosz Mavrokordatosz, Ioannisz Kapodisztriasz, Geórgiosz Kunduriotisz, Ioannisz Kolettisz, Andreasz Zaimisz.

A filhellén magyar és hungarofil görög értéktár különleges helyszíne volt 1821-ben Er-dély, hiszen ezen esztendőben került sor arra, hogy Alexandrosz Ypszilantisz egy kis időre menedékre lelt az itteni magyar világban. Indokolt utalni arra is, hogy Szent István király korától 1821-ig magyar–görög műveltségi határ létezett a Kárpátok mentén! A korábbi év-

századok során Moldva és Havasalföld görög kereskedői közül számosan telepedtek meg Erdély magyar városaiban. A Kárpátokon áthaladó magyar–görög kereskedelmi kapcsolatok is folyamatosak voltak. A kezdeti görög sikerek utáni, az 1821. június 19-én sorra került dragasani vereség következményeként Ypszilantisz és görög serege az erdélyi Töröcsvári-szoroson menekült Magyarországra, Erdélybe. Dr. Athanasiou Christoforos a következő összefüggéseket rögzítette: a törökök „*Havasalföldön vérbe fojtották a felkelést.*” A „*havasalföldi felkelés leverése után*” kezdődött meg a „*görögországi fegyveres felkelés*”: a „*Philiki Hetéria Görögországra összpontosította erőit.*” „*1821. március 25-én [ez a nap nemzeti ünnep Görögországban] a szervezet harcosai és vezetői, miután meggyőzték a görög urakat a forradalom szükségességéről, a Peloponnészoszon, Közép-Görögországban, és az ország más térségeiben kirobbantották a forradalmat, amely rövid időn belül kiterjedt az egész országra.*”¹ Kilenc esztendőn át tartó véres csaták után Görögország független országgá lett 1830-ban!

A 200. évforduló emlékévében különösen indokolt felmutatni a magyarországi görög kereskedők által nyújtott pénzügyi támogatást az 1821-ben megindított görög szabadságharc folyamán. A régi magyarországi görög kereskedők történetéből fontos kiemelni, hogy a kereskedőházaikon és a pecsétjeiken a horgony, a kereszt és a 4%-os jelkép együttesen való feltüntetése a görög szertartású hitörzés és a tisztességes kereskedelem összetett jelképe. Alapvetően fontos rögzíteni, hogy a magyarországi görög kereskedő társulatok, a kompániák gazdasági ereje húzódott meg a szabadságharc támogatása, valamint minden görög templom- és iskolaépítés hátterében. Ha valahol külön nem is volt iskola a templom mellett, akkor a templom volt egyben az oktatásnak is egyfajta színtere: a liturgikus olvasmányok a hitörzést éppen úgy szolgálták, mint a nyelvörzést. A hitélet mellett a görögök törekedtek arra is, hogy utódaik megőrizzék az anyanyelvüket, kultúrájukat. A görög templom és az iskola mintegy megtartó központ is jelen volt: együttesen fogták össze az ortodox közösséget, lehetőséget biztosítottak számukra a sorsközösségük és adományozó lelkületük megéltetésére; végrendeleteikben bőkezű adományokat hagytak egyházukra és más intézményekre is (kórházakra, iskolákra, alapítványokra). A fentiek sok mindent fémjeleznek a csupán pár ezres létszámot jelentő magyarországi görög kereskedők értékkeremtő és közösséget megőrző jelleméről! A görögök kompániakereskedelmet folytattak, tehát jellemző volt rájuk a társas vállalkozás: jellemzően két-három kereskedő társult bizonyos munkamegosztással. Az egyikük beszerezte az árut, a másikuk a helybeni kereskedést folytatta, harmadik társuk pedig szekerező vándorkereskedőként járta a környező falvakat. Az áruszállítások biztonságá érdekében többen szövetkezve karavánt alkottak, és fegyveres kíséretet biztosítva indultak távolsági kereskedelmi útjaikra. De nem pusztán a haszonelvűség vezette őket, hanem a hit- és az identitásörzés: a közösségi élményt alapértéknek tekintették, így a vallás és a templom, valamint az iskoláztatás és az anyanyelv megőrzése is igen nagy jelentőségű volt az első diaszpóra görögsége számára. A hitélet mellett a görögök törekedtek arra is, hogy utódaik megőrizzék az anyanyelvüket, kultúrájukat: ez kifejeződött az iskola létrehozását és fenntartását célzó tevékenységükben is, jellemzően a házitanítói gyakorlatból fejlődött ki a korabeli görög iskola.

A görög Ypszilantisz család Magyarországon fennmaradt történeti emlékei is igen fontosak az 1821-ben megkezdett görög szabadságharc kora és a XIX–XX. századi rokonsági kapcsolatok okán. Budapesten, a belvárosi Váci utca 26. szám alatt lévő üzlet kirakatai felett ma is olvasható az „*Ypsilanti*” felirat. Indokolt közkinccsé tenni, hogy a görög Ypszilantisz család magyarországi görög rokoni köreinek kimagasló jelentősége volt a XIX. szá-

1 Dr. Athanasiou Christoforos: Az újkori Görögország története. Budapest, 2006. 28.

zad világában. Báro Sina György Simon (1783–1856) és Derra Katalin (1792–1851) fia, Sina Simon (1810–1876) házasságot kötött báró Gyika Iphigéniával (1815–1884; désánfalvi Gyika Szilárd földbirtokos leányával); leányaik közül kettő is görög férúúhoz ment feleségül. Sina Ilona (1845–?) férje Ypszilantisz Gergely (1835–1886) görög herceg lett, aki görög királyi követ volt az Osztrák–Magyar Monarchiában; Sina Irén (1843–1881) pedig Geórgiosz Mavrokordatosz görög herceg felesége volt.

A Kozániból származó görög szabadsághős, Geórgiosz Laszanisz (Kozani, 1780–1870, Athén) a legbelsőbb harcostárs, munkatársa volt a görög szabadságmozgalom vezérének, Alexandrosz Ypszilantisznak az 1821. évi görög felkelés megindításakor. E két görög hőst Erdélyben 1821-ben a Habsburgok elfogták és Munkács várába zárták. Alexandrosz Ypszilantisz 1828-ban Bécsben hunyt el. Geórgiosz Laszanisz legjobb barátai közé tartozott a pesti görög kereskedő, Geórgiosz Takiadzisz (Takácsy György). A pesti görög Takiadzisz/Takácsy család szintén Kozániból származott, és a rokoni köreik a görög szabadságharc legfőbb támogatói közé tartoztak. Takácsy György felesége Bekella Erzsébet volt, akinek a gazdag görög kereskedő édesapja, Bekella Miklós (Nikolaosz Vikelasz) 1804–1820 között a pesti görög iskola igazgatójaként is tevékenykedett; és kiemelkedő szerepet vitt a görög szabadságharc előkészítésében, támogatásában. A tokaji görög üknagymamám, Szerviczky Zsófia bátyjának házassága révén oldalági rokonságban állók a Takiadzisz/Takácsy–Bekella/Vikelasz családokkal. A pesti görög Takiadzisz/Takácsy családból való Takácsy Katalin (a XVII. századi tokaji görög Papademosz családból származó) ifjabb Szerviczky György (1811–1875) postamester felesége lett. (E tokaji görög család őse, egy 1658 januárjában Tokajban keltezett görög egyházi anyakönyvi kivonat szerint Papademosz Charisz volt, aki a görögországi Szervia városából származott; utódai görög eredettudatuk megőrzése okán viselték a lengyelországi borkereskedelmük révén rájuk ragadt „Szerviczky” nevet.)

Az 1821-ben megindított görög szabadságharc emlékezete jegyében indokolt a korabeli filhellén magyar világunk jelentőségére is utalni! Gróf Széchenyi István a nemzetét és hazáját szerető tevékeny ember igazi példaképe, akinek méltó segítőtársai voltak a pesti görögök. Széchenyi István gróf, „a legnagyobb magyar” országépítő reformtörekvéseinek támogatásában tucatnyi magyarországi görög család (pl. Derra, Nákosz/Nákó, Szinasz/Sina, Takiadzisz/Takácsy) is részt vállalt: e reformkori görög kör sokat tett azért, hogy a megvalósítandó hazafias célok (mai szóval: nemzeti fejlesztési projektek) gördülékeny módon valósággá váljanak. A reformkori magyarországi görögök adományozó kedve a magyar hazafias célok megvalósításában rendkívül jelentős érték még majd két évszázad távlatából is. Ebből is kitűnik, hogy nem a tőke határozza meg a vagyonos személyiség mentalitását, hanem a pénzemberi karakter a tőkemagatartást. A magyarországi görögök értékteremtő és közéleti tevékenysége, adakozó kedve és hazafias kiállása igen komoly mértékű volt a reformkorban: ragaszkodtak görög ortodox hitükhöz, és ezzel együtt minden ténykedésük a magyar haza üdvét szolgálta! Gróf Széchenyi István és görög köre megtestesítette Kölcsey Ferenc *Huszt* címet viselő versében Szatmárcsekén 1831. december 29-én megfogalmazott

Alexandrosz Ypszilantisz bécsi síremlékének részlete (A szerző felvétele)

üzenetének máig ható valóságát, mely egyébként Széchenyi István *Hitel* című műve alapján született: „*Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!*” Széchenyi 1818 novemberétől 1819 februárjáig nagy utazást tett Görögországban; együttértett a török iga alól szabadulni kívánó görögséggel; és ez érzelmi alapot adhatott a magyarországi görög kereskedőkkel való együttműködésére a reformkori tervei megvalósításakor is! Gróf Széchenyi István egyetemes jelentőségét fontos azért is felmutatni, mivel pár éve görög és magyar nyelvű feliratokkal is ékesített emlékműve van Görögországban, amely a következőket rögzítette csupa nagybetűvel: „*A LEGNAGYOBB MAGYAR GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN EMLÉKÉRE, AKI 1818–1819 TELÉN CHALKIDÁBA LÁTOGATOTT, S LEHETŐVÉ TETTE HÁROM É VÁRBAN RABOSKODÓ GÖRÖG FOGOLY KISZABADULÁSÁT.*”

A korabeli filhellén magyar világ megtapasztalása vezetett ahhoz, hogy a magyarországi görögség támogatta a reformkor magyar hazafias törekvéseit. Magyar szívű görögség alakult ki a reformkorban: 1848–1849-ben a magyarországi görög vagyonos családok sarjai közül több tucat tiszt vett részt a magyar honvédseregben a szabadság győzelméért; és 1849 után szinte mindannyian több év várfogságra ítéltettek.

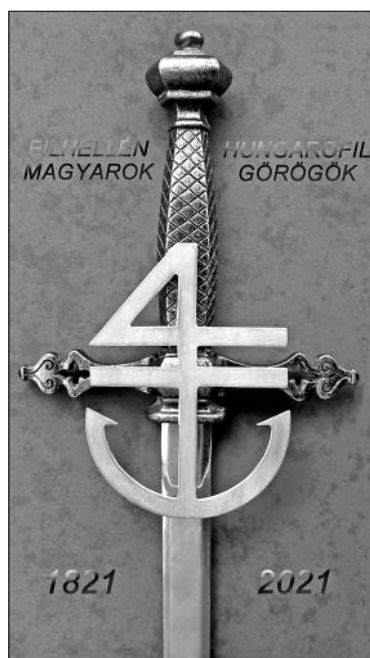
Alexandrosz Ypszilantisz és az 1821-ben megindított görög szabadságharc egyetemes jelentőségéről méltó módon megemlékezni a 200. évforduló jegyében különleges művelődéskutatói élményt jelent számomra! A kutatásom megkezdésében a családi gyökereim jelentették az alapot: anyai ági felmenőim között a XVII–XIX. századi tokaji görög Papademosz/Szerviczky, Karátsonyi és Demeczky családok tagjai is fellelhetőek. Oldalági rokonságban állok (többek között) a méltán nevezetes pesti görög Takiadisz/Takátsy és Vikelas/Bekella családokkal is. Nagybátyám oltotta lelkembe a tokaji görög elődeink emlékét: 1976 nyarán ő vitt el életemben először Tokajba, ahol büszkén mesélt a görög kompániáról a görög ősrünk síremlékénél, az általuk felépített görög templomnál, mely méltó ékessége napjainkban is Tokaj városának. Magyar őseim filhellén érzülete körében fontos utalnom arra, hogy számukra a görög műveltség alapvetést jelentett a családi és az iskolai neveletésük által! Édesapám, Diószegi György (1936–2005) okleveles gépészmérnök, főiskolai tanár az ókori görög filozófia szerelmese volt. Az ő kezdeményezésére az érettségim előtti évben, 1980 nyarán (az akkor még a Magyar Nemzeti Múzeumban működő Országos Széchényi Könyvtárban) kezdtem meg művelődéskutatói munkámat. Nagy örömet jelentett számomra *A bölcsesség szeretete* (Bp., 2006) címet viselő közös könyvünk megszületéséhez vezető folyamat, mivel ez fontos alapot jelentett a további művelődéskutatói munkámhoz. 1981 óta publikálok (pl. *Magyar Nemzet, Tokaj és Hegyalja, Agora, Ellinizmosz, Isztrosz, Aracs, Bácsország, Ethnica, Partium, Széphalom, Tokaji Hírek, Lovas Nemzet*). 1994 óta tudatosan meghatározott szempontok szerint kutatom és publikálom a magyarországi görögök XVII–XIX. századi sorstörténetét: a család-, hely- és közösségtörténet egysége jegyében a Kárpát-medence mintegy 70 városa, települése régi görög örökségét ismerttettem az eddig megjelent írásaimban. A magyarországi görögség történetének kutatása terén végzett munkámban a magyar–görög nemzetbarátság adalékainak feltárását tekintem fő célomnak. Ennek jegyében születtek meg (többek között) *A magyarországi Papademosz-akta... (1658–1963)* (Budapest, 2009) és *Adalékok az 1848–49. évi dicsőséges magyar szabadságharc tisztikara görög eredetű hőseinek arcképvázlatához* (két kiadás: Bp., 2008; 2010) címet viselő könyveink, melyeket leányommal, Krisztinával társszerzőségben írtunk meg. Az első könyv megszületésében Vaszilizs Angelidisz, A Görög Kultúráért Alapítvány elnöke játszotta a legfőbb szerepet, aki rávett arra, hogy menjünk el 2008 szeptemberében a XVII. századi görög őseim szülőföldjére, Szervia városába, ahol olyan melegszívű fogadtatásban volt részünk, ami igazán méltó volt az évezredes filhellén magyar és hungarofil

görög műveltségi kapcsolatrendszer számos értékes történelmi emlékéhez! A régi magyarországi görögökben nem csak a kereskedőt kell látni, hanem az értékteremtő közösséget is: ezt igazolja az 1790 táján elkészült tokaji görög Szent Miklós-templom is. A tokaji görög házak közül a legfontosabb a Tokaji Múzeum remek épülete (Bethlen Gábor utca 7.); egyenes ágú tokaji görög elődöm, Karácsonyi Konstantin Pál 1790-ben építtette fel ezt a szép és gazdagon díszített házat. Karácsonyi ajándék volt számomra, amikor 2017. december 2-án a Tokaji Múzeum meghívására, ezen épületben, görög őseim régi otthonában tarthattam meg nagy érdeklődéssel és szeretettel fogadott előadásomat a tokaji görögök XVIII–XIX. századi értékvilágáról.

Az 1821-ben megindított görög szabadságharc óta eltelt két évszázad tapasztalatai alapján fontos hangsúlyozni, hogy tisztelet és köszönet illet mindenkit, aki a filhellén magyar és hungarofil görög kapcsolatrendszer iránti rendíthetetlen elkötelezettség jegyében élte életét; és alkotva gyarapította azt az értéktárat, ami emlékezetműveltségi örökségként biztos alapot jelent a jövő nemzedékek alkotóereje számára a méltó világkép és műveltségi diplomácia színterein is! Gróf Klebelsberg Kuno és gróf Teleki Pál jelentősége a magyar–görög diplomáciai kapcsolatokban különleges értéket képvisel.

Gróf Klebelsberg Kuno (1875–1932) kiemelkedő kultúr- és tudománypolitikus volt, aki kultuszminiszterként 1922 és 1931 között a külföldi ösztöndíjak rendszerét is megszervezte. Kiemelten kezelte a magyarországi görög iskolai nyelvoktatás ügyét az 1920-as években, és sokat tett a magyar–görög műveltségi diplomácia területén a kapcsolatok fejlesztéséért.

Gróf Teleki Pál műveltségi diplomáciai tevékenysége is kimagasló értéket képviselt, melyre kiváló példa a következő görögországi híradás 1928-ból: *„Kalogeropulosz nyilatkozata Teleki Pál gróf athéni útjáról és a görög-magyar kapcsolatok jelentőségéről. – A Magyar Külpolitika levelezőjétől. – Athén, július 21. Június 21-én ünnepnapja volt a magyarságnak Athénban. Ünnepezték gróf Teleki Pált, hogy kifejezzék a görög kultúrélet, a hellén értelmiség elismerését a magyar kultúra nagyságával szemben. Az ünnepség központjában egy öregember áll, Görögország Rákosi Jenője, aki már 50 évvel ezelőtt megtanult magyarul és most ismét felfedezte a magyarságot és sehonnan sem hiányzik, ahol a magyar kérdéssel szemben megértést mutatnak és mindenben részt vesz, ahol Magyarországot ünneplik. Ez a 80 esztendőszinte barátunk Kalogeropulosz, a hellén kultúrélet doyenje. A Hellén Földrajzi Társaság, a Bizánci Társaság elnöke, a Parlamenti Könyvtár igazgatója (az ország első könyvtára) és még vagy 20 tudományos társaság vezetőtagja. Ő rendezte a júniusi ünnepséget is a Parlamenti Könyvtár előadótermében, abból az alkalomból, hogy a Hellén Földrajzi Társaság gróf Teleki Pált tiszteletbeli tagjává megválasztotta. Jelen voltak az összes tudományos társaságok vezetődelegátusai, a magyar királyi ügyvivő, a Földrajzi Társaság majdnem teljes tisztikara, a hellén–magyar kamara igazgatója és az athéni előkelő hellén magyarbarátok. Az ünnepség lezajlása után, Kalogeropulosz a Magyar Külpolitika levelezőjének a következő érdekes*

A 200. évforduló tiszteletére készült plakát, Diószegi György Antal és Ilku János műve

nyilatkozatot adta: – Végtelenül örülök, hogy ismét magyar ügyben nyilatkozhatom, még inkább, hogy a Magyar Külügyi Társaság hivatalos lapjának, amely társasággal karöltve és a Hellén Magyar Kamara asszisztenciájával sikerült gróf Teleki Pál oly jól sikerült előadásait megrendeznünk. [...] Jómagam nem először foglalkoztam magyar kérdésekkel, hiszen már ötven évvel ezelőtt is nekiálltam a magyar nyelv tanulásának. [...] Most az a célom, hogy minél szorosabbra fűzzem a kulturális kapcsolatokat Magyarország és Görögország között”, mivel „*azt szeretném, ha az összes fontosabb kultúrtényező megismernék a magyar viszonyokat. [...] Nagyon sokan vannak az itteni kulturális tényezők között, akik jól ismerik a magyarok hősiest történelmét, a magyar kultúra erejét, a magyar nép lovagias karakterét.*”²

A fenti adalékok jegyében fontos utalnom a filhellén magyar és hungarofil görög műveltség jelentőségére, melyre kiváló példa a következő emlék is: „*Leleplezték Athénben a görög szabadságharcban elesett magyar önkéntesek hősi emlékművét. [...] A Görögország függetlenségi harcaiban 1821–29-ben elesett magyar önkéntesek emlékére a Görög–Magyar Kulturális Liga emlékművet emelt, melyet most leplezlek le Athénben. Az emlékmű leleplezése fényes keretek között folyt le. A görög kormány hadügyminiszterével képviseltette magát. Megjelent azonkívül számos magas rangú katonatiszt, Athén közszertetben tartott polgármestere, továbbá képviseltették magukat úgy a kultusz-, valamint a belügy- és földművelésügyi miniszterek. Jelen voltak számos más hivatali és társadalmi előkelőségek, Ypsilanti herceg és neje, a Görög–Magyar Kulturális Liga elnöke, Kalogeropoulos úr, Cleon Hadji Lazzaro, az ismert magyarbarát, valamint a kulturális liga többi tagjai. Majd megjelent személyesen Moldoványi Sándor magyar királyi követ és neje, valamint a magyar követség teljes személyzete. Az ünnepség pompáját a kirendelt festőies köztársasági gárda emelte. A közönség száma mintegy kétezer főre volt tehető. A zenét a helyőrség, valamint a város zenekara szolgáltatta. Az ünnepélyt Kalogeropoulos, a Görög Földrajzi Társaság elnöke, mint a Görög–Magyar Kulturális Liga elnöke nyitotta meg. Majd utána a görög centenáriumi bizottságának elnöke beszélt s emlékezett meg meleg szimpátiával az ünnepelt magyar hősookról és görög nemzeti színű szalagos babékoszorút helyezett az emlékműre. Az ünnepi díszbeszédet Mercuris polgármester mondotta. »Európa szívében virágozik egy szabadságszerető, nemes, életerős nemzet, melynek nincsen párja az egész világon. Derék, büszke magyarok a szabadság mesterei!« S tovább pedig meleg szavakban emlékezett meg az önzetlen magyar hősookról, kik véruket ontották a görög szabadságért. Megható beszéde után a szimpatikus mosolyú öregúr szintén nemzeti színű szalaggal ellátott babékoszorút helyezett az emlékműre. Az elhangzott beszédek Moldoványi Sándor magyar követ igen meleg, rokonszenves szavakban köszönte meg, majd megemlékezett a mindig szoros görög–magyar barátságról. A magyar követ meleg hangú beszédét a közönség lelkesen éljenezte meg, majd Moldoványi követ magyar nemzeti színű szalaggal ellátott babékoszorút helyezett szintén az emlékműre. Az ünnepség befejezésekor a köztársasági gárda tisztelgése következett és a helyőrség díszindulója, míg az ünnepség előkelőségei elvonultak. A kis emlékmű most az athéni Zappeion-kertet díszíti s örök emléke marad az önfeláldozó philhellén magyar testvéreinknek, mely nemcsak szimbólum, de a szoros kapcsolat és mindig önzetlen igaz magyar barátság záloga.*”³

Alexandrosz Ypszilantisz és a görög nemzet szabadságharca kimagasló értéket teremtett újjá az emberiség történelmében! E szabadságküzdelem egyben a békeeszmény ünnepévé

2 Görög tudós új Magyarország teljesítményéről. Kalogeropoulos nyilatkozata Teleki Pál gróf athéni útjáról és a görög–magyar kapcsolatokat jelentőségéről. Magyar Külpolitika IX. évf. 1928. aug. 1. 14–15. sz. 4.

3 E. J.: Leleplezték Athénben a görög szabadságharcban elesett magyar önkéntesek hősi emlékművét. Magyarország XII. évf. 1931. máj. 14. 108. sz. 3.

is lett a 75. évforduló évében, hiszen az 1896-ban Athénban megtartott olimpiai játékok immár 125 éve ezt az üzenetet hordozzák minden ember számára. Az olimpia az ókori görög művelődés egyik olyan maradandó és évezredek múltán is ható gyöngyszeme, ami példátlan az emberiség történetében. Különleges helyzet állt elő a 2021. esztendőre, hiszen ekkor kerülnek megrendezésre olimpiai játékok és a görög szabadságharc 200. évfordulója jegyében megszervezett ünnepélyes megemlékezések is!

Az 1821-ben megindított görög szabadságharc filhellén értékvilága az európai örökségtár kimagasló értéke! Két évszázaddal ezelőtt Európa minden művelt személyisége a filhellén műveltség birtokában volt, és ezen történelmi örökséget a XXI. századi megemlékezéseken is fontos felmutatni. Tisztelet és köszönet illeti azon kiváló írókat, akik az elmúlt két évszázad során olyan írásműveket tettek közzé, melyek rávilágítanak az 1821-ben megindított görög szabadságharc egyetemes jelentőségére; és ezzel összefüggésben a magyarországi filhellénizmus rendkívüli voltára! A magyar bizantinológia megszületése az 1821-ben megindított görög szabadságharc utáni évtizedek legmagasabb szintű műveltségi értéktárába tartozik. A műveltség történelmi távlatokban valójában az értékelvű szabadság egyik legfontosabb alapja! Ez utóbbi gondolat mentén nyilvánvaló üzenet a XXI. század nemzedékei számára is, hogy az 1821-ben megindított győzedelmes görög szabadságharc 200. évfordulója a méltó ünneplés lelkületi tartalma jegyében Európa nemzeteinek jövőképe terén is rendkívüli jelentőséggel bír. Hatalmas reményt jelent Európa szellemi megújodása terén a filhellénizmus gondolati tartalma, mert ez valójában a legősibb műveltségi összekötő kapocs nemzeteink értéktárai között!

A filhellén magyar és hungarofil görög kapcsolatrendszer értékvilágának feltárása érdekében kifejtett művelődéskutatói munkámat a humanista gondolkodás és a filozófikus értékelvűség jegyében igyekszem végezni. Mottóm: „*A történelem szeretete olyan műveltségi élménytár, melynek révén szellemi értelemben évezredekben át mindig újra és újra megfoghatják egymás kezét az ösök és az utódok!*”

Diószegi György Antal

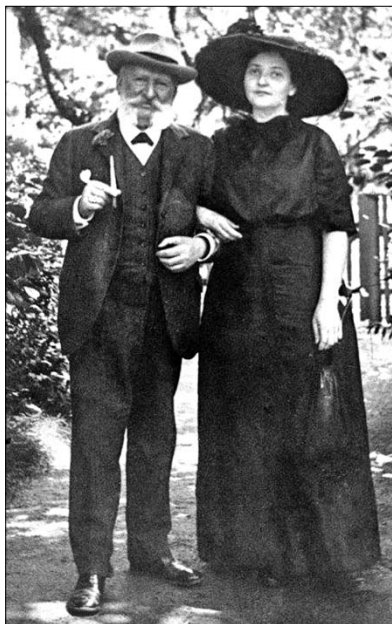
„Zwack így tovább!”¹

Kétszáz éve született Zwack József,
a likórkülönlegességek gyárának alapítója

Éppen kétszáz éve, 1821. április 1-jén született az Osztrák Birodalom Cseh Királyságában, a mai Batelov településen Zwack Wolf, azaz Zwack József császári és királyi udvari szállító, kereskedő, gyáros, a hazai likóripár, likórgyártás kiemelkedő alakja. A Zwack Unicum cég megalapítója.

A ma majd 2000 fős lélekszámot számláló kis település a dél-csehországi Jihlavai járásban helyezkedik el, ahol a középkor óta laktak zsidók. A zsidókra vonatkozó első írásos emlékek 1426-ból valók, közösségük a XVIII. század végétől aktívan működik a telepü-

1 Ezzel a címmel jelent meg 1995-ben a család legendáriuma: Zwack így tovább! Egy család, egy gyár, egy ital legendáriuma. Szerk.: *Borbíró Zsóka* et al. Ab Ovo Kiadó, Budapest, 1995.

Zwack József és felesége
(Unicum Ház, Budapest)

nyesíteni, hogy az italokat ne esszenciákból, hanem az italnak nevet adó anyagokból kell készíteni; végül is ez az alapelv szerezte meg számára 75 éves munkásság után azt a hírnevet, a melyet maga után hagyott.”²

A magyarországi szesz- és likőripar kialakulása is Zwack József ifjúsága idejére tehető. A Csehországból hazánkba vándorló iparos-kereskedő (család), a hazánkban rejlő üzleti és gazdasági lehetőséget látva 1840-ben megalapította üzletét³ Pest város központjában, a Marokkói-udvarban. (A Csehországból történő bevándorlás több más, később ismerté vált kereskedőcsalád esetében is jellemző volt. A betelepülés köszönhető volt az 1840. évi törvényi változásoknak is: ez megengedte a zsidóknak a szabad vándorlást, a szabad kereskedelmet, mesterség gyakorlását és gyár létrehozását.) Ez az épület a mai Erzsébet tér helyén állt. A Marokkói-ház⁴ a legkiválóbb helyen volt üzleti szempontból. A pesti Duna-part, a kereskedelmi útvonalak, bevásárló utcák (az egykori Rak-piac, Váci utca, Király utca) közelsége áruszállítás szempontjából is megfelelőnek bizonyult. Ráadásul a Marokkói-ház-

lésen. Az 1790-es nagy tűz utáni újonnan épített zsidó-negyed ma is jól megőrzött egységet képez kis terével és több keskeny utcájával. A település ma is álló zsinagógáját 1794-ben építették a régi imaház helyére.² Zsidó temetőjébe a XVII. század végétől temetkeztek, ahol ma is mintegy 300 sírkő található. A legrégebbi sírkő 1715-ből származik. A régi temető Csehország kulturális örökségi emlékeként védett. A Zwack család ősei is itt nyugszanak. A családfát az alapító nagyszüleiig lehet visszavezetni, akik itt a településen éltek. A nagyszülők Zwak³ Adam (1744 körül–1817. október 20.) és neje, Rozália (1752–1839) voltak.

Unokájuk Zwak Wolf (קאווו בן זאק), azaz a dinasztiaalapító későbbi Zwack József, Zwak Caspar azaz Gáspár (1779–1862. április 17.) és Löwy Leonore avagy Eleonóra (1792–1857. február 14.) harmadik fiúgyermekéként született ezen a kis csehországi településen, népes családban. Abban az időszakban, amikor az Osztrák Birodalom ipara éppen kezdett kibontakozni. A családfa szerint összesen 12, azaz 7 fiú- és 5 lánytestvére volt Wolfnak. A visszaemlékezések szerint „Már 19 éves korában foglalkozott a szeszipari szakmával s bizonyos előrelátással már akkor is görebei [?] mellett dolgozott s azt az elvet kezdte érvé-

2 <https://www.hrady.cz/synagoga-batelov-jihlava> (2021. 01. 29.)

3 A zwak héber szó jelentése magyarul: gyenge.

4 Magyar Ipar 1915. február 28. 139.

5 Ellentmondások a források az alapítást illetően. A céges és más nyomtatott korabeli forrásokban egyértelműen az 1840-es dátum szerepel, amely bizonyító erejű lehet. Azonban Gajáry István tanulmányában azt írja, hogy József 1846-ban folyamodott Pest városához letelepedési jogért és 1847-ben szeszfőzési jogért. Lásd: *Gajáry István: Szempontok a Zwack Szeszgyár 1915 és 1950 közötti történetéhez*. In *Várostörténeti Tanulmányok* 13. Budapest, 2013.

6 A Marokkói-házat vagy -udvart 1789-ben kezdték építeni. Egyesek szerint a ház nevét a burnuszba burkolózó szerencsenről kapta, akinek a szobra az épület homlokzatán helyezkedett el. A földszinten boltok, üzletek voltak, az emeleten vendéglő és bérlások helyezkedtek el. A bérházban mintegy 200-an laktak. A házat 1962-ben bontották le.

ban igen sok nagykereskedő, többek között az 1804-ben alapított Hoffmann József gyarmatáru-kereskedő cég is működött. Zwack József a források szerint nem egyedül érkezett Pestre, követték őt fiútestvérei, akik szintén pálinkafőzéssel, vagy szeszkereskedéssel foglalkoztak. (Zwack Max, azaz Miksa, a későbbi cégtársa, valamint Zwack Mór, Zwack Dávid is Pesten telepedett le.)

A szesz- és likörgyártó vállalkozások a királyi haszonbérletekből, az úgynevezett regálékból fejlődtek ki. Az 1830-as, 1840-es évek iparpártoló mozgalmi és politikai előrelépései, a kereskedelmi és ipari törvények megjelenése szintén segítette a hazai szeszipar előmozdulását, fejlődését és tulajdonképpen kialakulását. A zsidóság a középkortól kezdve kiszorított szerepben élt Európában, mindemellett kereskedői tevékenységet folytathattak, s jogi helyzetükből következően a pénzügyek és kereskedelem mellett árendás, azaz haszonbérleti ügyletekkel is foglalkozhattak. Ilyen, a zsidóság által is gyakorolt foglalkozás volt a kocsmáltatási jog, illetve a pálinka- vagy az égetetszeszfőzési-jogok bérlése, mind földesúri, mind akár mezővárosi vagy szabad királyi városi környezetben.⁷ A törvényi változásoknak köszönhetően már zsidók is alapíthattak hazánkban gyárat és üzemet. Az 1867-es emancipáció pedig a zsidó kereskedőkre és iparosokra nézve is megkönnyítette a beilleszkedést, a letelepedést és a szabadabb üzletvitelt.

A későbbi konkurens, a likőr- és szesziparban érdekelt jelentősebb vállalkozások is ekkor, illetve a következő évtizedekben alakultak. Az első nagyobbat a Braun Testvérek Likörgyárát 1839-ben alapították, amely szempontunkból azért érdekes, mert az 1901-ben létrehozott St. Hubertus keserűlikőr termékét ma már a Zwack cég forgalmazza. 1852-ben jött létre a Grauer Miksa által alapított szesz-, ecet- és likörgyár. Szintén ekkoriban az 1850-es években alakult a korábban dohányüzettel foglalkozó és profilt váltó Gschwindt-féle szesz-, élesztő-, likőr- és rumgyár. A Schödel Ferenc által 1853-ban alapított szeszgyárát a Krausz család vette meg és 1869-től Krausz–Moskovits Rt. néven váltak sikeressé, több üzletágot (szesz, ecet, likőr, konyak, pálinka) is üzemeltetve. Szintén kiemelhető az óbudai Leipziger Vilmos által 1867-ben megalakított Óbudai Szeszégető és Finomító Rt., azaz szesz- és ecetgyár, amelyet ma már BUSZESZ Rt. néven ismerünk. De térjünk vissza Zwack Józsefhez!

Sajnos életének korai szakasza kevésbé ismert, nem ismerjük iskoláit és azt sem, honnan sajátította el szeszipari ismereteit. Mindenesetre ismerjük, hogy szakmájának kiváló szakértője volt. Tudjuk, hogy *„példás pontossággal dolgozott reggeltől estig az íróasztalánál az Öreg, akit a szakma generális elnevezéssel illetett. Munkakedve és bámulatos emlékezőtehetsége még 93 éves korában sem hagyta el. Saját kezűleg írt alá akár 400 levelet és például a 246-ik intőlevélnél észrevette, hogy a megintett fél már két nap előtt fizetett.”*⁸

Zwack József 1848. március 26-án, Pesten vette feleségül Sattler Mária (1823–1893. július 20.), Sattler Salamon és Teréz lányát, akitől a gyermekei a cég későbbi utódai születtek. 1852 és 1855 között négy gyermeke született: Hermina, Róza, Ödön és Lajos. Utóbbi lett a Zwack cég későbbi (harmadik) üzlettársa. 1852-ben gyáripari működési engedélyt kapott. Pesti polgárjogot 1860-ban nyert Zwack József. 1861-ben a Hajós utcában lakott a pesti címtár szerint.⁹

A kis üzem számára a Marokkói-ház helyiségei szűkösen bizonyultak, ezért 1850 körül a terézvárosi Két Szerecsen utca (a mai Paulay Ede utca) 4. és 5. szám alá költözött és itt

7 Gajár István i. m.

8 Magyar Ipar 1915. február 28. 139.

9 Pester Lloyd Kalender. Pest, 1861. 10.

tovább terjeszkedett, az üzlet mellett a pincét is kibérelte. Majd, amikor ezt is kinőtték, a szomszédos házat, az úgynevezett „*tolludvar*”-t is használta üzletének. A család is itt lakott egészen az Andrássy út kiépítéséig. 1882-től a belvárosban, a Fürdő utca 4. szám alatt fióküzletet is működtettek. Zwack József üzletébe 1866-tól betársult testvére, Zwack Miksa, korabeli elnevezéssel Max (1837. december 18.–1920. február 6.). A cég neve később is ez volt: Zwack József és Társai. A vállalkozás a terézvárosi helyet is kinötte és 1885 körül az Üllői út 19. szám alá költözött, amelyről számlák alapján képi ábrázolásunk is van. Az egyszintes, nagy udvaros, desztillálóval és raktári kapacitással is rendelkező vállalkozás, telephely tovább fejlődött. (A korabeli leírás szerint itt helyezkedett el a szesz-, rum- és likörgyár, a lepárló, a gépház és a tisztítóműhelyek.) Mindemellett megtartották a Két Sze-recsen utcai telephelyeket is.

A vállalkozás egyre sikeresebb lett. Likőrkülönlegességeivel sorra hozta el a hazai és külföldi ipari vásárok díjait. A cég jelesen szerepelt az 1873-as bécsi világkiállításon, az Országos Iparegyesület Díszérmét 1876-ban szerezte meg. Sikerral (*arany- és bronzérmét* szerezve) megjelentek az 1879-es Székesfehérvári Országos Kiállításon, valamint az 1879-es és az 1882-es triezsti nemzetközi ipari vásáron. Az igazi sikert az 1885-ös fővárosi Országos Általános Kiállítás hozta meg, amelyen Zwack József már mint zsűritag is szerepelt. Ekko-riban a 22 munkást foglalkoztató gyár már 20–30 ezer forint értékű exportárut termelt és forgalmazott. 1887-ben egy üzemi baleset is történt, a tulajdonosok illetve a családtagok is megsérültek: „*A desztilláló helyiségben kakaó likőrt akartak előállítani. A műhely közepén elhelyezett kazánban vízbe téve két nagy rézüveg állott, az egyik cognakkal, a másik spiri-tusszal megtöltve. A kazánt alulról melegítették, hogy a szesz és cognak párolgásba jöjjön. A hatalmas fűtés következtében a párolgás csakhamar oly mértékben állott be, hogy az illető gőz betöltötte az egész helyiséget. Mind erről azonban a gyárban nem tudtak s valamennyi helyiségben nyugodtan dolgoztak, mikor egyszerre ágyúdörejhez hasonló robbanás hallat-szott, s a másik percben lángnyelvek törtek elő a desztilláló műhelyből. A cég egyik tagja Zwack Lajos rögtön odasietett, hogy megnézzé, micsoda szerencsétlenség történt, de vesztére, mert az égő szesz és cognak gőz kezét, karját, arcát összeégette. A munkások nyomban vizet fecskendeztek be, valamint a gyorsan elősietett tűzoltók is s a tűz eloltása után behatolhattak a műhelybe. Itt az egyik sarokban egy teljesen összepörkölt alak jajgatott, aki nem volt más, mint Zwack Károly pincemester. A szerencsétlent a mentőtársulat szállította be az Üllői-úti új közkórházba, hol külön szobában helyezték el.*”¹⁰

„1891-ben a Temesvári kiállításon aratott sikert termékeivel Zwack József. Alkalmunk volt ezen cég gyártmányainak kitűnő voltáról 1885. évben a Budapesti Országos Kiállítás alkal-mából meggyőződést szerezni; mennyire fokozódott azonban meglepetésünk, midőn az ez évben Temesvárott tartott kiállításon, melyen Zwack József és Társai cég oly kiválóan részt vett, alkalmunk volt arról meggyőződni, hogy ezen aránylag rövid idő alatt mennyire sike-rült ezen ezégnak gyártmányait tökéletesbíteni és nemesbíteni, úgy hogy ma már bátran ál-lítható, hogy gyártmányai a tökély legmagasabb fokán állanak, hogy minőségük tekintetében a világ leghíresebb likőrökkel egy színvonalon állanak.”¹¹ A kiállításról aranyéremmel tértek haza, de ekkoriban már az udvar is felfigyelt a cégre és elsősorban exporttevékenysége miatt részesült dicséretben. Az Osztrák Birodalom mellett Franciaországba, Oroszország-ba és Amerikába szállítottak likőröket, konyakot, szilvóriumot. Az udvarnak is szállított különlegességi termékeket és annak megelégedésére 1895-ben elnyerte a cég az egyik leg-

10 Pesti Hírlap 1887. augusztus 28. 6.

11 Félegyházi Hírlap 1891. IX. évf. 42. sz.

rangosabb elismerést, a császári és királyi udvari szállítói címet. Az 1896-os Millenniumi Kiállítás alkalmával Ferenc József a Zwack pavilonját is meglátogatta és beszédbe elegyedett a tulajdonossal:

„Valamint odább van Zwack J. és Társai Likörgyár gyönyörű pavilonja, melybe a király be is ment, érdeklődéssel nézegetvén a csoportokat, melyek elegáns formájú palaczkokból vannak összeállítva.

– A gyár már régóta áll fönn? ugyebár? – kérdezte a király Zwack Józseftől.

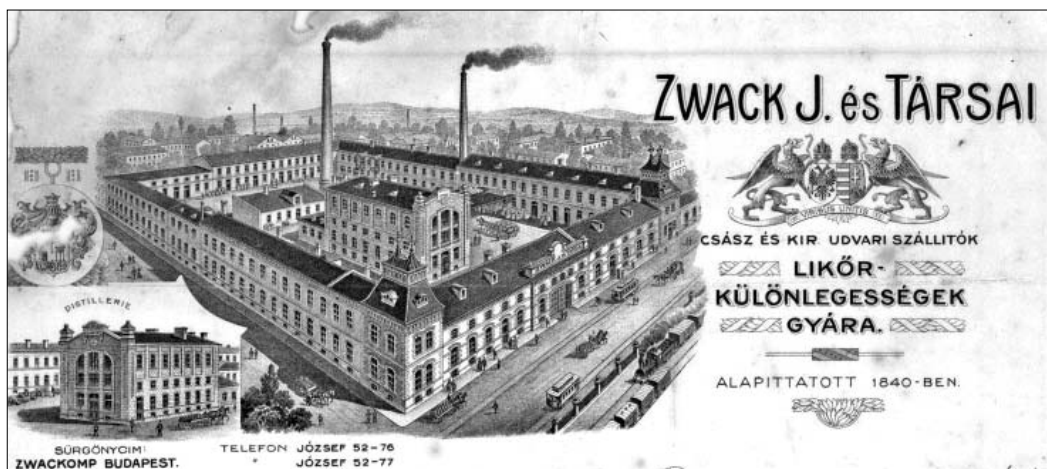
– Igenis, Felséges uram!

– Igazán már régen láttam ily szép és ízléses kiállítást! – folytatta a felség, barátságosan szalutálva aztán a cég tulajdonosainak.”¹²

A kereskedelmi és exportkapcsolatokat egy házasság is megerősítette. Zwack József leánya, Róza (1852–1919) Schreyer Jakab (1847–1932) ügyvéd, jogász felesége lett 1874-ben, aki a Pesti, majd 1879-től a Magyar Kereskedelmi Csarnok vezető tisztségviselője, titkára volt, de tagja volt a főváros képviselőtestületének és a Kereskedelmi és Iparkamara vezetőségének is.

Az 1890-es évek elején már szűknek bizonyult az Üllői úti üzem, ezért a vállalkozás új telephely kialakításába kezdett a Duna-parthoz közel, a Ferencvárosban kialakuló új gyáripari körzetben, ott, ahol a híres gabonamalmok is voltak. Az új üzemet a Soroksári út 26. szám alatt 1892 év végén vették birtokba és azóta is ez a vállalkozás központja, ipari műemlék, itt működik a cég központi telephelye, valamint a Zwack Múzeum és Látogatóközpont is.

A vállalat cégbejegyzései a következőképpen alakultak. Az 1840-ben¹³ alapított vállalkozásban 1864-ben,¹⁴ majd 1866-ban történt bejegyzési változás, közkereseti társasággá ala-

A Zwack-gyár képe egy régi levélpapírról (Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest)

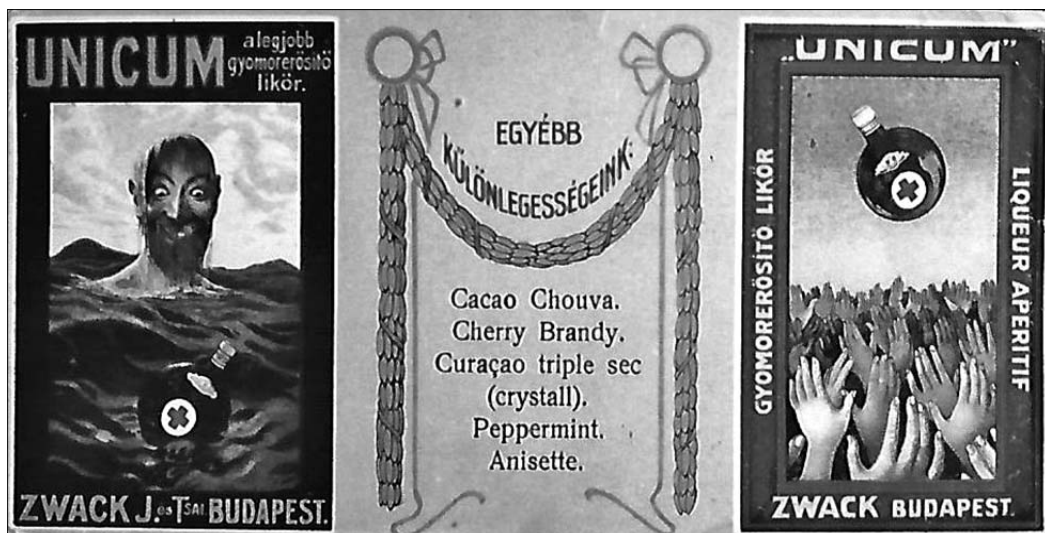
12 Székely Nemzet 1896. május 4. 68. sz.

13 Az alapítást megerősíti az 1885. évi budapesti Országos Általános Kiállítás katalógusa. Budapest, 1885. 148.

14 A Pesti kir. Váltótörvényszék 1864. április 29-én a kereskedelmi egyéni cégek jegyzékébe felvette Zwack József szesz- és ecetgyárost. Lásd: Sürgöny – Hivatalos Értesítő 1864. 5. sz.

kultak és beltágjai Zwack József és Zwack Miksa szesz-, és ecetgyárosok voltak. 1876-ban ezt a bejegyzést megerősítették. 1881-ben a likörgyártási üzlet is bejegyeztetett. 1886-ban csatlakozott beltágként a vállalkozáshoz Zwack Lajos, Zwack József fia. Később pedig Lajos fiai, Zwack Béla (1914), Zwack Jenő János (1920) is belépett a családi vállalkozásba önálló cégvezetői jogosultsággal. Az alapító Zwack József tehát terjeszkedéssel és profilbővítéssel ügyesen vitte vállalkozását, amelybe fia és unokái is bekapcsolódtak. A siker töretlen volt, a termékpaletta bővült Zwack József megalégedésére. A kiegyezés után már több mint 200-féle likórt és alkoholféleségeket gyártottak, a legismertebbek a kömény-, a casino-, a kakaó- vagy a marascinolikörök voltak, ezenkívül pálinkákat, kóser szilvóriumot, slivovicát, tokaji és barackpálinkát, valamint Gyöngyvérnek nevezett paprikalikórt és sósborszeszt is készítettek.

A mai napig legismertebb fő terméküket, az egyedülálló, gyógynövényekből készülő gyomorkeserűt, az *Unicumot* 1883. május 22-én védjegyeztették be, amely készítésének titkát ma is féltve őriz a család. Érdekeség, hogy az *Unicumot* a korban kolera elleni gyógyitalként árusították, és hirdették: „Az új gyomorkeserű-pálinkát mint kolera elleni védőszert reklámozta éppúgy, mint a mostani influenzajárvány idején a tejkartell a tejet. Az új cikket mindenütt nagy érdeklődéssel fogadták; és amikor már a kolera veszélye elmúlt, még mindig sok híve akadt az újfajta pálinkának, amelyet nagy haszonnal értékesített a Zwack-fivérek gyára.”¹⁵

Az *Unicumot* reklámozó régi számolócédula
(Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest)

A *Pesti Napló* 1902-ben arról számolt be, hogy a Zwack József és Társai Likörgyár és Pálinkafőzde szép kollekciónal vett részt az akkori ipari kiállításon, ahol a cégvezetőt Frigyes királyi főhercegnek is bemutatták. Az is kiderült, hogy a féltve őrzött recept alapján készített likórt már az 1840-es alapításkor is ismerték: „A cég gyártmányai közül felemlítjük

15 Magyarország 1933. február 7. 6.

a világhírű »Unicum« keserű pálinkát, melyet még a tengerentúlra is nagymértékben exportálnak. Már 1840-ben ismerték az Unicum gyomorerősítő növényitalt. Törköly, szilvórium és valódi barackpálinkák mind dicsérik a Zwack gyárat.¹⁶

Az uralkodócsaláddal való aktív kapcsolat egyik szimbóluma volt egyik termékük, a stílusos, Z alakú címkés Császár- (Imperial-) likőr is. A családi legenda szerint egyik ősük, dr. Zwack II. József egyik orvosa gyógynövénylikőrrel kínálta uralkodóját, aki a különleges italt nem győzte magasztalni és azt mondta „Das ist ein Unicum!” (Ez egyedülálló!) A legenda a múlt homályába vész. Magam sem bizonyítani, sem cáfolni nem tudom, mindezenre a fellelhető udvari sematizmusokban, sem a korabeli híradásokban és sajtóban sem találtam meg dr. Zwackot, akinek története az 1990-es évektől közismert. Arról vannak híradások, hogy I. Ferenc József császár nagy meglepetéssel illette a céget és termékeit.

A cég más uralkodóházak udvari szállítói címét is elnyerte, a századfordulón már a szerb királyi ház udvari szállítóivá avanzáltak. 1907-ben arról szólnak a híradások, hogy Zwack József termékei a világ szinte minden területén elérhetőek, Indiában, a Tűzföldön, az Egyesült Államokban és Dél-Amerikában is keresettek. A cég fő terméke az Unicum lett, nem véletlen, hogy hamisították. A hamisítók ellen keményen fellépett a „generális” (így nevezték Zwack Józsefet, a cégvezető alapítót). Perек és ellen reklámkampányok indultak a századfordulón a jogos védjegyoltalomért. A fehér alapon vörös kereszties védjegy miatt is volt gondjuk, mert a Nemzetközi Vöröskereszt (zömmel külföldi forgalmazási területen) is ágált ellene, amely miatt később megváltozott a márkajel és a mai ismert vörös-arany keresztte alakították át az Unicum sajátos védjegyét.

Zwack József nemcsak a gazdasági és kereskedelmi életben alkotott maradandót, jótékonykodott is. Társadalmi szerepvállalása is igen jelentős volt: tagja volt az Izraelita Kórház választmányának, a Pesti Izraelita Kultúregyesület jótékonyági tagozatának, az Izraelita Kézműves és Mezőgazdasági Egyesület bizottmányának. Mindemellert az Első Hazai Takarékpénztár, valamint a Terézvárosi Takarékpénztár bizottsági tagjaként és a Terézvárosi Iskolatanács tagjaként is működött. Visszaemlékezések szerint „Vasárnapjait kültelki bolyongásokkal töltötte, személyesen nyomozván a nála segélyért kérvényezők tényleges viszonyai iránt. Így hajszolt fel magának iskolás gyermekeket, akiket taníttatott, férjhez adandó lányokat, akiknek hozományt adott, árva gyermekeket, akiket az árvaházban saját költségén neveltetett és aki e hihetetlen szigorúságú üzletembert ismerte, nem ismerte volna fel ugyanabban azt a másik embert, aki ösztöndíj-alapítványokat tett, állandóan jót tett, anélkül, hogy ezt legszűkebb környezete tudta volna. Zwack mindig fontosnak tartotta kifejezni elkötelezettségét a szegények iránt. A következőket rendelte el: Mivel az elemi oktatás alapvető fontossággal bír az emberi társadalom helyes irányba való fejlesztésére – a gyárhoz közeli Mester utcai elemi népiskolába járó négy szegénysorsú, jó osztályzatú tanuló éspedig két fiú és két leány jutalmazása 4000 korona fordítassék egyenlő részben és valláskülönbség nélkül.¹⁷

Zwack József megélte az első világháborút is, ekkoriban már családja vitte az üzletet, úgy tűnik, igen jó, hiszen 1915-ben mintatár és detailüzlet nyílt a Kossuth Lajos utcába 20. szám alatt, amelyet még 1918-ban is hirdettek. Az első világháborús hadicsomagokba előszeretettel került alkohol, likőr vagy sósborszesz is. A cég kifejezetten zsebbe tehető üveges Unicumot is gyártott.

16 Pesti Napló 1902. szeptember 9. 3.

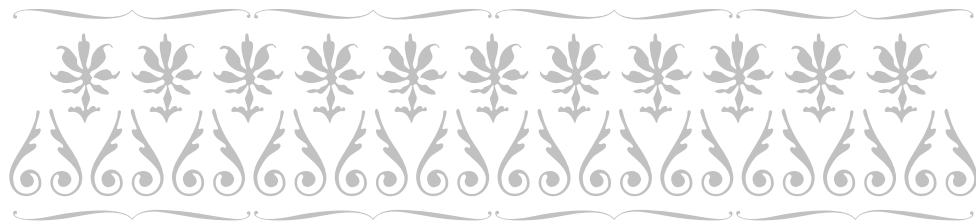
17 Magyar Ipar 1915. február 28. 139.

A 94 éves aggastyán „generalis”, minden tudását hátrahagyva és átadva, 1915. február 20-án távozott erről a világról. „Zwack József igen előkelő pozíciót foglalt el a fővárosban, a szimpatikus, jóságos aggastyánt általános tisztelettel vették körül. A Zwack József és Társaság alkalmazottainak ő teremtette meg nyugdíjgyeületét, részt vett minden humánus mozgalomban és élete végéig nagy agilitást fejtett ki a közélet terén.”¹⁸

Haláláról számos újság cikkezett. A család Pesten letelepült tagjai közül másodikként a gyáralapító, a legidősebb testvér, József távozott az élők sorából. Végrendeletét már 1904-ben elkészítette, amelyet ezt követően még három ízben módosított, illetve kiegészített. Az alapvégrendelet összefoglalása szerint József a vagyona túlnyomó részét képező, következő hat tételről rendelkezett: 1. Joseph Zwack & Co. cég tulajdoni része, beleértve az ingatlant is; 2. a terézvárosi Ó utca 3. szám alatti ház 6/10 része (itt lakott a család); 3. a pesti Foncière Biztosító Társaságnál lévő 30 000 korona értékű biztosítása; 4. a Caritas Biztosító Társaságnál lévő 1000 korona értékű biztosítása; 5. A Pest-Budai Hengermalom Rt. 15 db részvénye; 6. különböző értékpapírok 4000 korona értékben. A végrendeletben szerepelt még a Dohány utcai zsinagógában két pár hely, amelyeket Lajos fiára és Dávid bátyjára hagyományozott. Az 1907-ben készült első kiegészítésben a Lajosra hagyományozott templomszékek női darabját életfogytiglan Hermine lányára testálta, és életjáradékról is gondoskodott a javára. Meg kell említenünk, hogy József testvére, Dávid haláláról a harmadik, 1914-ben keletkezett fiókvégrendeletben megemlékezett ugyan, de azt nem említette, hogy az Ó utcai házat – ahol a lakcímgjegyzék szerint ténylegesen lakott is –, amely Miksa testvérel közös tulajdonuk volt, 1910-ben adták el 269 400 koronáért.¹⁹

A céges vagyon és tudás, az örökség mind megmaradt az utódoknál. Az Unicum cég felívelő története itt kezdődött el, s folytatódott a XX. század elején, majd rövid szünet és értékmentés után az 1990-es években ismét visszatért a család hazánk hungarikumával, az *Unicum*mal és több más termékkel. Zwack József, az alapító olyat alkotott, amely a maga korában, de ma is világszerte ismertté tette a családnevet és az általa megálmodott gyárat, szellemiséget. Végezetül idézek az *Unicum* reklámdalából (*Unicum-Fox*), amelyet a két világháború között promotált a cég. Eredetileg a Holéczy Együttes adta elő, zenéjét Holéczy Ákos szerezte: „Na de az Unicumnál jobb ital ma nincsen, csak egyet intsen, gyönyörű kincsem. S már jön a pincér, hogy egy kortyot felhevítsen, s kedvre derítsen az Unicum.[...]”

Török Róbert

18 Múlt és Jövő 1915. március. 117.

19 Gajár István: Szempontok a Zwack Szeszgyár 1915 és 1950 közötti történetéhez. Várostarténeti Tanulmányok 13. Budapest, 2013. 200–201.

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Eötvös József: Gondolatok¹

Minden ember saját boldogsága után fárad, de azt mindenki csak másban találhatja fel. Le-
gyen Isten, emberiség, haza, családi körünk vagy bármi más, de mindenkinek saját szemé-
lyén kívül szükséges valami, amiben s aminek élhessen. Szerencsénk tulajdonképpen csak
attól függ, hogy saját szívünk szerint választhassuk a célt, melynek magunkat feláldozzuk.
E szabadság és saját személyünk ily alárendelése nélkül nincs megelégedés a világon. (38.)

Aki embereket oktatni vagy felettök uralkodni akar, az előbb győzze le önmagát és ural-
kodjék saját szenvedélyei fölött. Ez első föltétele minden hatalomnak, melyet mások fölött
gyakorolhatunk, s a keresztyén vallás, midőn tőlünk önmegtagadást kíván, más szavakban
csak ugyanazon elvet hirdeti, mely az életfilozófia alapja. Minden embernek becse azon
aránytól függ, melyben magát akár egy magasabb hatalom parancsainak, akár saját meg-
győződésének alárendelni képes. (48.)

Bármit mondjanak pesszimistáink, az emberi természet legnemesebb része most sem
veszett el, s állítólag romlott századunkban is elég oly embert találunk, ki a legnagyobb
önfeláldozásra képes, csakhogy az ember ezen tulajdonát, mely őt Isten képmásává teszi,
korlátolt természeténél fogva csak korlátolt körben gyakorolhatja. Ki tőle többet követel, s
azt kívánja, hogy az egész emberiségnek áldozza fel magát, s azon befolyásról, melyet szű-
kebb körökben gyakorolhatna, lemondjon: az megfosztotta őt legnemesebb tulajdonaitól
is, mert megfosztotta gyakorolhatóságuk lehetőségétől. S a kozmopoliticizmusnak, melyet
napjainkban sokan a hazaszeretet rovására hirdetnek, ha az valaha általánossá válhatnék –
nem ez lenne-e következménye? (62–63.)

Előbb az a panasz emeltetett a létező nevelési rendszer ellen, hogy a gyermekek nem
tanulnak eleget, jelenleg épen az ellenkezőt mondhatjuk s gyermekeink többet tanulnak,
mint amennyit felfogni bírnak. Az eredmény ugyanaz marad, s az, ki húsz mázsa aranyat
ád valakinek, de azon feltétel alatt, hogy azt maga vigye el vállain, valóban nem érdemel
több köszönetét, mint ha neki semmit nem adott volna. (72.)

Ha a gyermekben egyes hajlamokat veszünk észre, melyek a többiek felett túlnyomóak,
s azért veszélyesekké válhatnak, a nevelésnek feladata nem az, hogy e hajlamokat gyön-
gítsük, hanem az, hogy helyesen irányozzuk, mert hisz épen e hajlamok alkotják jelle-
mének alapját; mi jövőjére nézve veszélyessé válhatnak, az egyszersmind erejének föltétele,
s ki növendékénél az ily hajlamok megsemmisítésén dolgozik, úgy jár el, mint ha vala-

1 150 évvel ezelőtt hunyt el báró Eötvös József (Buda, 1813. szept. 13.–Pest, 1871. febr. 2.) író, művelődéspolitikus, az MTA elnöke. Gazdag életművéből *Gondolatok* című könyvét emeljük ki, abból közöljük szemelvényeinket. A közlés alapjául szolgáló kiadás: *Gondolatok*. Eötvös József összes munkái (19). Révai, Budapest, 1903. A helyesírást a maihoz igazítottuk, de megőriztük az íróra jellemző stílusjegyeket, szóhasználatot. Az egyes idézetek végén a kötet oldalszámaira utalunk. (A szerk.)

ki azért, hogy magát a gőzhajó katlanának szétrepedése ellen biztosítsa, a tüzet oltaná el. (73-74.)

Ha a fa, midőn gyümölcsét hordja, visszaemlékezhetnék virágzásainak napjaira, mi szegénynek érezné magát! Azon számtalan bimbóból, melyeknek mindegyike egy gyümölcsnek csiráját hordá magában, aránylag mily kevés teljesíté ígérését! Miért panaszkodunk tehát sorsunk ellen mi, ha mindent, mire magunkat ifjúságunkban hivatva gondoltuk, egészen nem értük el? Sok virág hullt le, mely nem gyümölcsözött, de mindenik szebbíté tavaszunkat, és ha minden virág gyümölcscsé fejlődött volna, ki tudja, elbírnók-e életünk gazdag terhét. (78-79.)

A növény nem fejlődhetik se szebbre, se nagyobbra, mint azt természete engedi, s így kifejlődésének határai már csirájában fekszenek; de mennyiben éri el ezen határokat, az a körülményektől függ, és a kifejtett növény analíziséből látjuk, hogy benne nincs egy párány, melyet nem a környező földből vagy légköréből vett volna fel. Ezt mondhatjuk az emberekről is. A természet csak kifejlődésünk lehetőségét adja. A kifejlődés maga körülményeinktől függ, s ha a lelki tehetségeknek tökéletes analízise lehetséges lenne, bámulva győződnenk meg, hogy a látszólag legeredetibb szellemben is mennyi van, mit csak körének, s mily kevés, mit magának köszön; úgy, hogy az, mit lángésznek nevezünk, tulajdonkép csak azon könnyűségben áll, mellyel bizonyos egyének mások eszméit és ismereteit magokba felvenni s asszimilálni képesek. (88.)

Az emberiséget csak egy új eszme vagy egy új igazság mentheti meg jelen szerencsétlen helyzetéből, ezt halljuk sokszor, s ez általános meggyőződésből kiindulva, nem hiányzanak, kik ezen új igazság kereséséhez fognak, vagy minden tanban, mely, mint a kommunizmus vagy a szocializmus, újnak látszik, e mindenben segítő gyógyszert, nemünk új megváltóját gyanítják, s mégis nincs semmi, mi a történet összes tapasztalásaival annyira ellenkezésben állna, mint e meggyőződés. — Az emberiség bajain soha új eszme nem segített még. A keresztyénség, mely az ókor rothadt állapotját megújítva, jelen civilizációnkat alkotó, nem hirdetett semmit, mi, mint eszme, a zsidók vallásos, vagy a görögök s rómaiak filozófiai tanai között nem volna feltalálható. Az eszméknek hatalma és jótékonyága csak általánosságukban fekszik, és ez mindig csak hosszú időnek lehet szüleménye. Ha tehát jelen viszonyainkkal meg nem elégedve, egy szebb jövőt várunk, és azt előkészíteni akarjuk, ne új eszmékbe, ne eddig hallatlan kombinációkba helyezük bizalmunkat, hanem inkább a már létező, a már elterjedt eszmék között keressük fel azokat, melyek az emberiség jelen művelődési fokának s helyzeteinek megfelelően, általánosokká válhatnak; elhagyva, sőt megtámadva azt, mi túlélve magát, többé általános meggyőződéssé nem válhatik, s hasonló kép mellőzve mindent, mi talán egykor, de a jelen viszonyok között még nem lehet általános. (64.)

Az emberi természet nem változik, s bármennyire menjünk vissza a történetben, mindig úgy találjuk az embereket, mint azokat ismerjük; más eszmékkel s ismeretekkel, különböző helyzetben, de ugyanazon anyagi s erkölcsi szükségekkel, vágyakkal s gyöngeségekkel. Így tartja meg a fának lombja formáját, s a százados csernek magas ágain épen oly leveleket találunk, minők az egy éves csemetén zöldülnek, legfeljebb azon különbséggel, hogy az utóbbiak néha nagyobbak, vagy legalább nagyobbaknak látszanak. De, mert az egyes levelek hasonlóak maradnak, az egész fa nem változott-e azért, s mert az egyes levél most is oly gyöngén függ ágán s minden szellőre megindul, vajon maga a fa nem változott-e meg, s nem kíván-e szabadabb tért kifejlődésére, s vajon, aki azzal úgy akarna bánni, mint midőn a nagy fa még csemete volt, nem tartaná-e őrülnék? Ez képe haladásunknak, mely, ha az egyéneket tekintjük, épen oly csekély és észrevehetetlen, mint nagyszerű, ha egész nemze-

tekre vagy az emberiségre fordítjuk figyelmünket, s ezért nincs nagyobb tévedés, mint ha valaki az emberi természet változhatatlanságaiból társadalmi formáink változhatatlanságát akarja következtetni. (167–168.)

Bármily magas fogalmunk legyen az emberi méltóságról, bizonyos, hogy a legnagyobb rész azon természetes ösztönnel születik, hogy magát valaminek vagy valakinek alávesse. S minthogy egyesek szintén természeteknél fogva hatalomra törekszenek, nem bámulhatni, ha a műveletlen népeket mindig egyes vezetők korlátlan uralma alatt találjuk. A szabadságnak, hogy az fenntartassék, különös intézményekre van szüksége, míg a szolgaság gyomként magától támad és terjed. Az a közmondás, hogy az ember szabadságra születik, szép, de nem igazolja a történelem, mely inkább azt mutatja, hogy az ember szolgaságra születik, s csak méltóság által emelkedik a szabadsághoz. (178.)

Főfeladata minden alkotmánynak: egyesíteni a rendet a szabadsággal, de kétségtelen, hogy ez nagy nehézségekkel jár. Minthogy a szabadság abban áll, hogy mindenki saját hajlamait és meggyőződéseit kövesse, s amennyiben mások jogait nem sérti, tevékenységében ne akadályoztassák, természetes, hogy a nézetek különfélesége és azon tevékenységi vágy következtében a szabadság mindig, ha nem is ellentéteket, legalább zavart idéz elő. E zavart elkerülni a szabadság megsemmisítése nélkül csak úgy lehet, ha a tevékenységnek külön minden egyes irányait szintén organizáljuk, s a társadalmi viszonyokat úgy rendezzük el, hogy az egyesek tevékenysége minden irányban, nem ugyan az állam, de azon kisebb társasági viszonyok által, melyekben az egyes áll, szabályozva legyen. Úgy vagyok meggyőződve, hogy alkotmányos szerkezetünkben az eddig követett el éppen ellenkező irányt kell követnünk, s ahelyett, hogy az állam eddig minden önállóan szervezett társaságot maga mellett elnyomott, mert hatalmát félté, inkább azon kell dolgoznunk, hogy az állam mellett mennél több ily organizmusok létezzenek, melyek, mint a szabad egyház és nagyobb egyletek, az államnak hatalmát ugyan korlátozzák, de a rend fenntartásában az államot segítik. (185–186.)

A kommunisták a birtok közösségének védelmére az első keresztyénekre hivatkoznak. A különbség e kettő között csak abban fekszik, hogy az első keresztyének vagyonukat azért osztották meg, mert magasabb cél után törekedve, azt megvetették; míg a kommunisták a közösséget azért követelik, mert az anyagi élvezetet mindenkinek fölébe tévén, az egyenlőségnek csak annyiban tulajdonítanak fontosságot, amennyiben az a vagyonra és anyagi élvezetre is kiterjed. (198.)

Danton beszéde híressé vált, melyben mondá, hogy Franciaország megmentésére merészség kell, és ismét merészség, és még egyszer merészség. Ha Danton államférfiúi képességgel bírt, átlátta volna, hogy a francia forradalmat éppen a túlvitt merészség rontotta meg. Általán véve a forradalmak nem az erély, hanem a rend hiánya miatt vesznek el, és ép mert Washington azt megérté, azért alapíthatá meg a szabadságot. Az erő, melyet egy szabadságért lelkesült nép kifejthet, roppant, de ellenállhatatlanná csak akkor válik, ha azt szabályozni tudjuk. Rend nélkül az erőnek és lelkesülésnek nagysága csak a zavar roppantóságát növeli. (200.)

Haladni csak úgy lehet, ha míg egyik lábunkkal előre lépünk, a másikat helyén hagyjuk. Ez első törvénye minden haladásnak, mely szintúgy áll, ha nagy államok s egész népek, mint ha csak egyes emberek haladását tekintjük. (226.)

Isten képe mására teremtette az embert, de sárból. Mi benne isteni: egy lehelet; a többi e föld porának része. (259.)

A honismeret és a digitális oktatás

Tíz éve magyar és történelem szakos egyetemisták szakvezető tanára vagyok. Több ügyes hallgató végezte nálam a gyakorló tanítását, akik a helytörténetet is becsempészték az óráikba. Továbbá élményeket szereztek az egyetemisták számára minden évben az ország más-más városában szervezett hon- és népismereti konferenciákon. A 2020/21-es tanévben is két kiváló hallgató került hozzám, Fodor Roxána és Rada Beáta magyar–történelem szakos hallgatók személyében.

A tanévet tantermi oktatással kezdtük. Természetesen egy-egy tananyag megtanításához már használtuk szemléltetésül (én is, a hallgatók is) a YouTube filmrészleteit, hangzó és képes anyagait. Az idei évünk azonban különlegesen alakult, mert novemberben hirtelen át kellett állnunk a digitális oktatásra. A Szegedi SZC Déri Miksa Műszaki Technikum minden tanára azonnal a Microsoft Teams rendszerével kezdett dolgozni, új kihívás lett a digitális térben való tanítás. Míg eddig csupán tanári engedéllyel vehettek elő az órákon mobiltelefont a diákjaink, most a digitális eszközök nélkül sem a tanórán részt venni, sem az elvégzendő feladatot megoldani nem lehetett. A tanárok között vannak nagyon ügyes, programozni is tudó kollégák, én csupán felhasználóként dolgoztam addig kész programokkal, pl. az Okosdobozzal, vagy számonkéréskor a Forms rendszerével. Szerencsére igen sok kész feladat áll már a tanárok és a diákok rendelkezésére. Természetesen a tanár részéről egy-egy témakör alapos tudása nem helyettesíthető semmivel, az a legfontosabb. Csupán a módszer változhat, amellyel az anyag gyorsabb megértését, elmélyítését segíthetjük elő diákjaink számára, akik csak akkor válhatnak az adott téma tudóivá, ha megtanulják az anyagot. Ezek a hónapok a digitális módszerek kipróbálásának lehetőségét hozták. A tanárjelöltek több programot ismertek, azokat szívesen kipróbálták. Kilencedikes és tizedikes osztályokat tanítottak, ott van idő az új módszerek kipróbálására. A háttértudást mindig megbeszéltük, és ők szívesen próbálták ki a most terjedő programokat (pl. Redmenta, LearningApps, Quizizz, Wordwall) az ismétlés és számonkérés során.

A legérdekesebb a most használatos programok közül számunkra a *szabadulószoba program*, amely a legösszetettebb és legkreatívabb. A kerettörténet – vagyis a tananyag – változatos ismertetése mellett különböző feladatok elvégzésével ellenőrizhetik mind a tanárok, mind a diákok a megszerzett tudást, s a valódi szabadulószobák mintájára kiszabadulhatnak. 2020 végén Magyarországon lelkes történelemtanárok több történelmi témakört dolgoztak fel szabadulószobával, és teszik várhatóan elérhetővé hamarosan azokat a szélesebb körű alkalmazás számára. A mi iskolánkban először Fodor Roxána dolgozta fel az egyik tananyagot szabadulószobával. Akkor jött az ötlet, hogy *helytörténeti témakört is feldolgozhatnának* szabadulószoba segítségével, hogy azt ilyen módon ismerhessék meg a diákok. Mindketten kihívásnak érezték a feladatot, s örömmel vállalták azt. Roxána a Szent-Györgyi témát dolgozta fel, Bea pedig Szeged 1848–49-es történelmét. Megkértem őket, írásban is foglalják össze tapasztalataikat.

Fodor Roxánát idézem először.

„Szeptemberben és októberben a tantermi oktatás keretében a történelem tanítását különböző szemléltető anyagokkal színesíthettük. Minden korszakhoz kapcsolhattunk képeket, fotókat, oktató videókat, filmeket. A képregényektől kezdve, a filmes plakátokon át a képzőművészeti alkotásokig minden része a történelemnek. Ezek bemutatásával befogadhatóbbá tehettem a történelmi tananyagot. Novemberben és decemberben, az online oktatás idején más módon igyekeztünk élvezetesebbé tenni a történelem tananyagot: például a

tanulók házi feladatok készítésével szerezhettek jegyet, ezzel önálló munkára ösztönöztük a diákokat. A kivitelezéshez változatos platformokat használhattak. Lehetőség volt arra, hogy nemcsak a tantárgyhoz szorosan kapcsolódó anyagot kérjük számon, hanem a korszak érdekességeit mutassuk be, például a boszorkányüldözésről szóló fogalmazással, a szegedi veszedelemről szóló írással. A szegedi helytörténethez kapcsolódóan egy kincskereséses feladatot készítettem, melynek során Szeged történetéből vett helyszíneket kellett felismerni és egymással összekötni egy térképen. Az online térben is használható játékok, társasjátékok, kvízek elsősorban szintén a motiválás eszközei, de emellett a tananyag ismétléséhez, a tanulak összegzéséhez is remekül használhatók.¹

Ezeknél többet nyújt a szabadulószoza, amelynek készítésénél a tanárnő adta a tudást, én pedig az informatikai háttérrel készítettem el. Szent-Györgyi Albert munkássága volt a téma, aki a Déri Miksa Műszaki Technikum szegedi Kálvária téri épületében állította elő a C-vitamint nagy mennyiségben a szegedi paprikából. Ő az egyetlen magyar tudós, aki a Nobel-díjat a Magyarországon, mégpedig a mai »Déri« épületében végzett munkájának elismeréséül kapta.² A Szent-Györgyi szabadulószobán már »végigment« az iskola diáksága. A diákok a következő visszajelzéseket adták: a szabadulószoza tananyaga és a videók jól átadták az információt, a kérdésekre azonnal adandó válaszok miatt még jobban oda kellett figyelni a tudnivalókra, a szabadulószoza lényegre törő, érdekes és interaktív volt.

Úgy érzem, a legtöbbet amiatt fejlődtem a gyakorlatom során, mert tanárnő engedte, hogy kísérletezzek. Különböző, változatos módszereket, interaktív feladatokat próbálhattunk ki. A gyakorlatnak pedig pont ez a lényege. Örülök, hogy a helytörténet oktatásában rejlő lehetőségeket megismertem.”

Rada Beáta tapasztalatait következőképpen foglalta össze.

„Én a gyakorlatomat ebben a félévben magyar nyelv és irodalomból teljesítettem, így inkább arról tudok nyilatkozni, de azokat a módszereket és felületeket, amelyeket a magyartanítás során az online oktatás alatt használtam, bármikor lehet alkalmazni más tantárgyak esetében is. Előszóval alkalmazom a LearningApps felületet, ahol a keresztrejtvényektől elkezdve a párosításos feladatokon át egészen a csoportba rendezésig bármit tudok készíteni a gyerekeknek.³ Emellett szeretem használni a Wordwall nevű oldalt is, ahol olyan játékos feladatokat tudok készíteni, hogy a diákok észre sem veszik, hogy játék közben mennyi ismeret, tudás ragad rájuk.⁴

Úgy vélem, hogy mentortanárunk tapasztalata segített minket abban, hogy egyfajta rendszerként, hosszú távon lássuk azt, amit meg kell tanítanunk a gyerekeknek. Számunkra szinte természetes, hogy minden egyes órához, témakörhöz készítünk egy-egy power point prezentációt, ami gyakran szolgál egyfajta »mankóként« számunkra, ha valami éppen nem jutna eszünkbe. Úgy gondolom, hogy a régóta pályán lévő, gyakorló pedagógusoknak, akiknek a kisujjukban van minden téma és tananyag, nincs szükségük ilyesmi támaszra, legfeljebb szemléltetni akarnak ppt segítségével. Amit jómagam és Roxána is pluszként tudunk hozzáadni a gyakorlatunkhoz az az volt, hogy jártasabbak vagyunk az online térben, így

1 Például: <https://learningapps.org/display?v=pf52oernk20>; <https://learningapps.org/13963067>. Ez pedig a geniallyben készített prezentáció, amely bemutatja, hogy így is lehet prezentációt készíteni: <https://view.genial.ly/5fb02b3472da7f14532e05fd/presentation-angol-polgár-forradalom>.

2 Az eredmény: <https://view.genial.ly/5fbf57ed12e0f20d064f2eae/presentation-szent-gyorgyi-albert?fbclid=IwAR1Yo8uyRibV4kEbhGPL2ZqLhgv9OtCH9iSTCfrnYbmSPhHuwKS7unL-aZw>

3 Példák az általam ebben a félévben készített feladatokra: <https://learningapps.org/watch?v=p0yjk6r320>; <https://learningapps.org/watch?v=phuen9yk320>

4 Egy példa ebből a félévből: <https://wordwall.net/play/7121/163/642>

többféle interaktív feladatot tudunk készíteni, és mentorunkat is megismertetni alternatívákkal. Úgy vélem, a közös munka is gyorsabban tud haladni, ha nem a mentor feladata még azt is bemutatni, hogy milyen programokat tudunk használni, elég, ha csak a tárgyi tudásunkat kell bővítenie, csiszolgatnia.

Érdekes ötlet volt Gergelyné Bodó Mária tanárnő részéről, hogy a szabadulószoza programot helytörténeti téma feldolgozására használjuk. Így készült el a Szeged 1848–49-es eseményeit bemutató szabadulószoza. Tanárnő adta a témát és minden forrást, hogy megismerhessem a témakört. A szabadulószoza napló jellegű keretét én találtam ki. Azért választottam ezt a formát, mert nekem nem állt rendelkezésemre az adott témát feldolgozó film, hiszen ez korabeli helytörténeti téma, pedig a jó oktatófilm, pár perc alatt nagyon sok ismeretet át tud adni a nézőnek. Így választottam a lenyíló ablakok, fülek technikáját. Tanárnő segítségével sok korabeli rajzot, festményt, térképet és zenei anyagot helyeztem be a szabadulószozába, hogy ne unalmas olvasmányként, hanem érdeklődést felkeltő színes »tananyagként« ismerhessék meg a diákok az adott helytörténeti korszakot.⁵

Összefoglalásként említem, hogy mindkét tanárjelölt digitális feladataival kapcsolatban a gyerekek általában azt mondták, játékosan tudtak tanulni a modern technikával, és ez így nagyon érdekes volt. Fodor Roxána és Rada Beáta 20–20 órát dolgozott a szabadulószoza elkészítésével, de ennek segítségével ők maguk is figyeltek a helytörténetitananyag-átadás szépségére.

Gergelyné Bodó Mária

„Szekszárd, ahol élünk” – Monográfia és honismereti munkafüzet

Várostörténeti monográfia a tolnai megyeszékhelyről

Három évvel ezelőtt jelent meg V. Kápolnás Mária szerkesztésében *Szekszárd, ahol élünk – Várostörténet mindenkinek* címmel a tolnai megyeszékhely történetét a legkorábbi időktől kezdve egészen a közelmúltig tárgyaló monográfia (Szekszárd Megyei Jogú Város Önkormányzata, Szekszárd, 2018. 388 oldal). A kötet fülszövegében is megfogalmazott célkitűzése mindenekelőtt az volt, hogy tudományos-ismeretterjesztő jelleggel, a város történetének egyes korszakait kiválóan ismerő és kutató szakemberek bevonásával egy olyan közérthető munka szülessen meg, amely széles olvasóközönség érdeklődésére tarthat számot. Ennek megfelelően a könyv összesen kilenc nagyobb fejezete levéltárosokból, muzeológusokból, geográfusokból és történészekből álló szerzőgárda munkájának eredménye.

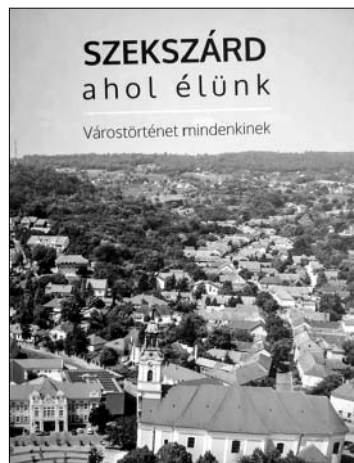
Az első – *Táj és természet* címszó alatti – fejezetet Oroszi Viktor György geográfus-környezetkutató jegyzi. A fejezet a terület földrajzi környezetének és a térség geológiai és domborzati viszonyainak bemutatásával indul, utalva többek között a felszín alsó-pleisztocén kori vörösiszap-tartalmára, amelyre a későbbiekben a szekszárdi kerámiaipar alapozhatott, továbbá arra, hogy a térség kiemelkedően gazdag lőszertartalma kedvezett a híres

5 Íme az eredmény: <https://view.genial.ly/5fcfc18b185a0d0d977cf5b2/presentation-szeged-1848-49-ben>

szekszárdi borvidék létrejöttének. Emellett a szerző kitér az ember tájalakító munkájára, a neolitikumi megtelepedéstől felvéve a fonalat, az ártéri gazdálkodáson és Duna-szabályozáson, a szőlőtermesztés érdekében történt erdőkivágáson át, egészen a XX–XXI. századi úthálózatok, lakó- és ipartelepek kialakításának bemutatásáig. A fejezetben ismertetésre kerül továbbá a térség éghajlata, valamint vízrajzi és talajadottságai, feltárva az áradások és erózió okozta nehézségeket. Az egyseget a térség gazdag állat- és növényvilágának bemutatása zárja.

A megyeszékhely és környezetének régészeti emlékeit Ódor János Gábor, a Wosinsky Mór Megyei Múzeum igazgatójának tollából ismerheti meg az olvasó. A szerző egyebek mellett kitér a térség első ismert, közel tízezer évvel ezelőttre datálható településére, ismerteti az újkőkori termelői gazdálkodást folytató civilizációkat, valamint betekintést enged a fémkorszaki kultúrák sokszínűségébe (táplálkozás, gazdálkodás, temetkezés, anyagi kultúra stb.). Áttekintést ad továbbá a római határvidéken elterülő provincia leletanyagáról, kiemelve a térség határvidék funkciójából fakadó szerepét, valamint a vallástörténeti és temetkezési szokásokhoz kapcsolódó emlékeket. Emellett a fejezetben egyetemes történelmi közegbe ágyazva a népvándorlás korának térségre vonatkozó hatásai részleteiben is olvashatók az eddig feltárt leletanyagra alapozva, így például a hunok és germán törzsek temetkezési szokásai, hadfelszerelése, vagy a népcsoportok életmódjának változásai. Zárásként a szerző a honfoglalás kori szórvány sírleletek számbavételére vállalkozott.

Kronologikusan továbbhaladva Szekszárd történelmének vizsgálatában, a középkori viszonyokat *Szent Istvántól Mohácsig* tárgyaló fejezetet Várady Zoltán, a Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltárának igazgatója jegyzi. A szerző az írott források alapján leszögezi, hogy Szekszárd már I. Béla uralkodását megelőzően is létezett a pécsvárad apátság birtoktesteként. A továbbiakban röviden bemutatásra kerülnek I. Béla király életének mozaikjai: családi kapcsolatai, hercegsége (*ducatus*), a személyéhez kapcsolódó, a *Képes Krónikából* jól ismert „*korona és kard*” jelenet, valamint uralkodásának egyes részletei. Élettörténetének rövid áttekintését az általa 1061-ben alapított szekszárdi Benedek-rendi apátság kiemelt volta indokolta, s fontosságának megfelelően a bencés apátság, valamint uradalmának és a XI. századi apátsági birtokok népeinek tagozódása is ismertetésre kerül. A szerző továbbá kitér a városnév eredetére és történelmi közegbe ágyazva mutatja be I. Béla utódainak Szekszárddal való kapcsolatát, hangsúlyozva a város védőszentjének, Szent Lászlónak máig jelentős tiszteletét. Emellett kiemeli, hogy a város és az apátság története a XIII. századtól egyre inkább összefonódott, valamint bemutatja a tatárjárás okozta veszteségeket, így az apátság pusztulását, amely azonban a királyi kegyuraságnak köszönhetően már közvetlenül a tatárjárás után visszanyerte súlyát. A szekszárdi apátság így a Benedek-rendi tevékenységnek megfelelően az egyházi szertartások lebonyolítása mellett szerepet játszott az oktatásban, a betegek gyámolításában, valamint konventje a XIII. század második felétől kiemelkedő hiteleshelyi tevékenységet is folytatott. Ennek okán nem meglepő, hogy a fejezet áttekintést ad az apátság középkori tisztségviselői karáról is. A szerző folyamatában mutatja be Szekszárd mezővárossá válását, valamint a várak, falvak és mezővárosok gyarapodó számának bemutatásával szemlélteti, hogy a térség a Hunyadi- és Jagelló-korban is a fejlődés jeleit mutatta.

A szekszárdi apátság és vár történelmének részleteit Vizi Márta, a Wosinsky Mór Megyei Múzeum régész-főmuzeológusa jóvoltából ismerheti meg az olvasó. Az apátsági templom alaprajzának bemutatása mellett sort kerít a templomhoz tartozó XI–XII. századi kőfaragványok teljességre törekvő leírására is. Mindemellett a szerző a legújabb régészeti fel-tárások alapján kitér a templomhoz tartozó gótikus kápolnára, valamint áttekintést ad az épületegyüttes melletti Árpád-kori temetőről és leletanyagáról. A fejezet következő sza-kasza betekintést nyújt a térség Árpád-kori és középkori településszerkezetébe, valamint a korabeli társadalom életmódjába. A szerző ezenfelül az írott források felhasználása mel-lett a képi ábrázolásokra (pl. térképek, miniatúrák) támaszkodva mutatja be a középkori apátság erősítésével létrejött vár történetét, egészen a XIX. századig, a vár helyén felhúzott megyeháza felépítéséig. Végül ismerteti a közelmúltban a várral kapcsolatban végzett ré-gészeti kutatásokat és azok eredményeit.

A Sudár Balázs történész-turkológus által jegyzett fejezet Szekszárd és környéke török kori történetébe enged betekintést. A fonalat az 1540-es évektől felvéve kerül bemutatásra a térség, amely a Buda alá rendelt első szandzsákként működött, később Szekszárd egy kisebb igazgatási egység (*nahije*) központja lett. A szerző kiemeli, hogy a terület az 1550-es évekre vált békésebbé az oszmán-törökök dunántúli terjeszkedésének következtében, amellyel párhuzamosan közigazgatási átalakulás is zajlott: Szekszárd és térsége egy lett a dél-du-nántúli szandzsákok közül. Emellett megállapítja, hogy a város XVI. századra datálható felemelkedését – habár szandzsákközpontként sem volt a térség legjelentősebb települése – leginkább a meglévő várának köszönhetette, feladata ugyanis elsősorban a dunai hadiút vé-delme volt. A fejezetből emellett megismerhetjük a kis kiterjedésű szekszárdi szandzsák és vára tisztségviselőinek tevékenységét, a birtokstruktúra jellemzőit, keresztény és muszlim társadalmát. Kiderül továbbá, hogy a tizenöt éves háború komolyan érintette Szekszárdot és környékét, s a szerző két XVII. századi írott forrást, Heinrich Ottendorf és Evlia Cselebi leírásait összevetve ad képet a várról, a korabeli településszerkezetéről és főleg a muszlim la-kosságot kiszolgáló intézményrendszeréről (mecset, dzsámi, fürdő, boltok, karavánszeráj).

Szekszárd és a térség történelmét az oszmán-török fennhatóság alóli felszabadulásától az 1848/49-es szabadságharcig Cserna Anna nyugalmazott levéltáros, tanácsos ismerteti. A szerző a XVIII. századi események bemutatásakor nagy hangsúlyt fektet a szekszárdi apátok, különösen Mérey Mihály tevékenységére, akiknek köszönhetően benépesedett, majd folyamatosan fejlődött a város. Emellett Szekszárd XVIII. századi lakosságának fele-kezeti és nemzetiségi megoszlását is felvázolja, s kitér a mezőváros igazgatására, a társada-lom életmódjára. A város további fejlődését a megyeszékhelyi rang elnyerése (1779) és járá-si központként való funkcionálása garantálta. Folyamatosan gyarapodott a lakosságszám, amelynek társadalmi tagozódásáról, valamint felekezeti és nemzetiségi hovatartozásáról is képet kapunk a XIX. század első felére vonatkozóan. Mindemellett a szerző részleteiben is betekintést nyújt a XVIII. század végi tűzvészt követő városrendezési munkálatokba, és a városbeli céhek működésébe. A *Reformkori pillanatok* címszó alatt a helyi konzervatív és ellenzéki körök politikai csatározásain túl olvashatunk a reformkor szekszárdi eredmé-nyeiről, például a kaszinóegylet, a takarékpénztár, a város első nyomdája és kisdédóvója létrejöttéről. Emellett a szerző külön alfejezetben foglalkozik a Szekszárd XIX. századi mindennapjait formáló Augusz család történetével, továbbá betekintést nyújt az 1848/49-es forradalom és szabadságharc eredményeinek és következményeinek helyi szintű hatása-iba és sajátosságaiba.

A neoabszolutizmus időszakától az eseményeket az első világháború végéig bemutató fejezetek Csekő Ernő főlevéltáros, tanácsos kutatásának eredményei. A szerző kezdetben

kitér a szabadságharc bukása után Szekszárdot érintő megkorlátozások részleteire, valamint a katonai megszállás okozta nehézségekre. Emellett feltárja a város uradalmon belüli központi, megyeszékhelyi és kereskedelmi funkciójából adódó, XIX. századi fejlődési lehetőségeit és korlátait. Továbbá bemutatásra kerül a polgári átalakulás helyi társadalomra való hatása, valamint a Szekszárdot a XIX. század derekán működtető, majd a nagyközséggé válással (1872) részben átalakuló tisztségviselői szervezet. A Szekszárd dualizmus kori történelmét ismertető oldalak fókuszában a nagyközség várossá válásának folyamata áll. Az ekkoriban kialakuló kulturális és szociális intézményrendszer, a meginduló közművesítés, a javarészt kisipari létesítmények alapozták meg az 1905-ben elnyert rangemelkedést. Ehhez a gyarapodási folyamathoz tartozik továbbá a *Boldog békeidők* című alfejezetben bemutatott, helyi szinten végbemenő polgárosodási folyamatnak és eredményeinek, így egyebek mellett a társas- és olvasóköri, egyesületek, az ekkoriban kiépülő iskolahálózat, a helyi hírlapok alapos ismertetése. Ezentúl a dualizmus korának második felére vonatkoztatva a szekszárdi urbanizáció menetéről is képet kapunk, beleértve a város épületállományát, a városközpont átalakulását, illetve Szekszárd infrastruktúra- és közműhálózatának bővülését. A Csekő Ernő által jegyzett utolsó egységből a „*nagy háború*” alatti és az azt követő forradalmi eseményekről kapunk képet. A szekszárdiak – az országos viszonylathoz hasonlóan – kezdetben üdvözölték a háború kitörését, azonban a hadiesemények a város életében is jelentős változásokat hoztak. A szerző ezeket részleteiben is ismerteti: bemutatja a hadisegélyrendszer működését, a közellátási nehézségeket, a hadigazdálkodásból adódó problémákat. Említést tesz a legyengült lakosságot sújtó járványokról is. Zárásként bemutatásra kerülnek a háborút követő helyi politikai körök állásfoglalásai, továbbá szélesebb kontextusba helyezve az 1918–1919. év szekszárdi eseményei.

A király nélküli királyság és az átmeneti korszak szekszárdi eseményeit Ruzsa Éva, a Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltárának főlevéltárosa, tanácsosa által jegyzett fejezetek veszik sorra. Bevezetésként az iparosodás hiányáról ad áttekintést, amelyet a város fejlődésének korlátjaként értékel. Ezután ismerteti a Szekszárd jogállásával kapcsolatos változást, vagyis, hogy a rendezett tanácsú városi rangot 1929-ben a megyei jogú városi pozíció váltotta fel. A változással Szekszárd önkormányzati jogai egyértelműen bővültek. Mindezt a szerző a város 1918–1944. közötti tisztségben lévő, emblemikus polgármesterének, Vendel Istvánnak a tevékenységén, valamint a képviselőtestület összetételének, jogkörének és munkálkodásának bemutatásán keresztül érzékelteti, kitérve a státusváltás előtti, 1920-es évek történéseire is. A két világháború közötti időszakra vonatkozóan olvashatunk a lokális gazdaság piaci változásokról és helyi igényekre adott sikeres vagy épp sikertelen reakcióiról, a városi lakosság társadalmi tagozódásáról, kiemelten a nők és a zsidóság korabeli helyzetéről. Mindemellett bemutatásra kerül Szekszárd XX. század első felében végbement, figyelemre méltó ütemű urbanizálódása, iskolarendszere, a művelődést és szórakozást szolgáló önszerveződései, valamint a város szociális hálójának bővülése. A második világháború alatti időszak eseményeit tekintve a helyi zsidóság szenvedését és a hátszország megpróbáltatásait részleteiben mutatja be a fejezet. A szintén Ruzsa Éva tollából származó – *Az átmenet évei (1944–1948)* címet viselő – fejezetben a szerző betekintést enged a szovjet megszállás helyi következményeibe, az időszak baloldali érzelmű pártjait helyzetbe hozó politikájába és annak hatásaiba.

A XX. század második felének szekszárdi eseményeit a kötet szerkesztője, V. Kápolnás Mária mutatja be. A szerző a szovjet mintára bevezetett tanácsrendszer felvázolásával kezd, s kitér a Szekszárd vállalatait, a kereskedelmet, majd a mezőgazdaságot érintő államosításra, a lokális (kisipari) termelőszövetkezetek és állami gazdaságok létrehozására, a ma-

gánkisipar ellehetetlenítésére. A szovjet típusú berendezkedés kiváltotta következmények is említésre kerülnek, így például a beszolgáltatási terhek, a pénzadó, a lakáshiány, vagy a jegyrendszer bevezetése. A Nagy Imre-kormány hatalomra kerülését követő enyhülés helyi szinten való megjelenését is érzékelteti a szerző, továbbá vázolja az 1956-os szekszárdi eseményeket és következményeit. Az 1950-es évek második felének eseményei közül a mezőgazdaságban a kollektivizálás mellett az „élni és élni hagyni” elv érvényesülését emeli ki, míg az 1960–70-es évekre vonatkozóan az ötéves tervek alapján megvalósuló iparosítást, az agráriumban a nagyüzemi mezőgazdasági termelés kialakulását. Megjelenik a XX. századi városkép átalakulásának bemutatása: a lakosság számának növekedése magával hozta a lakásépítések intenzívebbé válását, az intézményrendszer (iskolák, boltok, kulturális létesítmények) bővülését, amelyek a mai napig alapjaiban meghatározzák a városképet. A szerző az 1980-as évek gazdaságot és társadalmat érintő válságának, valamint a politikai rendszer átalakulásának szemléltetése révén jut el a köztársaság 1989-es kikiáltásáig. A kötet utolsó egysége az első szabad választásoktól (1990) indulva mutatja be Szekszárd politikai erőviszonyait, valamint a rendszerváltás utáni évtizedekben a gazdaság különböző ágazataiban végbement privatizációt és annak városra gyakorolt hatásait.

Összességében a kötet Szekszárd és sok esetben a megye, a térség történelmét az őskortól a legújabb korig terjedően tárja az érdeklődő elé. Egyedüli negatívumként – ismeretterjesztő kiadványról lévén szó – legfeljebb az olykor roppant tömör megfogalmazás róható fel, amely nyilvánvalóan a terjedelmi korlátok következménye. A szöveg értelmezését ugyanakkor nagyban segíti a minden fejezetben a margón megjelenő számos „szövegdoboz”, amelyek például egy-egy fogalom kibontására, a város emblemikus személyiségei életrajzának rövid összefoglalására, vagy a törzsszöveg árnyalására szolgálnak. Emellett külön említést érdemelnek a korabeli forrásidézetek, amelyek színesebbé teszik az egyes fejezetek mondanivalóját. Hangsúlyozandó továbbá, hogy a kötet gyakorlatilag képeskönyvként is funkcionál a sok, a legtöbb esetben eddig publikálatlan illusztráció – fotók, térképek, levél- és kéziratári forrásanyagok – révén.

Ki kell emelni továbbá, hogy a könyvhöz Gesztesi Enikő, a szekszárdi Garay János Gimnázium tanára jóvoltából a középiskolás korosztály számára egy munkafüzet is készült, azal a céllal, hogy a város történelmének megismerése könnyebben a helyi történelemtanítás szerves részévé válhasson.

Szalai Ágnes

HÍREK

Római játszótér, kelta emlékhely. A római kort idéző játszóteret, fűszerkertet építenek a Paks melletti Lussoniumnál, a bölcskei Szent András-kastély területén kelta emlékhely épül, és felújították a XIX. századi műemlék kápolnáját is egy térségi turisztikai fejlesztés részeként. A Dunakömlődön található Lussonium területén egy római őrtoronyra emlékeztető játszóteret, mászóoszlopot, római harci szekérre hasonlító építményt, mérleghintát készítenek, emellett az ókorban is ismert növényekből fűszerkertet telepítenek. A dunai limes vonalán hajdan álló római őrtornyot bemutató helyen sétányt is kialakítanak közvilágítással, térburkolattal. (MTI, 2021. jan. 11.)

Gondolatok

Szekszárd várostörténeti kötetéről és az ahhoz készített munkafüzetről

Igen fontos feladata oktatásunknak, hogy az országos és világtörténelem tanítása mellett, azzal szoros összefüggésben a helyi történet eseményeire, fontos mozzanataira felhívjuk a figyelmet, ezzel is szoros kötődést teremtve az adott terület felnövekvő generációjának szülőföldjével, kisebb vagy szélesebb lakókörnyezetével.

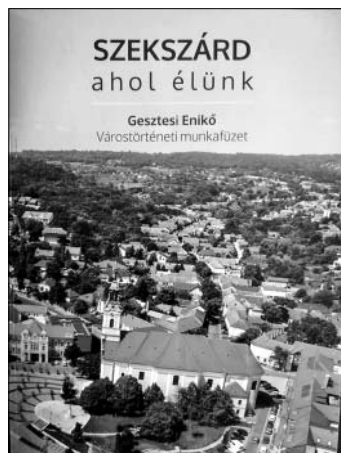
Tolna megye szerencsés helyzetben van, hiszen Katz Margit tollából elkészült jó néhány évvel ezelőtt a *Honismereti könyv Tolna megyéről* című kiadvány (Kronika Nova Kiadó, Budapest, 2004. 65 oldal). Ez a kötet az általános iskola alsó tagozatosai számára készült és egész Tolna megyét áttekinti.

Dr. Gesztesi Enikő *Várostörténeti munkafüzete* azonban egy más korosztályt célozott meg, középiskolások számára készült. A munkafüzet nem önmagában jelent meg, hanem a Szekszárd Megyei Jogú Városának polgármestere, Ács Rezső kezdeményezésére készült várostörténeti monográfia részeként. A monográfia megalkotásának célja volt, hogy egy különösen fogékony korosztály számára közel hozza közvetlen környezetének fontos eseményeit, városának életét, jobban kötődjön tágabb otthonához. Az új monográfia létrehozásában fontos szándék volt, hogy bár Szekszárd történetét, életét sokan, sok-sok munkában megírták, jó néhány kötet készült el ezeknek az eredményeknek bemutatásával, de a legutóbbi éveknek a kutatási eredményei is kerüljenek be az összefoglaló munkába. Ennek eredménye lett a könyvet író szakértői csapat megbízása, amelynek oszlopos tagja volt dr. Gesztesi Enikő gimnáziumi történelemtanár, szaktanácsadó, a Tolna Megyei Egyed Antal Honismereti Egyesület elnöke, aki maga is kutató.

A munkafüzet szoros egységben készült a monográfia egyes fejezeteit író kutatók anyagával, szakmai szövegével, illusztrációival, de a gyakorló szaktanár szempontjait, észrevételeit figyelembe véve. (A monográfia egyik fejezetének szerzőjeként, de egykori gyakorló középiskolai tanárként ezt a folyamatos egyeztetést is igen fontosnak tartom.)

A kötet és a munkafüzet külső megjelenésében azonos, ezzel is a szoros kapcsolatot sugallja, érzékelteti. A munkafüzet szerkezetét tekintve szorosan kapcsolódik a könyv fejezetrendszeréhez, kronológikus szerkezetéhez. Ez minden bizonnyal megkönnyíti a használatát, nem lineárisan, elejétől a végéig történik az anyag feldolgozása, így az egyes fejezetekhez könnyedén meg lehet találni az ahhoz illeszkedő feladatsort. A munkafüzet is megismétli a könyv lapjainak felső sarkában az egyes korokhoz alkalmazott egyedi színek kódokat, amelyek a tájékozódást is megkönnyítik a felhasználók számára.

A technikai részleteken túlmenően azonban sokkal lényegesebb a tartalom, azaz a feladatok minősége. A szerző kifejezetten ügyelt arra, hogy az egyes fejezetekhez azonos mennyiségű feladatot rendeljen. A feladatok igen sokrétűek, a célkorosztály képességeinek

megfelelnek. Történelemről lévén szó, a forráselemzések kiemelt szerepet játszanak a munkában. Bár találunk esszé jellegű feladatokat is, amelyek segítenek az érettségire való felkészülésben, változatos táblázatkiegészítős, mondatkiegészítős, igaz-hamis feladatokat is látnak a munkafüzetben. Találunk azonban olyan feladatokat is, amelyekben csoportosítani kell ismeretanyagokat, továbbá meghatározni közös jellemzőket. Fontos, hogy megjelenjenek fontos információk helyének, az internetnek a használata a feladatmegoldások eszközei között. Újdonság a történelmi személyiségek képzeletbeli facebook oldalának az elkészítése. Az újdonságok csoportjába tartoznak az időszalagos és buborékábrás, változatos tipográfiájú szófelhős, de a jellemterképes feladatok is.

A munkafüzetben az egyéni, önálló munkát igénylő feladatok mellett fontos szerepet kap a csoportos munkára ösztönzés is, amelynek során a tanulóknak egymással együttműködve kell az adatgyűjtést, feladatmegoldást végrehajtani.

A munkafüzet, bár speciálisan Szekszárd történetéhez kapcsolódik, azt gondolom, hogy szélesebb körben is népszerűsége tehet szert újszerűsége, játékossága, diákcentrikussága miatt. Erénye, hogy a szerző a középiskolai munkájában, óráin, honismereti szakköri foglalkozásain, a várostörténeti vetélkedőkön is alkalmazza a munkafüzetben felvázolt feladattípusokat, módszereket. Ezekkel a módszerekkel erősíti a korszerű, élményközpontú tanítást. A példatár elismerő szakmai visszhangját jelzi, hogy a szerző két évvel ezelőtt a Honismereti Szövetség által A Honismeret Napja alkalmából Budapesten rendezett konferencián a munkafüzetet nagy elismeréssel mutatta be.

Szívből ajánlom ezt a mintatárat akár példaként hasonló, egy-egy adott település történetét ilyen komplex módon megismertetni, és ennek jegyében hasonló könyvet és munkafüzetet létrehozni kívánó munkaközösségek számára.

Vizi Márta

HÍREK

Honismerőtársunk kitüntetése. Nemzeti ünnepünk, március 15-e alkalmából Áder János köztársasági elnök a mohácsi csata egykori helyszínének kutatásában elért eredményei, a Mohácsi Nemzeti Emlékhelyet népszerűsítő kisfilmek létrejöttében vállalt szakmai, valamint két évtizedes oktatói munkája elismeréseként a

Magyar Arany Érdemkereszt polgári tagozata

kitüntetésben részesítette

Dr. Varga Szabolcs

történészt, az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Történettudományi Intézetének tudományos munkatársát, a Baranya Megyei Honismereti Egyesület tagját.
Kedves honismerőtársunknak gratulálunk és további eredményes munkát kívánunk!

(Az elnökség)

HAGYOMÁNY

Mesterségek dicsérete

A győri kovácsok céhe

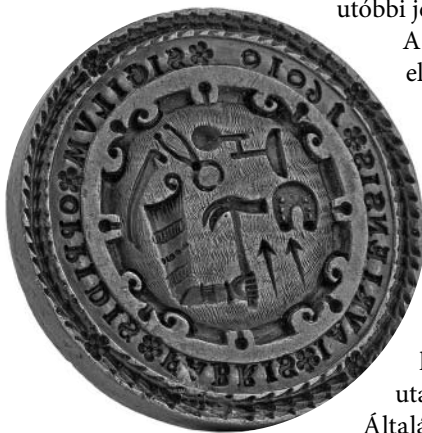
Győr városában a XVII. század elején több céh is működött. Általában az azonos vagy hasonló foglalkozásúak tömörültek egy-egy testületbe. Ez alól azok a mesterségek voltak kivételek, amelyekből csak kevesen űzték az adott szakmát, ők közösen, egymással összefogva alkottak úgynevezett vegyes céhet érdekeik védelmében. A győri céhek történetével, szokásaikkal és szabályaikkal már többen foglalkoztak. Ezek közül kiemelkedik Nemesné Matus Zsanett néhány éve megjelent kiváló tanulmánya.¹ Mint a címéből kiderül, ő részletesen nem foglalkozott magával a kovácsok céhével, azonban néhány helyen, így például a 652. lapon is utal a „fémművesek” tömörülésére. Írása bevezetőjében összefoglalja a nyomtatásban megjelent legfontosabb, a témához kapcsolódó szakirodalmat. Ezek egyike Timaffy László *Győri fémművesek* 1973-ban megjelent írása. A másik, általa említett átfogó alkotás Bedy Vince *Győr város XVI. és XVII. századi történetéből* című, sajnos csak kéziratban maradt bemutatás, amelyet a győri Egyházmegyei Levéltárban őriznek, és csak ott olvasható az eredeti mű. Sajnos arról nincs tudomásom – nem ismerve a leírást –, hogy Bedy milyen mélységben tárgyalja az akkori kovácsok céhének történetét. E rövid bevezető után térjünk át részletesen a címbe megadott témára.

A magyar nyelvbe átvett *céh* jövevényszavunk bajor-osztrák (német) eredetű. Magának a céh fogalmának a meghatározása szinte minden lexikonban, szótárban ugyanaz, csupán néhány szó, amelyben a magyarázat eltér, pontosít vagy kiegészít. Mindezekből alkottunk egy teljesebb értelmezésű, egymondatos megfogalmazást: a feudalizmusban rendszerint az egy településen lakó és ugyanazon vagy hasonló mesteréget űző kézműves iparosok (vagy kereskedők) gazdasági érdekvédelmi tömörülése, társulása, szervezete. Ebből a meghatározásból három elemet kell kiemelnünk. Az egyik a feudalizmus. Ugyanis Magyarországon az első céhek a XIV. században alakultak meg, csak 1872-ben számolták föl őket, amikor a helyükbe az úgynevezett ipartestületek léptek. A másik a hasonló mesterség. Általában egy céhbe tartoztak a kovácsokon kívül több helyütt a lakatjártók, fegyverkovácsok, a kardot élesítő csiszárok, sőt, néha még az ötvösök is. Mindez attól függött, hogy a céh mekkora nagyságú településen működött. A harmadik pedig, hogy nemcsak egyetlen helység kovácsait tömörítette egy szervezetbe, hanem a környező Győr megyei falvakét, sőt, a megyén átnyúlva távolabbiakat is. Ezek közül a legtöbb Veszprém megyei, főként Pápa környéki település mesterembere volt, de akadtak a mai Szlovákia területén lévő közösségek kovácsai is a társulásban. Ezért inkább azt mondhatnánk, hogy nem győri, hanem Győr városával közösen működő céhről van szó a mi esetünkben. Egy dologban viszont homogén volt a céh szervezete: tagjai mind kovácsmesterek voltak, más vassal, fémmel foglalkozó iparosok nem olvashatók a névsorban.

¹ Nemesné Matus Zsanett: A győri magyar csizár-, szij-, nyereg-, és lakatjártó céh a 17. században. A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 25. 2016. 652–653.

A győri kovácsok céhének XVII. századi szabályzatát Thury Etele ismertette 1907-ben,² ezt az átírást vettük a további ismertetésnél és elemzésnél alapul.

Elsőként az általa adott cím évszámát szeretnénk módosítani, illetve pontosítani. A közzölt céhlevél a maga 16 pontjával 1610. február 2-án kelt, ahogy ők írják a végén „*Gyertya-szentelő boldog asszony napján*”. Ezt a győri káptalannak küldték el megerősítésre, jóváhagyásra, ezért a végén felsorolják az abba tartozó lektor, vikárius, prépostok, kanonokok és esperesek nevét (13 fő), akik majd mindezt helybenhagyják. Érdekes módon csak 1617. augusztus 15-én fogadták el négy végzessel (cikkellyel) kiegészítve. Magát a visszaigazolást pedig 1618. július 3-án „*Boldogasszony látogatása napja után való kedden*”. Utóiratában megjegyzik, hogy a „... *rábaközi tisztességbeli kovács mesterek méltó kérésükre...*” hitelesítették és állították ki ezt az okiratot, amelyet Ivánczy János nagyprépost írt alá elsőként. Nem hinnénk, hogy a káptalan ennyi idő múlva reagált volna a beadványra, hisz a céh működése magának a káptalannak is anyagi hasznot jelentett. A 16. cikkelyben olvasható, hogy a prépostnak és a kanonokoknak olcsóbban és soron kívül dolgoztak. Valamint a céh tagjai a legidősebb prépostnak tartoztak engedelmeskedni. Azonban a hét-nyolc évnyi eltérésre a közleményből nem derül fény. Nagyon lényeges elem az, hogy magán az eredeti beadványon egy függő pecsét található. A körirata a következő: SIGILUM*OPPIDIS FABRIS*JAURIENSIS*1601*. A pecsét mezejében egy férfikar kalapácsot tart, s rajta kívül patkó, harapófogó, lókörmvágó és két lyukasztóvívő van. Az utóbbiak mindegyike érthetően a kovácsmesterség eszköze. A pecsét köriratából egyetlen elem az érdekes a számunkra, ez pedig az évszám. Az 1601 a céh alapításának hivatalos évét jelentheti, tehát a városban ekkor alakulhatott meg először a kovácsok győri, illetve rábaközi – ez utóbbi jelző nagyon fontos az utóiratban – társulása.

A győri kovácscéh pecsétje 1610-ből
(Rómer Flóris Művészeti és
Történelmi Múzeum, ltsz.: 53.13.32.;
Tanai Csaba Taca felvétele)

A szervezet tagjainak és működési helyüknek ismertetése előtt elsőként nézzük át a céh beadványának tizenhat pontját, s azt a négy kiegészítést, amelyet az egyházi fennhatóságtól kaptak. Mennyiben és miben egyeznek meg a céhek általános, lexikonokban olvasható leírásával, mely esetekben térnek el azoktól 1610-ben? Mindezt témánként csoportosítva, és a korra jellemző hosszadalmas, barokkos megfogalmazást mellőzve ismertetjük az olvasóval.

Bizonyos szokásokat eleve ismertnek vesznek, és ezeket nem foglalják írásba, csak a szövegben tesznek néha ráutalásokat. A céh első embere az úgynevezett céhmester volt. Általában öt évenként választották, azonban ez inkább többnyire csupán megerősítés lehetett, hisz a szervezet érdeke a folyamatosság biztosítása volt.

A céhek, így a győri–rábaközi is, hierarchikusan felépített szervezet volt. Élén a már említett céhmester állt, jelen esetben Sauerwein János győri kovács. Ő őrizte a (általában díszes) céhládát, amelyben tartották az alapítólevelet, más hivatalos iratokat, a mesterkönyvet, amelybe bejegyezték a tagok nevét és adatait, értékeket, a pecsétet, valamint a befolyt pénzt. Kisebb ügyekben büntető bírászkodási joggal is rendelkezett. Keze alá tartozott az okirat szerint 64 kovácsmester. Alattuk

2 Thury Etele: A győri kovácscéh szabályai 1611-ből. Történelmi Tár, Budapest. 1917. 444–452.

helyezkedtek el rangsorban a legények (segédek), s a sort az inasok zárták. Mindenütt leírják, hogy nagyon szigorúak voltak a próbaidő, a kiképzés, az inaskodás, a legénykedés és a vándorlás szabályai. Érdekes módon jelen szabályzatban nem olvashatunk sem a segédekről, sem a vándorlásról. Mindez bizonyítja, hogy nem alapító okiratról van szó, inkább egy kiegészítés megerősítéséről. Valójában a céhes élet az inasszegődtetéssel kezdődött. Inaskodás előtt két hét próbaidőt szabtak ki a jelentkező fiatalembernek. Ha nem vált be, akkor minden következmény nélkül továbbállhatott. Ha maradt, akkor a mester újabb inast csak „*harmadfél*” esztendő után fogadhatott. Feltehetően a XVII. század elején három vagy három és fél év volt az inasidő.

Utólag szinte lehetetlennek tűnik az, hogy a kovácsműhelyen belül nem volt munkamegosztás. Mindenki azokat a feladatokat végezte, amelyeket a tudása és gyakorlata szerint már tudott. Ha kellett, maga a kovácsmester is elvégzett minden kisebb és nagyobb munkát. A foglalkozásra való felkészülés után az „*ifjú mester*”, mint említettük, nem vándorolt. Ha meg akarta szerezni a mesterlevelet, akkor készített egy (mester)remeket, ahogy itt nevezik „*fő csinálmány*”-t. Összehívatta a mestereket, s egy köszöntő pohár bor mellett azt bemutatta, amelyet azok elbíráltak. Mestervizsgáról nem esik szó az okiratban, de bizonyára azt is kellett tennie. S ha mindez sikerült, akkor két magyar forintot betett a céhládába, s meghívta a céhbeli kovácsokat egy ebédre (mesterasztalra). Ezen mindig ott volt a város bírja harmadmagával (ezen személyek beosztása nem derül ki a leírásból). A kitanult legény megfogadja, hogy a továbbiakban engedelmességgel tartozik az idős mestereknek és az „*öreg*” prépostnak. Ezután a rítus után felszabadították, és kérhette felvételét a céh tagjai közé. Természetesen ez nem jelentette a kérelmező automatikus belépését, hisz szigorúan szabályozták a céh tagjainak a létszámát. Aki a szakmájában való jártasságát megfelelőképpen bizonyította, lehet, hogy évekig várt, míg a tagságot elnyerte.

A céh tagjai még a fiatal mesterek magánéletébe is beleavatkoztak. Sikeres vizsga után egy évig nem házasodhattak. Ha ezután bejelentették ebbéli szándékukat, akkor a menyegzőn „*asztalt adtak*” tagtársaiknak, és újra két forintot tettek a céhládába.

Különösen nagy gondot fordítottak a szervezeten belül a fegyelemre, és minden eszközzel igyekeztek biztosítani a jogaikat mind a városban (illetve a lakhelyükön), mind a vásárokon, a piacokon. Ezekből az artikulusokból (a maguk meghatározta törvénycikkekből) az alábbiakban csupán a győriekre jellemzőket ismertetjük tömören.

Az engedetlen mester boltját be kell záratni, s addig nem nyithatja ki, míg a tagokkal meg nem „*békéllik*”. Ha két mester összevész, s a város bíróját keresik föl igazságtételre, ekkor négy forintot kell a céhládába tenniük. Ha valaki a mestereket hívhatja össze törvény általi igazságszolgáltatásra, 16 magyar pénzt kell „*leolvasnia*”. Ha egy mester kilép a céh tagjai közül, nem űzhet kovácsmesterséget Győr városában. Máshonnan jött mesterember – amíg nem lépett be a céhbe – a városban nem gyakorolhatja foglalkozását. A kereskedők vasanyagot, acélt, szegyet, szenet stb. csak céhbelieknek adhatnak el, s nem szabad árusítaniuk másoknak, engedély nélküli iparúzóknak (ma kontároknak hívnánk őket).

Az özevegyekről, árvákról, betegekről intézményesen gondoskodtak,³ azaz emberbaráti feladatokat láttak el tagtársaik védelmében. Mindezeket is részletesen szabályozta az alább idézett győri dokumentum.

Betegség, elszegényedés esetén az illető egy-két esztendeig 10–20 magyar forintot kaphat segítségül. Ha egy mester beteg, s nem tud gondoskodni önmagáról, akkor két másik társa őrzi, s a céhládeből vehet ki pénzt neki eledelre. Ha szegényen hal el, akkor a céh

3 Magyar Katolikus Lexikon; <http://lexikon.katolikus.hu/C/céh.html>

gondoskodik a temetéséről, amelyen illik részt vennie volt tagtársainak. Elhalálozás esetén özvegye egy évig kovácslegényt tarthat a műhelyben, feltehetően a megkezdett munkák befejezésére, illetve a megélhetésére. Ha az elhunyt fia kovács és az apjánál tanult ki, akkor a házban maradhat, a mesterséget gyakorolhatja „mert a fiú eleven emlékezete az ő szülőjének”. Viszont csak úgy kérheti a céhben való maradását, mint más külső legények. Amennyiben az elhunyt kovács fia másnál tanulta ki a mesterséget, mesterebédet köteles adni, és maradhat a céhben.

Míndezeket a szigorú szabályokat a győri kanonok megtoldotta néhány nagyon fontos elemmel. Kikötötte, hogy egy műhelyben két kovácsmester nem dolgozhat együtt. Ez a megszorítás nagyon lényeges és praktikus volt. Részben azért, hogy ne legyen sohasem ebből nézeteltérés közöttük, részben azért, mert a céh tagjainak önálló mestereknek kellett lenniük. Másik két kitételével védte a jogaikat. Az egyikben kimondja azt, hogyha valaki pénzzel tartozik valamelyik kovácsnak, akkor más mestertársa nem dolgozhat az illetőnek. A másik a vásárokra vonatkozik, hisz megvolt, hogy a céhek tagjai mely vidékek, városok számára dolgozhattak. Az úgynevezett „*sokadalom*” előtti napon és aznap idegen kovácsok nem árulhatták portékáikat, ellenkező esetben büntetést szabtak ki rájuk. Ebből négy forint illette a győri céhet, a többi összeg pedig magát a káptalant. (Az inasévekkel kapcsolatos kiegészítésről már a korábbiakban szóltunk.)

A katolikus lexikon szerint a céhek egyházi feladatokat is elláttak, és városvédői szerepet, kötelezettséget is teljesítettek. Ilyenek voltak például: a város bástyáinak karbantartása és védelme,⁴ a tűzoltás. Templomaikban védőszentjük tiszteletére oltárt emeltettek,⁵ azt gondozták és gyertyával látták el.

Ez utóbbiakról a győri okiratban nem olvashatunk. Talán azért, mert ezen céhlevél – mint említettük – csupán megújítás, és kiegészítése egy korábbinak. Valószínűleg az eredeti, talán épp az 1601. évi vagy tán még azelőtti dokumentum rögzíthette ezeket a céhbeli feladatokat és kötelezettségeket.

A szabályzat bemutatása után ismerjük meg név és lakóhely⁶ szerint a győri-rábaközi kovács céh 65 tagját betűrendben, nevük után a települést, ahol éltek és dolgoztak. A személy- és településneveknél megtartottuk az átírásban olvasható alakokat, zárójelben a névváltozatokat⁷ és a mai településneveket. Meg kell jegyezni, hogy a valamikori Győr vármegye északi része átnyúlt a mai Szlovákia területére, ezért olvasható három, ma már szlovák község neve is a felsorolásban.

Győri kovácsmesterek: Chyzkompi György, Fekete Menyhárt, Gelics János (Gelich, Gelych), Guppel Péter, Kanizsai András (Kanisai, Kanisay, Kanizsai más névvel Kaszajártó), Nagy Balázs, Nagy Mátyás, Németh Simon, Puczak Tamás, Reile Gáspár, Sauerwein János (Szauerwein) *céhmester*, Szerstics Fülöp (Szerstich), Tavasz Gergely, Ztubiczai János (Ztubiczay).

Más falubéliek: Ágoston Mihály Hőgyész (Kemeneshőgyész), Balogh Gergely Kéttorny-Lak (Pápa), Beythe István Kóny, Biczó Tamás Lázi, Bott Benedek Káptalan-Pál (Kápta-

4 Minderre nagyon jó példa Kolozsvár város céheinek az esete. Lásd *Fülöp László*: Kolozsvár magyar adózó polgárainak neveiről, 1453. Honismeret 2017. 4. 36–41.

5 Oltárt általában több különböző céh szokott alapítani, közösen gondoskodtak a gyertyákról is. A védőszent napján azonban csak az adott céh égetett egész nap gyertyát a templomban.

6 A településnevek azonosításánál a következőket vettük alapul. *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. MTA, Budapest, 1897; *Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988; *Lelkes György*: Magyar helységnév-azonosító szótár. Balassi Kiadó, Budapest, 1992.

7 A személyneveket nem tudtuk pontosan azonosítani, mivel Győr belvárosi templomának egyházi anyakönyvei csak 1643-tól vannak meg.

lanfa), Böröczk István Gyömörő (Gyömöre), Buday Gergely Szany, Czyeke Gergely Ghicze (Gic), Csitke János Ghicz (Gic), Csörgei Gergely Simonháza (Simaság), Csurgói Mihály Kup, Denczay Miklós Moriczhida (Mórichida), Fejér Gergely Szany, Ferencz János Szany, Ferencz Sándor Szany, Főzes Sebestyén Szerecseny, Ghozsácz Péter Vaszar, Gombos István Kajár (Kajárpéc), Horváth Simon Hőgyész (Kemeneshőgyész), István Péter Szentmiklós (Lébénymiklós), Jaáry Imre Vaszar, Joó Benedek Dobron (Dabrony), Kallóczy Mihály Vaszar, Kallóczy Simon Malomsok, Kis Benedek Borsos-Győr (Pápa), Körmendy Péter Eösi (Mezőörs), Kőrösse Mihály Saágh (Győrság), Kövesi Márton Szomor, Kuthy György Pordán (Rábapordány), Kürti Bálint Csetény, Mészáros László Sikátor, Nagy Márton Tét, Nagy Péter Pázmány (Pázmándfalu) Német Imre Pákó (Nagypaka, Szlovákia), Németh Albert Egyed, Salka István Saáp (Dunasáp, Szlovákia), Simonffi János Kup, Simonffy Bálint Kup, Somogyi István Nyárad, Szaáki István Megyehíd, Szeniczay János Szent-Mihály (Szentmihályfa, Szlovákia), Thót Mihály Gyarmat, Tóth András Bogyoszló, Tóth András Varsán (Veszprémvarsány), Toth Péter Beled, Tóth Péter Káptalan-Pál (Káptalanfa), Tóth Péter Szerecseny, Ujj György Szany, Vánik Márton Lébén (Lébénymiklós), Vaszari István Sággh (Győrság), Vincze Ferenc Árpás.

Amint olvashatjuk, Győrben dolgozott a legtöbb kovács, tizennégy fő. Ez érthető, hisz a megyeszékhely volt a legnagyobb település. Öt faluban kettő, két helyütt három, Szanyban viszont öt mester is volt. Feltételezhető, hogy a maga korában nagy község lehetett. A nevekből ítélve három vagy apa-fia, vagy testvérek voltak, ezek: Ferencz, Kallóczy és Simonffy.

A továbbiakban tekintsük át a mesteremberek személynevét! A családnevek között a legtöbb magyar eredetű. Biztosan német négy (közülük egyik épp a céhmester), három szláv etimonú, és viszonylag sok a bizonytalanul besorolható. Ennek több oka is lehetett. Elképzelhető, hogy már az eredeti okiratban is elírták a családnevüket (hisz ezért szerepel némelyik több változatban is), de az olvasatkor és az átíráskor is kerülhetett hiba a lejegyzésbe. Maga Thury is megjegyzi, hogy: „szennytől sok helyen olvasható eredetiről” készült e másolat. Csak néhány példa ezek közül: Chyzkompi, Denczay, Ghozsácz, Szeniczay, de még a Kőrösse nevet is ide sorolhatjuk. A hivatalosnak számító okiratban a nevük mellett sohasem szerepel a kovács közszó, mint más dokumentumokban (például: Péter deák, kalmár Horváth, szűcs Szabó István), hisz mindegyiküknek a mestersége kovács volt. Ez viszont nem jelenti azt, hogy a mindennapi életben az ott élők nem említették őket úgy, hogy nevük mellé odatették a foglalkozás megjelölését. A győri lakosú Kanizsai András a családneven kívül még megkülönböztető nevet is kapott, bizonyára nem véletlenül: Kaszajártó. Ez az egy, feltehetően szándékosan megjegyzett jelző nagyon figyelemre méltó elem. Ugyanis ez az ősi, mágikus elemekkel fölruházott mesterség időben már jóval korábban differenciálódott. A mesterek legtöbbször csak bizonyos részterületekre specializálódott. Csupán példaként említünk néhányat: patkolókovács, mezőgazdasági szerszámok készítésére és javítására szorítókozó, lakatgyártó, fegyverkovács (csiszár) stb. A fentebb említett Kanizsai András elsősorban bizonyára kaszák készítésével, élesítésével foglalkozhatott. A Szany településen élő öt kovácsról is feltételezhetjük, hogy elsődlegesen a mesterség más-más területét űzték annak ellenére, hogy mindegyikük értett az egyéb munkafolyamatok elvégzéséhez is.

A 65 céhbeli kovács 26 különböző keresztnévet viselt. Ez a XVII. század elején nagyon jó aránynak mondható, hisz minden második-harmadik személy más névre hallgatott (átlag: 2,5 név/fő). Mindez egyrészt azért is kimondottan kedvező, mert névföldrajzilag tulajdonképpen csupán egy város (Győr), illetve egy tájegység (ahogy ők nevezik Rábaköz) névadási

szokására mutat rá. Másrészt e mesteremberek ugyan a XVII. század elején éltek, azonban nevük sokkal korábbi évekre utal, hisz mindannyian még az 1500-as évek második felében vagy annak a végén születtek. A leggyakoribb, itt olvasható nevek a következők: Péter (8), István és János (7), Gergely (6), Mihály (5). Ez a sorrend szinte teljesen megegyezik Kálmán Béla, országosan elismert nyelvészünk mérésével.⁸ A ritkák közé sorolhatók a Fülöp, a Menyhárt és a Simon. Az Imre és a László (a két magyar szent neve) ugyancsak egyszer olvasható, előfordulása viszont korainak számít hazánkban, így e nyelvterületen is.

Befejezésül két, már említett cikkelyre (8. és 11.) szeretnék visszatérni, s azt kiemelni. A győri kovácscéh mesterei nemcsak a szoros értelemben vett társaikról gondoskodtak, hanem azok családtagjairól is. Betegség, de főként halál esetén annak özvegyéről és árváiról is. Még arra is gondoltak, hogyha az elhunyt kovácsnak nem volt fia, akkor a lánya (özvegye) esetében miként lehet őt előnyösen segíteni. Amennyiben kovácsmesterhez ment feleségül, akkor a férjét ugyanúgy, mint az özvegy kovácsnét újabb házassága esetén – kedvezményekhez juttatták. Valószínűleg az ilyen esetek nem is voltak ritkák. Hisz egy jól felszerelt kovácsműhely szerszámai (kohó, fújtató, üllök, kalapácsok, fogók és más speciális eszközök) nagy értéket képviseltek. Ezek öröklése biztos megélhetést biztosított a mesterséget ismerő, céhbeli társuknak.

Természetesen ezen összefogásuk nemcsak karitatív, emberbaráti, humanitárius cselekedet volt, hanem egyben más oldalról is védte a céhüket. S kifejezte a kollégális és baráti összetartásukat: egymásért és a kívülállók, az „idegenek” ellen.

Fülöp László

A harangok „szíve”

*„Az őserdők rengetegében, mélyen a föld alatt nyugszik az érc. Valamikor réges-régen izzó láva volt. Időmultán lassan kihűlt, megkeményedett, s ott pihen a föld ölében és vár. A bányászok megtalálják és kiássák, a kalapács feltöri, a víz megmossa, a tűz megtisztítja; jön a mester, kezébe veszi az anyagot, beleadja egész művészetét, formát, alakot ad neki és az alaktalan anyagból mesterművet formál, amely már külső alakjával is bámulatra készlet, csodálatra kelt. Ez még nem harang. Még hiányzik belőle valami. Éppen az, ami a mesterművet haranggá teszi: a szív. Csak ha szívet ad neki, ez az egész élettelen tárgy mintha feléledne, életre kelne, mintha érezni kezdene, hangot kap, megszólal, beszél [...] s ez már harang” – írja Pásztor Pál az *Evangelikus templomok* című könyvben.¹*

Harangjaink a magyar nemzeti kultúra részét képezik. Viharos történelmünk bronzba öntött lenyomatai ezek, hiszen sok esetben feliratukkal, díszítésükkel, történetükkel őrzik egy-egy kor emlékét. Sok régi harang zengett egyes történelmi eseményekkor, így a nagy árvizek idején, az utolsó magyar király megkoronázásakor, az utolsó szovjet csapat Budapestről való kivonulásakor, vagy legutóbb a trianoni békediktátum aláírásának 100. évfordulóján.

⁸ Kálmán Béla: A nevek világa. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1989. 50.

¹ Kemény Lajos–Dr. Gyimesy Károly (szerk.): *Evangelikus templomok*. Athenaeum, Budapest, 1944.

Némely harang annyira szépen zeng, hogy azt az érzést kelti, szinte mintha egy rég-múlt égi szózat szólalna meg, más harangok hangzása azonban bántó, zavaró, hordószzerű, csattogó hatású. Sokan kérdezik tőlünk, harangtörténeti és harangmechanikai kutatóktól, hogy mi ennek az oka. Az elsődleges ok magában az öntvényben keresendő, hiszen e bronz hangszereknek belső harmóniája, hangrendszere van. Amikor haranghangot hallunk, valójában több tónus szólal meg: alaphang és felhangok. Ezek összessége adja azt a zengést, amit mi hallunk. Amennyiben ezek harmonikusak, az öntvény szépen csengő hangzást kelt. Ugyanígy fontos, hogy az egy toronyban levő, egyszerre megszólaló harangok zenei összhangban legyenek egymással.²

De emellett a hangzást nagyban befolyásolják a harang tartozékai, amelyek sok esetben a harang szívéét adják. Ezek közül a két legfontosabb a *járom* és a *nyelv*. A járom a harang felfüggesztéséül szolgáló, két végén csapágyazott szerkezet, mely egyben a kilengést segíti elő. Készülhet fából, öntöttvasból, vagy acélból. Ennek minősége és jellege nagyban befolyásolja a harang hangzását. *Járomnak*, vagy közismertebb nevén *igának* eredetileg az állatok befogására szolgáló szerkezetet nevezték. Ahhoz, hogy a harang szépen szóljon, bizony igába/járomba kell fogni. Magyarországon a nyugati típusú lengő harangozás terjedt el, ami azt jelenti, hogy megszólaláskor a harangpalást a járom segítségével mozgásba kerül, kilendül a nyugalmi pozícióból, és nekicsapódik a nyelvnek. A keleti keresztény kultúrában ez éppen fordítva történik. Ott nincs a harangoknak járma, azok fixen vannak felfüggesztve egy gerendára, a nyelv végére kötnek egy kötelet, és annak segítségével ütik azt a palásthöz.

Magyarországon – ahogy a harangöntésnek – úgy a jármok készítésének is szép története van, amely méltó arra, hogy közismertté váljon és megbecsülés tárgyát képezze. A török hódoltság előtt több, jó minőségű harangöntő működött hazánkban, azonban a megszállók által véghez vitt óriási pusztítás nyom nélkül eltörölte a korábbi harangöntés hagyományát. A török félhold területén szinte valamennyi régi harang a földből került ki.³ 1690-ben az addig Salzburgban működő Nuspickher János Budára költözött, és itt folytatta tevékenységét, mivel jó lehetőséget látott abban, hogy a felszabadult ország újjáépülő templomait harangokkal lássa el.⁴ A számítása be is jött, ő lett a török kiűzését követően Buda első harangöntője és a török hódoltsággal érintett területeken a harangöntés mesterségének újjáélesztője is. Magyarország inntől kezdve a harangöntés tekintetében a német és az osztrák mintát követi. Ez igaz a harangok formájára, díszítésére, szövegére, de igaz a jármokra és a harangnyelvekre is. A németekről és az osztrákoktól átvett járomtípus fából készült, két oldalán két csapágytengely, a szerkezetet kovácsoltvas pántok tartották össze és rögzítették a haranghoz.⁵ Ez a fajta járom nagy kilengést eredményez, felültöltős harangozás lehetséges vele, amelynek a lényege az, hogy mind a nyelv, mind a palást lengésben van, és két, egymással ellentétes mozgású ingaként a toronyablakban (felül) összeütköznek. E barokk járomtípust örökítették tovább a XVIII. század és a XIX. század első felének harangöntői. Habár e tartozékoknak csupán tartószerkezeti és mechanikai szerepe van, azoknak a kiképzése rendkívül mívés. A barokk fajárom alapját a csapágyazott gerenda adja, melyre művészien kialakított, általában lant, vagy hegedű alakú felépítményt készítettek fából, ez adja ezek művészi szépségét. A felépítmény egyrészt a harang lengési sebes-

2 Kovács Mihály: A harang. Szent-István-Társulat, Budapest, 1919.

3 Patay Pál: Évszázados harangok. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1963.

4 Patay Pál: Harangöntés Magyarországon. Öntődei múzeumi füzetek 15. Budapest, 2005. (Továbbiakban: Patay)

5 Wernisch, Jörg: Glockenkunde von Österreich. Lienz, 2006. (Továbbiakban: Glockenkunde)

ségét lassítja, másrészt elnyeli a hanghullámokat, így védi a tornyot. A barokk fajrmok az idő előrehaladtával jelentősen egyszerűsödtek, a felépítmény egyre kisebb, egyszerűbb lett, a kovácsoltvas veretek pedig egyre funkcionálisabbak lettek. Schaudt András volt az utolsó pesti mester, aki harangjait a német–osztrák mesterektől örökölt barokk járomra függesztette, de Nyugat-Európában ma is ezt a járomtípust használják a templomtornyok nagy részében.

A XIX. század Magyarországon a harangok tekintetében is forradalmat hozott. A magyar mesterek több tekintetben az 1850-es és 1860-as években letértek a nyugati útról. A fából készült járom egyik hátránya a gyúlékonyság, és az akkori igen gyakori tüzesetek miatt a korabeli mesterek elkezdtek gondolkodni azon, hogyan lehetne a tornyokat tűzbiztossá tenni. Az 1860-as években Schaudt András utóda, Walser Ferenc egy új járomtípust fejlesztett ki, amely öntöttvasból készült. Vélhetően svájci előképek, vagy kortársak ihlették ennek megalkotását, mert pl. Zürichben több toronyban van Walseréhez hasonló, az övével egyidőben öntöttvas járom. A Walser-féle öntöttvas jármok legszebb együttese a budapesti Szent István-bazilika északi tornyában ma is megtalálható. E torony 4 kisebb harangja a háborús rekvirálások áldozatává vált, de a jármok megmaradtak, így azok régebbiek a rajtuk függő harangoknál, ezek felirata: „*emlékül ajánlotta Ganz Á. Budán*”. Ehhez hasonló,

Walser Ferenc harangjármai a budapesti Szent István-bazilika északi tornyában (A szerző felvétele)

májában.⁷ Az 1860-as években Pozdech József pesti lakatosmester, aki Hilzer Ignác bécsúj-helyi harangöntő magyarországi üzletkötőjeként is tevékenykedett, újságcikkben hirdette „*új modor szerinti*” harangfelszereléseit.⁸ Ezek segítségével egy ember akár több harangot is

törede, amelyen a harang szinte virágként függ.

1849-ben leég Pozdech József lakatosmester felvidéki háza, és Pestre költözik.⁶ Bár nem volt harangöntő, ő lesz, aki Walser mellett megváltoztatja az Ausztriából és Németországból örökölt magyar harangmesterséget és haranghasználatot. Ugyanis a hagyományos barokk fajrmok általi felülütős, nagy kilengésű harangozás – bár rendkívül szép hangzást ad – rendszeren igénybe veszi a tornyot és igen nehéz a harangot húzni. Utóbbi ténytet támasztja alá az, hogy 1822-ben Bolyai Farkas tanulmányt írt a harangok „*nehéz járása*” té-

6 Millisits Máté: Aki a Debreceni Nagytemplom harangjait felszerelte; (<http://reformatus.hu/mutat/aki-a-debreceni-nagytemplom-harangjait-felszerelte/>) (Hozzáférés: 2020. 11. 29.)

7 Oláh Anna: A harang nehéz járásának megvizsgálása. Fizikai Szemle LXVI. évf. 2016. 6. sz. 193–199.

8 Wiese Ferenc–Lohr Antal–Bobula János: A harangok újabb felszerelési módja. Vasárnapi Ujság 12. évf. 46. sz. 79.

tud húzni, vagy akár gyermekek is könnyen meg tudják szólaltani azokat. Az újítás lényege az, hogy a járom két *lábat*, vagyis egyfajta kiemelést kap, ami által a harang forgástengelye lejjebb, a nyelv felfüggesztés és a harang súlypontja közé kerül. Az így létrejövő harangozási módor az alulütős, vagy ejtőnyelves harangozás, hiszen így a harang nyelve függőleges marad, és a harang palástja csapódik neki annak. A Pozdech-járom öntöttvasból készült, két szélén élcsapágyakkal ellátva, melyek úgynevezett *csapágyapapucsra* fekszenek fel, és azon fordulnak el. Ezen csapágyakat *homokcsapágy*aknak is nevezték a korabeli mesterek, mert nem olajjal, hanem homokkal szükséges a kezelésük. Az élcsapágyas járomlábakat vashevederek rögzítik az öntöttvas járomtesthez, a legtöbb esetben ezek úgy lettek kialakítva, hogy a csapágytávolság állítható volt. A Pozdech-járom használata futótűzként terjedt el az országban, az új harangokat már ezekkel együtt adták el és a régieket is erre szereltek át. A Pozdech által felszerelt debreceni Rákóczi-harang első megszólaltatásánál a korabeli cikkek írói megjegyzik, hogy bár a harang vaskos hangja szokatlan volt a debreceniek számára, azt akár gyerekek is meg tudják szólaltatni. Pozdech szabadalmaztatta is találmányát, és egészen 1925-ig a legtöbb magyar harangot Pozdech-járommal látták el. Ma is a tornyainkban található, régi jármok többsége ilyen típusú.

Érdekes adalék az előbbiekhöz, hogy a *Békésmegyei Közlöny* 1879-es évfolyamának több száma azt taglalja, hogy a Pozdech-járomként szabadalmazott és ismertté vált felfüggesztés valójában Békés megyei találmány.⁹ Demeter György szarvasi lakos fejlesztette ki ezt a felfüggesztési módot a szarvasi Ótemplom nagyharangja számára, amelyet statikai okok miatt nem mertek a toronyba felszerelni, s megszólaltatása több ember erőfelfejtését vette igénybe. Az új, öntöttvasból készült, és a harang fordulópontját a súlypont és a nyelvfelfüggesztés közé helyező járom már lehetővé tette, hogy az öntvény a toronyból szóljon. A Békés megyei cikksorozat írója szerint Pozdech a találmányát valójában Demetertől „*lopta*”.

Egry Ferenc, aki 1890-től az Ung megyei Kiszegjőcön, 1909 és 1910 között pedig Budapesten is működtetett harangöntödét, Pozdech és Walser elveit követve, új, öntöttvas, alulütős harangozást lehetővé tevő járomot alkotott, és ezzel látta el harangjait. Az enyhén hajlított, U alakú öntöttvas öntvény jól illeszkedett a kiszegjőci mester visszafogottan díszített, olykor szecessziós elemeket tartalmazó harangjaihoz.¹⁰

1925 tájékán újabb modernizálás köszöntött be a harangok alkatrészei tekintetében. Ekkor kezdték el alkalmazni az öntöttvas helyett az acélszerkezeteket, elsőként Szlezák László budapesti harangöntő alkalmazott ilyen anyagból készült jármokat,¹¹ majd a sop-

Pozdech József harangjárma a debreceni Nagytemplom Rákóczi-harangjával (A szerző felvétele)

9 Békésmegyei Közlöny 1879. 111., 114., 116., 122. és 123. sz.

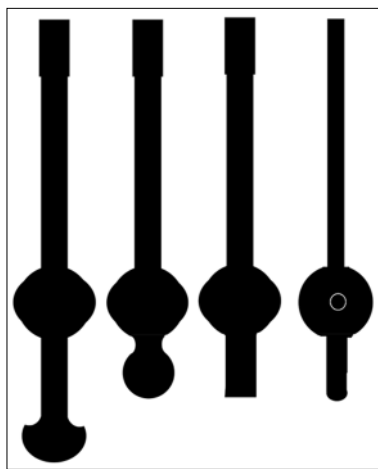
10 *Patay*.

11 *Magyarország* 1925. 151. sz. 25.

roni Seltenhofer is anyag- és formaváltásra szánta el magát. Az acél mint új anyag megjelenésével a forma is megváltozott és a funkcionalitás került előtérbe. Az idomra formált, és csavarokkal, vagy hegesztéssel, több ponton egybeszerkesztett vasgerendák szerkezete adja a felfüggesztő és lengető szerkezeteket. Néhány esetben egy-egy díszítőelemmel látták el a járom tetejét, de ez az idők előrehaladtával már egyre ritkábbá vált. Az idomacél jármok elterjedésével mind a harangok esztétikája, mind azok zengése csorbát szenvedett.

A magyar harangvillamosítók többsége felépítését és anyaghasználatát tekintve jelenleg is a Szlezák által kifejlesztett, idomacéljárom-típust használja, de annál egyszerűbb, funkcionálisabb, mindenféle díszítéstől mentes kialakításban.

A nyugat-európai hagyományok szerint a harangnyelvek ütőrészét gömbszerűen alakítják ki. Ausztriában azonban ennek egy lapított formája terjedt el,¹² ezt vették át hazánkban is. Ez szemből laposvasszerű, oldalnézetben azonban az ütőfelület kör, vagy ovális formájú, a végén pedig horgonyyszerű végsúly, amely a nyelv harangozás közbeni fellendülését segíti, ezeket az ütőket *repülőnyelveknek* is nevezzük. Ez a lapított nyelvkialakítás osztrák–magyar monarchiabeli sajátosság. A Pozdech József és utódai által elterjesztett alulütős harangozással a horgonyyszerű nyelvvégsúly feleslegessé vált. Kezdetben Pozdech és utódai a nyelvvégsúlyt csökevényesen, lóhereszerűen alakították ki, egyenes záródású nyelveket készítettek, vagy a régiek végsúlyát levágták. Az 1930-as évekig a nyelvek kovácsoltvasból készültek. Ám a kovácsoltvas minősége sem mindegy. A kemény nyelv ugyanis hamar kikezdi a harangot, és akár meg is repesztheti azt. A győri bencés templom nagyharangja így repedt meg egy péntek 15 órai, Krisztus kereszthalálára emlékeztető harangszó alkalmával.¹³ 1934 táján jelentek meg Szlezák László első új ütői, amelyek szakítanak a tradi-

**A harangnyelvek átalakulása:
a horgonyos, a lóherés,
az egyenes végű, valamint
a szerelt nyelv (A szerző rajzai)**

cionális formával. Az új nyelv egy acélszárból és egy arra csavarral ráerősített *bogyóból* tevődik össze, ez az ütőfelület. A *bogyó* tojásdad formájú, öntött, vagy forgácsolt kialakítású. Így a jármokkal együtt a nyelvek is jelentősen is leegyszerűsödtek az idők során. Magyarországon ma is ezt az ütőt szereli fel a legtöbb harangjavító mester, függetlenül attól, hogy az új, vagy régi harangba készül-e.

Jól látszik tehát, hogy a harangtartozékok tekintetében a történelem során jelentős egyszerűsödés zajlott le. Korábban azoknak komoly hangzásbeli és esztétikai szerepük volt, addig az 1930-as évektől kezdődően, de különösen a II. világháború óta és a jelenkorban is ezeket a mesterek szimplán tartószerkezeti elemként tekintik. Pedig a harang bronzteste, a járom és a nyelv szerves egységet alkotnak. A tartozékok a harangok szerves részeit képezik mind esztétikai, mind akusztikai szempontból. Régen, annak ellenére, hogy e zengő öntvényeket a tartozékaikkal együtt a harangozók és a tűzőrök kivételével nem látta senki, azokat díszesen, a harang szakrális szerepéhez méltóan képezték ki. Törekedtek arra, hogy az öntvény stílusához illeszkedő, annak szépségét fokozó kialakítású

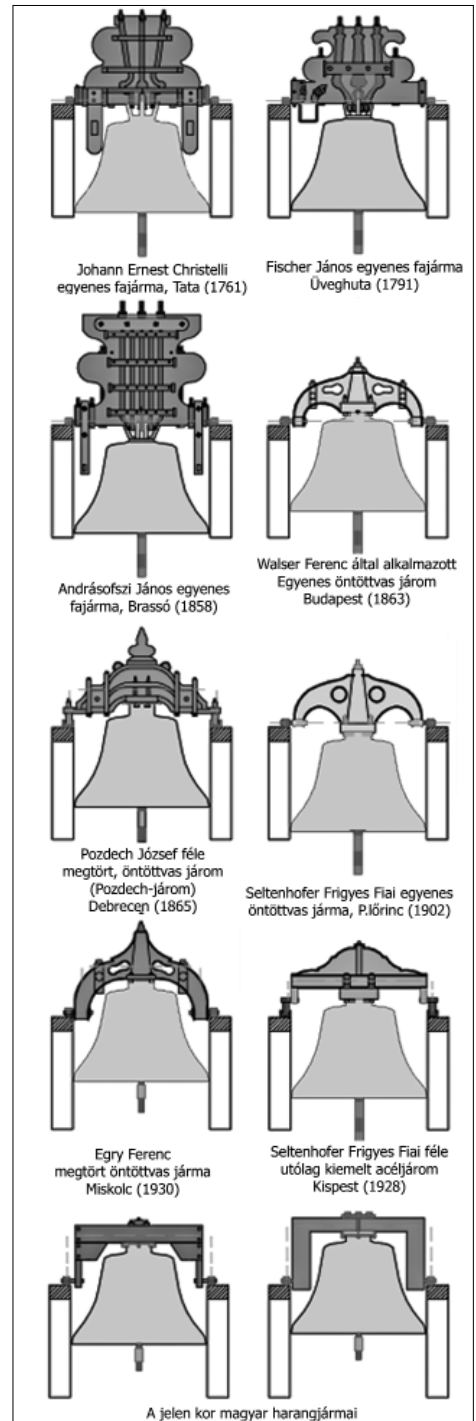
¹² Glockenkunde.

¹³ <http://magyarharangok.hu/gyor-1.html> (Hozzáférés: 2020. 11. 29.)

tartozékok készüljenek a harangokhoz, továbbá az is fontos volt, hogy a járom és a nyelv minél szebb hangzást adjon a harangnak, az abban rejlő tónusokat minél jobban előcsalogassák. E régi tartozékok másik jellemzője a tartósság, több évszázad után is – megfelelő karbantartás mellett – kiválóan betöltik feladatukat a régi fa-, öntöttvas és kovácsoltvas szerkezetek.

Ezen örökségünk ma komoly veszélyben van. Míg az 1800 előtt készült harangok védeltségét élveznek, azok felszerelése szabadon cserélhető. A harangfelújítást végző cégek életveszélyre hivatkozva egymás után cserélik le a régi harangalkatrészeket. Több alkalommal statikus vizsgálta be a szóban forgó, cserére ítélt jármot, és azok abszolút biztonságosnak találtattak. Ebből nyilvánvaló, hogy az indokolatlan harangalkatrész-cserék mögött pusztán anyagi érdek áll. Ezenkívül ez a szemlélet teljesen ellentmond a nyugati gyakorlatnak. Franciaországban, Németországban, Ausztriában, de még a jómódú Svájcban is valamennyi harang fából, vagy öntöttvasból készült járomon függ, és kovácsoltvas nyelvvel van ellátva, ezen szerkezetek többsége több száz éves, és eszük ágában sincs azokat lecserélni, vagy életveszélyessé nyilvánítani.

Persze vannak jó példák is, ahol egy-egy harangfelújítás során a jármokat és nyelveket értéknek tekintették. A győri bencés templom 2016-ban öntött új harangjai a több száz éves, restaurált fajarokra kerültek, ezek 100 évig használaton kívül a toronyban sínnyeltek, mivel az I. világháború idején hadi célokra igénybe vették az azokon függő harangokat. Megfelelő restaurálás után az innsbrucki Grassmayr öntöde ezekre helyezte újjáöntött harangjait. Ugyanígy, amikor Rudolf Perner passauai harangöntő meglátta a budapesti Szent István-bazilika öntöttvas Walser-jármait, az általa öntött harangokat úgy alakította ki, hogy azok illeszkedjenek a régi jármokhoz, ma is azon szólnak. A hódmezővásárhelyi református Ótemplom toronyfelújításakor a Pozdech-típusú jármok felújításra, rozsdamentesítésre, lefestésre kerültek. Amikor a II. világháború után kitelepített német ajkú Tolna megyei falu, Üveghuta harangja Pestszentlőrincre került, a lant alakú, rokokó stílusú fajarmon restaurálást hajtottak végre.

A történelmi és a jelenkori magyar harangjáromok (A szerző rajzai)

A felújított magyarhertelendi fajárom
(A szerző felvétele)

Nemrégiben egy fiatal pécsi harangvillamosító és harangfelújító mester célul tűzte ki a környékbeli harangtartozékok megmentését, így pl. Kővágószőlős, Orfú, Hird, Magyarhertelend harangjai gyönyörű szép felújítást kaptak, történelmi alkatrészeik megmenekültek. Ugyanígy nemrégiben egy füzesabonyi harangjavító cég is jelezte, hogy úgy döntöttek, meghagyják a régi harangtartozékokat, így Szarvas, Szentés általuk villamosított harangjai már ezen elvek alapján kerültek felújításra. Nagy öröm, hogy a közelmúltban elkészült a tatai Nagytemplom díszes barokk jármának felújítása. Egy felvidéki fiatalember nemrég harangöntésre és harangalkatrészek szakszerű felújítására adta a fejét.

Jó lenne, ha ezen értékőrző felújítások száma gyarapodna, és a harangok kultúrájához és történelméhez tartozó, régi, mives szerkezetek, alkatrészek eredeti funkciójukban megmaradnának az utókor számára!

Bajkó Ferenc

A szepetneki drótosok

A drótosok, a drótnál dolgozók a távírdai, majd a távírdai és telefonhálózat építői, szerelői, javítói voltak. A szepetneki drótosok hazánkban és Európa-szerte egy bő évszázadon át végezték nehéz és fáradtságos munkájukat.

Munkacsoportban dolgoztak: a család és a rokonság, a barátok férfi tagjai két-három korosztályt képviselve voltak a brigád tagjai. Nemzedékről nemzedékre hagyományozódott ez a foglalkozás. Szepetneken több munkacsoport is szerveződött egy időben. Nem véletlen, hogy a falu mai lakóinak többsége drótos őssokkal, rokonsággal rendelkezik. Kezdetben a sormási és a szepetneki drótosokat együtt említették, később maradt a szepetneki jelző, bár a munkacsoportban továbbra is együtt dolgoztak a környező falvak – Sormás, Eszteregnye, Obornak, később Petrivente, Molnári, Semjénháza, Miklósfá – távírdai munkásai.

Szepetneki drótosok 1960 körül
(A Táló család tulajdona)

A *Zalai Közlöny* 1892. szeptember 24-i számában a többgenerációs hagyományról, az ügyességükről, szorgalmukról, értelmességükről és világlátottságukról írt a Thelegraphista nevű szerző. Akkor már tíz éve vettek részt a távírdai hálózat építkezésén:

„A Zalai Közlöny f. évi 36. számának hírvonatában meg volt említve, hogy a városunkban építés alatt levő telephonhálózat munkálatainál szepetneki munkások vannak alkalmazva, s hogy szepetneki munkások már 10 év óta dolgoznak állami telephonhálózatok építésénél. Ezen hivatkozott közleményünk mintegy kiegészítésül felemlítjük és kiemeljük, hogy Szepetneken valamint Sormáson egész generáció van, mely évek hosszabb sora óta állandóan működik a telephonhálózatok építésénél, úgyszintén távirdaépítéseknél és távirdajavításoknál. Az országnak majd minden távirdaigazgatósági kerületébe elviszik őket ily munkákra Budapestre az Alföldre, sőt még Fiumében is ők végzik az évenkénti távirdajavításokat, úgy, hogy van köztük sok, akiről azt hinnők, hogy földrajzi ismerete a szepetneki homokbuckákon túl nem terjed, holott a szó szoros értelmében országot látott emberek. Hogy ily előszeretettel alkalmazzák őket ily fontos munkáknál, azt agilis ügyességüknek, kitartó szorgalmuknak és értelmességüknek köszönhetik, valamint azon lélektani magyarázatnak, hogy csöndes, józan, békés természetűek. A távirdaépítési és javítási munkálatok tudvalevőleg olyanok, melyek időhöz lévén kötve a munkálatok teljesítésére nem lehet jó, vagy rossz idő. Éjjel vagy nappal, az mindegy, a dolognak menni kell. [...] az még nem történt, hogy a szepetnekiek és sormásiak az elvállalt munka elől meghátráltak, strajkoltak volna, hanem a munkát mindannyiszor az illető igazgatóságok teljes megelégedésére végezték el, és fejezték el. [...] Értéküket még növeli az, hogy a távirdaintézet mindig feltétlenül rendelkezhetik munkaerejükkel, mert minden időpontban és azonnal készen vannak a munka helyszínére menni. Oly szép hírük van e tekintetben a szakkörök előtt, hogy maholnap valóságos etnographiai speczialitássá fejlődnek e téren.”

A cikk csak tíz évvel korábbra utal. Ám már korábban kezdődött. A vasúthálózat, a hírközlés technikai fejlődése és kiépítése teremtette meg a lehetőséget. A Szepetnektől csak 7–9 km-re lévő Nagykanizsa vasúti, postai és távirdai jelentős térségi központtá lett. 1861-ben indult a „gőzös Kanizsára” Budáról, s folytatódott a hálózat kiépítése Zákányon át Zágráb és Fiume felé. 1865-ben a Sopron–Szombathely–Nagykanizsa vasúti vonal is csatlakozott erre, majd Barcs–Mohács felé, s Kaposvár irányába is. A vasúti pálya, a kiszolgáló egységek és épületek, a közlekedést szolgáló távirdai vezeték építése hatalmas munkát, de lehetőséget is jelentett.

A Szepetneken élőket a gazdasági kényszer és az előrelátás vitte ezekhez a munkálatokhoz, kezdetben alkalmi napszámosként az 1850-es évek végétől, majd az 1860-as éveken át a későbbiekben is. 1860-ban megtörtént a faluban a földrendezés, a tagosítás, azonban nem volt elegendő a föld ahhoz, hogy a családok megélhetése és jövője biztosított legyen. Ezt a helyzetet így összegzi Egyed Gábor a Szepetnek történetét bemutató írásában 1941-ben: „Más kenyér után néztek. Azóta napjainkig közülük sokan, nagyon sokan távirda-munkások, röviden drótosok. Bejárják ők az egész országot s találkozik az ember velük mindenfelé!”

A vegyes nemzetiségű (magyar, horvát, szlovén, német eredetű) népesség gyarapodása miatt is egyre több lett a *kisházás* és a *napszámos* bejegyzés az anyakönyvekben. Kezdetben a vasúti építkezéseknél, aztán a vasúti távirdai majd a távirdai és a telefon hálózatainak építésénél, javításánál vállaltak munkát. A csizmadia egyben vasúti, távirdai napszámos is volt. Az alkalmi munka a mesterség és a föld művelése mellett együtt adta a jobb megélhetést. A mesteremberek más szakmában is hasznossá váltak. A fent említett munkával egyre többen foglalkoztak, például a Málek, az Unger, a Megla, a Mlinarics, a Benke, a Csordás, a Szimics, a Fülöp, a Deusch, a Mulasics, a Bagarus, a Tizedes, a Tóth, a Vinczek, a Török, a Zsoldos család tagjai és mások – ma már 200-nál több nevet őrzünk a drótos emlékhely porcelánjaira írva.

A megélhetés egyre biztosabb lett, új utcákban új házakat építettek, kialakult Új-Szepetnek falurész és megindult a polgárosodás. A földművelést a drótos családok is gyakorolták. Eladó földbirtok nem lévén, szőlőhegyeket (néhány család több helyen is) vásároltak a környező falvakban, s a szőlőből, a borból, a gyümölcsből még kereskedésre, eladásra is jutott. A filoxénavész miatt a XIX. század végén egy nagyobb elvándorlás is volt a faluból, az eltávozott emberek egy része Belovár és környékén, másik része Zágráb és Fiume környékén kereste a boldogulását. Utóbbiak kapcsolódnak a távírdai és postai munkákhoz.

Az anyakönyvek már mutatják a szolgálati előrelépést is, amely a második nemzedéket érintette, 1894-ből példákat véve: Hémár István távírdai vonalőr, Holler János vasúti távírdász, Kreznár György vasúti vonalőr, Molnár János távírda vonalőr, Csiszár József csizmadiából és napszámosból vasúti szolga lett.

Malonyay Dezső az 1912-ben megjelent könyvében (1907–1908-ban járt itt) írt a szepetneki drótosokról és a velük is kapcsolatos hajdinatörésről:

„A Zala megyében lévő Szepetneken magyarok, németek, horvátok laknak. Szorgalmas és takarékos jó gazda mindenik. Főfoglalkozás természetesen a földművelés. A kevesebb földdel bírók azonban egyébbel is foglalkoznak. Van mintegy 250–300 ember ott, akik »drótosok«. Egy-két hónapig ezek csakúgy távol vannak hazulról, mint a felvidéki drótosotók. Visznek magukkal tápláléknak: rántást, vöröshagymát, hajdinát, de nem fazekat drótoznak ám, hanem az országot drótozzák, távírda-, telefon-fákat állítanak, ezekre húzzák a drótot. Szanasztét az országba ezek a szepetneki drótosok végzik ezt a mesterséget s csinosan módosodik a falu. Van úgy, hogy havonkint hazavisznek 30 ezer koronát. [...] Rendesen fölváltva, négy hetet távol töltenek, de úgy intézik, hogy aratáskor, vagy egyéb munka idején otthon legyenek. Ha arattak, megint mennek a dróthoz.” A leírás második részében bemutatja a hajdinatörő szerkezetet, és a hajdinatörést is. A drótosok feleségei új háziipari ágat hoztak létre, a hajdinatörést és a hajdinával való kereskedést, amely azóta is Szepetnek másik jellemzőjeként ismeretes.

A történelem nagy viharai Szepetneket sem kerültkék el. Az első világháborúban a harc-téren és a háttországban is szolgáltak, helytálltak a szepetneki drótosok, néhányan a hősi halált sem tudták elkerülni. A háború hírközlésében, a drótok és szerkezetek fektetésében, de a háttországban is kiemelt szerepük volt.

1920 után is nagy szükség volt a szepetneki távírdamunkásokra. A határkijelölő bizottság egy osztága kis ideig Szepetneken székelt, hiszen itt 1922-től már távbeszélő is működött a postán, és a környék földrajzi-műszaki ismeretei miatt a drótosok tapasztalatára is szükség volt.

És másutt is az országban, hiszen új körzetek és szakaszok alakultak ki a közlekedésben és a hírközlésben. A telefon, a rádió hatalmas fejlődésnek indult, szükség volt az új hálózatépítésre, a régebbiek javítására, az új eszközök bevezetésére – így a szepetneki drótosok munkájára is.

Az 1920-as és 1930-as évektől a gazdasági kényszer volt ismét az úr, az elszegényedés miatt folytatták és lettek távírdamunkások, míg egy kisebb részük már a gazdaság és a posta világának magasabb pozíciójába került. Ez az a generáció, amelyre az unokák még emlékeznek, s akik szerencsésen túlélték a második nagy világégést. A hazánkhoz visszacsatolt területek telefonhálózatának visszakapcsolásában, a technikai rendszerek megoldásában ismét nagy szerepük volt a szepetnekieknek.

A háború utáni időszakból kiemelendő, hogy a falu vezetésében, az önkormányzatban 1948-ban 2 fő drótos tevékenykedett a nagykanizsai postás szakszervezet külön kérésére delegálva. 1948-ban hatalmas ünnepély és elismerés volt az, hogy Szepetneken felavatták a

drótosok székházát. Az avatáson dr. Udvarhelyi Ödön, a Magyar Posta vezérigazgatója és több szakszervezeti vezető részt vett. Az eseményről a *Zala* című lap 1948. április 13-i száma részletesen beszámolt. A drótosok közösségi háza néhány évig működött, aztán szükség volt a nagyobb óvodára, az működött benne tovább, az épületet az egészségház építésekor, 1995-ben bontották el.

A közösség azonban megmaradt, mindig a munkában és a magánéletben is egymást segítő közösségként éltek a drótosok. Még az ország más részein (Pécs, Budapest és környéke, Székesfehérvár, Győr, Szolnok, Balassagyarmat, Esztergom és környéke stb.) letelepültekkel is tartják a kapcsolatot a mai napig. A drótos barátság köti össze őket a szlovákiai Kürt településsel is.

Nehéz és fáradtságos munkájukról így írt a *Népszava* 1964. január 29-én:

„Itt vannak apák, akik a fiukkal együtt »a drótra mennek«, de már az ő apjuk is ezt a meseterséget folytatta. Sormás és Szepetnek a hazájuk, de csak két-három hetenként járnak haza – néha még ritkábban. 1963. december 30-án egy négyhetes munkaszakasz után húzták le a csizmát otthon, nagyot nyújtózkodtak, örültek az otthon légkörének – aztán jött egy értesítés és egy óra múlva úton voltak visszafelé. [...] Hatvan centis hóban, 8–10 fokos hidegben [...]. Új gödröt ásni, új oszlopoknak, cipelni, szerelni... [...] a hideg mar, a szél tép... [...]. De a szemből patakokban folyt a könny és megfagyott a bajszokon és a szempillákon. Aki fél órát fent töltött az oszlopokon, úgy meggémberedett, hogy nem tudta kikapcsolni a biztonsági övét. Mert bronzhuzalt kesztyűben összeilleszteni nem lehet. Az ujjak fagyossá dermedtek. Hanem Dél-Baranyában távíró kellett és telefon.»

Családjukért, gyermekeikért dolgoztak ők kitartóan. A gyermekek, az unokák tőlük kapták a magasabb iskolázottságot, a jobb életet, a szorgalmas munka példáját. A drótos ösöket még az országos és helyi gazdasági, kormányzati vezetők is vállalták, vállalják. A technikai fejlődés annyira felgyorsult, hogy ma már a távírdai munkás, a hálózatépítő is egykori foglalkozás csupán.

2016. augusztus 26-án avattuk Szepetneken a Közös Kincsünk Szepetnek, Szepetneki Horvát, Német, Roma Nemzetiségek Helytörténeti Gyűjteményét, amelynek egyik része a szepetneki drótosok emlékkiállítás. A gyűjtőmunka azóta is folytatódik. A relikviák és személyes történetek alapján Sáfár József *A szepetneki drótosok* címmel ipartörténeti-néprajzi riportgyűjteményt készített, amely a *Szepetneki Hírmondó* különszámaként jelent meg 2016-ban. A szepetneki drótosok közösségének tiszteletbeli tagja ő, mert hagyományörző munkájukat mindenben segítette, segíti.

2017. augusztus 26-án, a falunapon került sor a szepetneki drótosok emlékhelyének avatására. Ezen a helyieken kívül a környező falvakból, Kürt településről és a postai távírdás szakma országos szakszervezeti és szakmai csoportjaiból is sokan részt vettek. A fa telefonoszlopot az egykori drótosok fiai állították, felszerelvényezték még az apáiktól eltanult módon, a kovácsoltvas díszelemekre porcelánok kerültek, azokon a szepetneki és környékbeli drótosok, a hétköznapi hősök nevei felírva, a díszkavicsos részt a drótos családok nőtagjai rendezték,

Részlet a helytörténeti gyűjtemény kiállításából (Szakony Attila felvétele)

A drótosok, távírdamunkások emlékhelye (Móritz István felvétele)

egy márványtábla jelöli az emlékhelyet. Minden évben a falunap ünnepélyes része a koszorúzás, de év közben is mindig ott vannak a virágok... Nem csak helyi érték: *Zala megyei érték* címet adományoztak az emlékhelynek, a szepetneki drótosoknak 2019-ben.

Sóstainé Márfi Ibolya

Irodalom. *Baktai Ferenc:* Harcban a téllal. Zúzmara. Népszava 1964. jan. 29. 3.; *Barbarits Lajos:* A posta. In Nagykanizsa. Magyar Városok Monográfiája IV. Budapest, 1929. 204–208.; *Egyed Gábor:* Régi zalai utazás. III. Zalamegyei Ujság 1941. febr. 1. 4.; *Jáni János:* A Somogy–zalamegyei Evangélikus Egyházmegye és gyülekezeteinek története. Kaposvár, 2004; *Uő.:* Jáni Ferenc (1875–1966) életútja. Kézirat, 2016. Közös Kincsünk Szepetnek (KKSZ), Szepetneki drótosok (SZd) JJ; *Malonyay Dezső:* A magyar nép művészete. IV. Budapest, 1912; Nagypám és a szepetneki drótosok emlékei. Dokumentumok, fényképek, 2015. KKSZ, Szd TA; *Papócsi*

Andrásné: Családjáról és Szepetnek drótosairól. Kézirat, 2015. Lejegyezte: *Sóstainé Márfi Ibolya.* KKSZ, Szd, PA; *Papócsi Ferenc:* Aranymosó. Egy észrevétlen emberélet. Győr, 1988; *Sáfár József:* A szepetneki drótosok. Szepetneki Hírmondó 2016. augusztus (különszám); *Szommer Náthán:* Posta, távírda, távbeszélő. In *Halis István–Hoffmann Mór* (szerk.): Zala-vármegyei évkönyv a millenniumra. Nagykanizsa, 1896; *Török József:* Apám, nagypáim a drótosoknál. Kézirat, 2018. Lejegyezte: *Sóstainé Márfi Ibolya.* KKSZ, Szd, TJ; Udvarhelyi Ödön, a Magyar Posta vezérigazgatója jelenlétében avatták fel a szepetneki drótos székházat. Zala 1948. ápr. 13. 8.; Zalai Közlöny 1892. szept. 24. 12.; *Zsoldos György:* Apám drótos életútja és dokumentumai. Kézirat, 2016. Lejegyezte: *Sóstainé Márfi Ibolya.* KKSZ, Szd, ZsF.

Égi orgonák készítője

Emlékezés Albert Miklósrá

Ha Illés Sándor – a későbbi *Sanyipap* – nem kerül Monostorapátiba, bizonyosan sohasem találkozunk Miklóssal, az Orgonaépítő Mesterrel, azon a júliusi napon, mely 2008-ban indította a Művészetek Völgye rendezvényt.

Meleg volt, mint újabban minden nyáron, és pakolnunk kellett, hogy a másnapi kezdésre elkészüljünk. Az iskola ajtájában egy szuggesztív tekintetű, őszes hajú illető nézett kifelé, kezében cigaretta füstölgött. Félszegen, gyanúsán skandáltam, vajon kiféle-miféle ember lehet, aki közben egyfolytában beszélt, érces hangján méltatta az orgonák nagyszerűségét, jelentőségét, és mi lányommal mint festők, kissé össze is töpörödtünk ettől a magabiztosságtól. A cuccainkat be kellett hordani, hisz ennek az általános iskolának egy-egy termében kaptunk mi is helyet alkotásainknak. Nem volt hát választásunk, utat törve

magunknak a széles mellű, orgonás, pöfékelő ember mellett, elindultunk befelé. Különös változás ért azonban bennünket, ahogy közelébe értünk. Megszólított, és nem is akárhogy, s ez az üdvözlés el is fűjt belőlünk minden fenntartást, amit az előző néhány percben összehordtunk magunkban. Amilyen magabiztosan áradtak az orgonákat dicsérő szavak, olyan egyértelműen szállt felénk is ennek az embernek kedvessége és emberszeretete. Nem kellett sokáig formálódni a dolgoknak, 5 perc múlva már barátként öleltük meg egymást. Aki velem jött, nem más volt, mint lányom, Andrea, aki festményeit már régóta *Ynda* névvel szignózta. Ki tudja, abban a 10 napban kit kedvelt meg legjobban Miklós: engem, vagy feleségemet, Ágotámat, netán az akkor 3 éves, haszonorientált dobos fiunkat, Danit, esetleg Yndát – de a későbbi évek során kiderült: ez a „*lánya lehetne*” művész nő költözött leginkább a Mester szívébe. Persze azért ott bujkáltunk mi is, mindannyian, még Tomi fiam is, akivel csak jóval később találkozott, meg hát sok-sok ember – merthogy Miklósnak igazán nagy szíve volt.

Az orgona bennem olyan hangszerként élt, amely valahogy csak úgy létezik, valamikor a barokk korban megépítették őket, aztán ennyi... A kántorok, orgonaművészek által megszólaltatott hangszeróriásról el sem tudtam képzelni, hogy ezt hús-vér emberek készítik, főleg, hogy a XXI. században is élnek olyan mesterek, akik orgonákat alkotnak. Bach, Händel, Telemann, Buxtehude költeményeinek megszólaltatói, ezek a monumentális orgánumok számomra mindig is valami transzcendentális misztériumot hordoztak, s amikor 1970-ben meghallottam az Omega *Tékozló fiúk* című dalának kezdő akkordjait, egy katedrálisban éreztem magam. És ez a misztérium leszállt a földre, egészen közel került hozzám, érinthetővé vált annak az iskolának egyik osztálytermében, melyben az akkori rendezőség helyet adott neki, készítőjükkal együtt. Ott vált testté, ebben a tanteremben, ebben a vidéki jászolban testesült meg az Orgona, amint Albert Miklós, ez a közénk szublimálódott reneszánsz ember feltárta titkait. Monostorapáti község neve már korábban is hordozott számomra misztériumot, de ezzel a megtestesüléssel transzapatívá vált, amit csak fokozott Nagy László barátom jelenléte, aki Apáti szőlőhegyének oldalába vájt vermében élt már akkor is. Az a transzapatí kilátás, mely a domboldalba cementálódott gyümölcsöséből élénk tárul, pazar élmény, főleg alkonyat táján, amikor a lemenő nap fénye hint vöröslő delejt a tájra: előtérben az apáti halastóval, mögötte Hegyesd hegye csúcsonyul a távolabbi, foghíjas Halápi-hegy elé. Laci arcát el is rejtettem cseresznyefájának lombjai közé, a róla készült szakrális festményemen. Hogy miért is kevertem ide Nagy Lászlót? Nem másért, merthogy azon a júliusi héten találkozott vele Miklós, s transzapatí révületünkben köszöntöttük egymást, melynek részese volt Sanyi pap, Hárshgyi Jóska (Apáti polgármestere), valamint Csaba, aki Csillagokat hintett az időszak minden egyes éjszakájára.

Apáti véget ért, mindenki visszaköltözött lakhelyére: Ynda Siófokra, Miklós pedig Győrbe. Köztünk azonban megmaradt egy fél Dunántúlt átívelő barátság, mely barátság több volt, mint egy-egy telefonhívás, e-mail, karácsonyi üdvözlés. A három helyszín: Győr–Siófok–

*Albert Miklós,
Bihari Andrea Ynda olajfestménye
(Az alkotóművész felvétele)*

Jánosháza köztünk egygyé forrt, mintha csak egy település, egy város másik utcáiban lakunk volna. Mivel feleséget Jánosházán találtam magamnak, így alakult ki ez a földrajzi háromszög. Hogy az azóta eltelt évek során hányszor láttuk az *Ajakregál* feliratú, piros mikrobuzst, Miklós mozgó műhelyét, nem tudom, de Siófokon legalább annyiszor, mint Győrben, vagy Jánosházán, de Kislángon, Kaposváron, Vörösberényben, vagy ki tudja még, hol. Miklós volt az az önzetlen ember, aki Győrből eljött segíteni költözésünk idején pakolni, szállítani, amikor 2018-ban siófoki házunkat eladva, Jánosházára telepedtünk. 1500 festményemet szállította orgonaépítésre átalakított buszában, barátságból. Több alkalommal voltam vendége a Bodzás utca 10-ben, ahol egy egész birodalom honolt: lakóháza, orgonakészítő műhelye, melyben nem csak az orgonasípokot szerkesztette, öntötte, állította, hanem a gépeket is maga készítette, amelyekkel ezeket alkotta. Háza mellett volt egy hatalmas terem, ami-ben az orgonák összeállítását végezte, ahol különleges orgonák (régiek, korszerűek, javításra szoruló) is helyet kaptak, merthogy Miklós orgonajavítással is foglalkozott. Közben pedig időnként bekapcsolta karaoke masináit, és énekelt magának, vagy épp az időnként összeverbuválódott barátainak, társaságának, de énekelt ott más, többek között Ynda is.

Miklós korunk, Magyarország, Győr Michelangelója volt, vagy talán Leonardója – nem tudom, de ilyen asszociációkat váltott ki bennem, valahányszor találkoztunk. Talán ezért is kerültünk oly közeli barátságba, hisz a festészet sem állt tőle távol, mert amint kedvelte ő a festészetet, úgy kedveltük mi is a zenét. Nem véletlen, hogy Ynda egyszer csak hozzá költözött. Ő ugyanis meg tudta szólaltatni Miklós orgonáit, ha nem is profi szinten, de világot felfedezni és megismerni akaró fiatal lelke rezdülésein át, akkordokat keresgélő ujjával szólaltak meg az orgonasípok.

A pár napos győri tartózkodás eredménye egy grafika lett: Ynda titokban lerajzolta Miklós édesanyját, a képet eljövele előtt adta át neki, Miklós nagy csodálkozására és örömére. Aztán művészeti találkozók, kiállítások fémjelezték Miklós és Ynda barátságát, hisz a Mester által ismerte meg Ynda Gábor atyát, aki igazán impozáns kiállítási lehetőséget biztosított lányomnak Győrben, a Káptalandomb egyik épületében, a 2018-as Ars Sacra rendezvény keretében, melyet mindnyájunk örömére Miklós nyitott meg. A 30. életévét alig betöltött, fiatal művésznő Miklósnak is megújuló, fiatalos lendületet adott, s a Mester pedig távoli, gondoskodó odafigyelésével támogatta Ynda művészetét, egészen a 2020-as püspöki portrémegrendeléséig, mely ugyan Gábor atya ajánlásával jött létre, de, ha Miklóst nem ismeri meg Ynda, Gábor sincs számára. A későbbi évek során Ynda megfestette Miklós lányának arcképét, és egy *Fuvolaszót*, melyen fiának felesége szólaltatja meg ezt a csodásan zengő, fúvós hangszert.

2020-ban határozta el Ynda, hogy portréval ajándékozza meg Miklóst. A portré elkészült, december 28-án adtuk át személyesen Miklósnak, otthonában. Az átszellemült, szinte katartikus öröm, mely a képet látva a Mesterből feltört, leírhatatlan volt: öröm és könnyek, köszönet és reveláció.

Hazajöttünk.

Pár nap múlva feleségem látja a facebookon, hogy Miklós elment, örökre elment...

Nem tudtam mást mondani: odament, ahol az égi orgonistáknak szükségük van újabb orgonákra, végtelen idők óta szóló muzsikák által elhasználódott orgonák feltámasztására, mert Miklós nélkül a Menny bizonyosan szegényebb, csendesebb lenne, az Orgonák Organikus Orgánumának magasztos hangzása nélkül.

Miklós itt hagyott, itt maradt értékei: a műhely, az orgonák, az elkezdett-félbemaradt munkák... Vajon hogyan tovább...? Mikor...? Meddig...? Hová...?

Bihari Puhl Levente

Nádvágás a székesfehérvári Sóstón

1. Székesfehérvárt már a magyarság itteni megtelepedésétől kezdve, századokon át nádas, mocsaras, lápos vízivilág vette körül. Ennek a természeti adottságnak előnyeit élvezte, hátrányait szenvedte a város. A vizek lecsapolása a XVIII. század elejétől a XX. század elejéig tartott. A hajdani állapotok utolsó emlékeként, egyre csökkenő területével, a Sóstó maradt meg. A város tulajdonát képező állóvíz használata, hasznainak szedése szabályozatlanul és szabályozottan, jogszerűen és anélkül számos tekintetben az 1970-es évekig folyt. Ebbe a körbe tartozott az itt termő nád aratása és felhasználása is.

A Sóstó és környéke a XIX–XX. század fordulóján vizes-nádas-mocsaras, valamint bokros-fás felületével 500-600 holdat foglalt el. A tó kitűnő nádat adott.¹ A sekély vízben ugyanis jól nőtt e növény. A rendszeres, évenkénti *nádatolás* is a haszonvételek közé tartozott. Hasznot, bevételt elsősorban a városnak hozott, de nem feledkezhetünk el a munkát végző nádatolók bevételeiről sem. A nád felhasználóinak pedig bizonyos szükséglete elégült ki, számukra ezért volt hasznos a tó nádtermése. Az sem volt közömbös, hogy a tóban élő nád mindig is hozzájárult a természeti értékek megőrzéséhez, védte, stabilizálta a tó partját, elősegítette a víz tisztulását. A tó élővilága számára biztosította az életteret, a búvóhelyet, a táplálkozás és a szaporodás terét.

A víz, az ingovány uralta hatalmas terület nádjáról számos leírás szól. Közülük csak néhányat emelek ki. Istvánffy Miklós (1538–1615) alnádor, történetíró a XVII. század elején históriájában jellemezte Székesfehérvárt és vidékét. Ebben mind a Sárvívről, mind a Sóstóról, továbbá a mocsaras, sáros, sásos, nádas környezetről tett említést.² Evlia Cselebi (1611–1682?) török világutazó 1664-es látogatása nyomán azt jegyezte fel, hogy Székesfehérvár igen erős vár a Sárvíz folyó partján, nádas, mocsaras helyen áll.³ Az első katonai felmérés Székesfehérvárról 1783-ban készült. Térképe szerint a Sóstó nagy részét nád borítja. Szabad vízfelület különösen a város felőli, északi, további a keleti részen látható. Az 1856 és 1860 közötti második katonai felmérés térképén is hasonló az állapot. Ifj. Palugyay Imre (1818–1866) földrajzi író, alispán, jogtörténész 1853-ban a Székesfehérvár szabad királyi város határában szétszórtan található tavak, mocsarak közül külön kiemelte a Sóstót, melyben évenként nagyobb mennyiségben használható nád nő.⁴ Károly János (1834–1915) kanonok, történetíró a millennium idején azt írta, hogy a Sóstót a mellette fekvő sétány alatti források táplálják, és kitűnő nádat terem.⁵ Azt sem lehet elhallgatni, hogy Bél Mátyás (1684–1749) történetíró, földrajztudós a XVIII. század első felében mit észlelt a városhoz tartozó területről. Azt kicsinek találta, melynek ráadásul mintegy negyede mocsaras. Haszna csak az, hogy körülzárja a várost és halat, csíkot, valamint nádat ad.⁶

1 Károly János: Fejér vármegye története. I–V. Székesfehérvár, 1896–1904. I. 41.; Landgraf János: Kultúrmérnöki jelentések a talajjavítás terén 1889. évben tett intézkedésekről. Budapest, 1890. 45. A tó területét illetően a forrásokban nagyságrendileg különböző adatok szerepelnek. Feltehetően egyesek ebbe a tó – ugyancsak városi tulajdonban álló – környékét is beleszámolták. Mások viszont kizárólag a vízzel és a hozzá kapcsolódó náddal borított – egyébként változó – felületet.

2 Istvánffy Miklós: Magyarok dolgairól írt históriája. Tállyay Pál XVII. századi fordításában. Budapest, 2001–2009. I/1. 44, 53.

3 Evlia Cselebi: Török világutazó magyarországi utazásai 1664–1666. Budapest, 1908. 44.

4 Ifj. Palugyay Imre: Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása. II. Szabad királyi városok leírása. 1. Pest, 1853. 135.

5 Károly 1896–1904. I. 41.

6 Bél Mátyás: Fejér vármegye leírása. Fordította és bevezette: Prokopp Gyula. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 5. Székesfehérvár, 1977. 106.

A Székesfehérvár szabad királyi város tulajdonában lévő területek közül a XVIII. század közepétől nád különösen a Sárréten, a Sóstóban, Bárándpusztán és a Nádlás nevű határterészen termett. A város tanácsa a XVIII. század közepétől egy évszázadon át számos alkalommal hozott döntést a nád aratásáról, értékesítéséről, védelméről, felhasználásáról. A XVIII. század végéig a nádvágás még szabadon történhetett, a XIX. század elejétől viszont egyre inkább szabályozott lett a *nádalás*, *nádlás*. Hiszen a nád értéket képviselt, számos célra lehetett felhasználni. Így 1688–1849 között mindenekelőtt épületek fedésére (*nádtető*, *nádfödél*), aztán tüzelőként és téglaegetéshez. A nádat az aratók *részért vágták*, általában a harmadát kapták meg. Amikor nem borította vastag jég a tavat, kevesen jelentkeztek a munkára, a nádvágást a város felében adta ki. A városnak járó részt a *városmajorban* gyűjtötték. 1810-ben a város úgy rendelkezett, hogy téglaegetéshez a Sóstóban levő nádat kell felhasználni. A városnak innét 1820-ban 2700, 1821-ben 3610 kéve nád jutott.⁷

2. Székesfehérvár városnak 1875-ben a sóstói nád termelése 12 456 kéve volt. Az eladási árat száz kévéenként 6 forintban állapították meg. Ez megegyezett az előző évi árral, melyet azonban májusban 4 forintra szállítottak le. A székesfehérvári közgyűlés utólag azt állapította meg, hogy a városnak a nádlásból 1874-ben 750 forint, 1875-ben 600 forint jövedelme származott.⁸

Az 1889. évi kultúrmérnöki jelentés szerint a város a Sóstó nádjára nagy gondot fordít. Ebből ugyanis jelentős bevétele van, a nádra a környék lakossága igényt tart.⁹

A XX. század első felében a város, így a Sóstó gazdasági ügyeivel a *polgármesteri hivatal gazdasági hivatala* foglalkozott, melynek szervezetében tevékenykedett a *városgazda*.¹⁰ Alárendeltségükbe tartozott a *városmajor*. Megbízásukból a Sóstó melletti nádtető *csőszházban* lakott, a tavat és környékét vigyázta a *csősz* vagy *gátőr*. A feladatot 1928-tól, hivatalos megjelöléssel *műrétkezőként*, Dala Ferenc látta el. Ő korábban gróf Széchenyi Viktor főispán sárpentelei birtokán volt *előmunkás* és *parádés kocsis*. (1950 után, a tanácsrendszerben különböző néven, szervezeti formában működött a város gondnokság.) A csősz télen a nádataratót is felügyelte. A *részes aratásra* általában sok jelentkező volt. Az arató ekkor is rendszerint harmadrészt kapott, a többi a városé lett.¹¹

Az előző századfordulóig visszanyúló népi emlékezet szerint a Sóstó nádjának aratói különösen az állóvíz környékének (Alsóváros, Maroshegy, részben Palotaváros) lakóiból kerültek ki. A munkát a téli időszakban férfiak végezték. Lakatos Sándor (1941) és Lukács Istvánné Arany Mária (1941) – akik életük fiatal éveit a tó közvetlen közelében töltötték – a következőképpen emlékeztek. Az általános vélemény szerint „a sóstói nád jó minőségű, *finom volt*”. Ahogy a jégre rá lehetett menni, máris *tolóval*, *tolókaszával*, ügyes kezű személy vagy mester által készített, embermagasságot meghaladó fakeretre erősített vassal vágták. Ezzel az eszközzel két férfi dolgozott: egyikük tolt, így vágta a nádat, mely szépen bedőlt társa karjára. Két *öl* adott ki egy *kévé*t. A másik, egyszerűbb szerszámot, a rövid kaszára

7 Kállay István: Fehérvár regimentuma 1688–1849. A város mindennapjai. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 18. Székesfehérvár, 1988. 107–108.

8 Székesfehérvár 1875. február 6. 45.; Székesfehérvár 1875. május 12. 169.; Székesfehérvár 1876. január 5. 6.; Székesfehérvár 1876. január 29. 36.

9 Landgraf 1890. 45.

10 Juhász Viktor: Székesfehérvár szabad királyi város. In F. Szabó Géza (főszerk.): Fejér vármegye és Székesfehérvár szabad királyi város általános ismertetője és címtára az 1931–32. évre I–II. Budapest, 1932. 24.

11 Zsuhár Melinda: Maroshegyi mozaik. Egy városrész története. Székesfehérvár, 2009. 131–132.; Banizs Károly–J. Mező Éva–Takács András Attila: A székesfehérvári Sóstó természetvédelmi terület. Székesfehérvár, 2010. 67. A parasztházra emlékeztető *csőszházban* Dala Ferenc halála után fia, Dala János lakott feleségével és lányával 1964-ig.

emlékeztető *gyalászkát* is használták, mellyel egy ember vágott. Ismerték a lábbelire kötött, a csúszást gátló, *jégpatkót*. A nádat ott a jégen összerakták, kérébe kötötték, *gúlába* rakták. Aztán lovas kocsival mihamarabb vitték. *Kapós* volt a nád, gyakran a vevő már a jégről elvitte. Ha valamelyik évben nem tudtak a tóra rámenni, akkor bosszankodtak, mert a következő esztendőben nehezebb lett a vágás. A város mindig úgy jelölte ki az aratandó területet, hogy a vadmadaraknak és más élőlényeknek maradjon élőhely, búvóhely.

A XX. századra a nádfedeles épületek a Belvárosból a külső városrészekbe és a szőlő-hegyekre szorultak vissza, de ott sem voltak kizárólagosak. A nád többeknél előbb a lakó-házról, aztán a melléképületről került le. A helyi *nádazók*, *nádverők* speciális ismerettel rendelkeztek, de nem érték el az iparos emberek rangját. Székesfehérváron a település, illetve a városrészek utcaképét nem határozta meg annyira a nádfedél, mint a paraszti lakosságú Sukoróét és Pákozdtét. Bár a Sóstóhoz legközelebb eső Szárca utcában a XIX. század végén még a nádtető dominált. A sóstói nádat a város környékének falvaiban is felhasználták.

A városi területen nőtt nádat a településen élők egy része ősi jusson magáénak tekintette. Ellenszolgáltatás nélkül akart belőle részesülni. A távolabbi múltból idézhető az 1805. évi eset. Észlelték, hogy a Sárreteken egyesek éjszaka dolgoznak, titokban vágják a nádat, amivel másoknak kárt okoznak. A tevékenységet a tanács a polgárok esetében 12 forinttal, másoknál 32 botütéssel fenyegette. A Sóstón a XX. században is szokás volt, hogy a közelben lakók, főleg a parasztemberek kisebb mennyiségű nádat engedély nélkül vágtak le. Ha csak javításra kellett a nád, az érintett férfi kifizetve a csósz távollétét, kiválasztva a megfelelő időpontot, *gyalászkáival* vágott magának. Az ilyen, szerényebb mértékű eltulajdonítást nem is tekintették lopásnak, a környék közösségéhez tartozók a cselekmény végrehajtóját el sem ítélték. (Holott a büntető törvénykönyv, az 1878. évi V. tc. 333–334. § szerint mint lopás, büntetendő volt.) Háborús időszakokban, különösen 1945-ben megnőtt az effajta, ingyenes beszerzések száma. Ínséges időkben, akik rászorultak, vitték tüzelőnek is. A népi jogéletnek az ilyen magatartás természetes része volt.

A nádaratók saját részüket felhasználták vagy eladták. Elsősorban tetőfedéshez, aztán *nádpallónak*, így a mennyezethez *stukatór*nak/*stukaturnak* vásárolták. Az értékesítés híre, főleg 1945 előtt, szóban terjedt. Az eladó a kocsmákban és másutt beszélt róla, rokonokat, ismerősöket kért, hogy terjesszék az eladási szándékot. A vevő hasonló módon érdeklődött, tájékozódott. Ritkább megoldás volt az, amikor az utcai kapura kitették a hirdetést: „*Nád eladó.*” Hasonló szöveggel a helyi újság apróhirdetési között nagyon sok ajánlatot lehetett találni, különösen az 1950–1960-as években. Hirdettek 50–300 kévét egyes magánszemélyek, főleg Széchenyi, Szárca utcaiak. Volt hirdetés a Sárkeresztúri, Udvarhelyi, Borszéki, Temesvári, Jancsár utcából és a Sárkánykúti dűlőből. Vagyis itt laktak a nádvágó emberek, akik főleg az udvarukból árultak.¹² Ezek a személyek a vevőkkel szóban állapodtak meg, szóbeli szerződést kötöttek, amit mindkét fél betartott. A csószháztól nagyobb mennyiséget, ezret vagy több ezret kínált a város.¹³ A nád iránti kereslet fokozatosan esett vissza, a nádfedeles házak pedig 1980 körül lényegében eltűntek.

3. A változás jeleként, idővel már nagyobb gazdasági szervezet gépekkel is végezte a nádaratást a befagyott tavon. Az egyik kezdeti alkalmat 1957–1958 tele hozta. A Velencei

12 Néhány példa: Fejér Megyei Hírlap 1956. május 20. 8.; 1956. június 23. 4.; 1956. július 1. 8.; 1956. augusztus 11. 4.; 1956. augusztus 14. 4.; 1956. augusztus 18. 4.; 1956. szeptember 1. 4.; 1957. augusztus 31. 4.; 1958. február 1. 7.; 1959. május 30. 7.; 1961. április 8. 7.; 1964. december 6. 6.; 1965. február 23. 4.; 1965. március 28. 6.; 1966. december 3. 7.; 1968. február 10. 7.; 1968. december 21. 6.; 1969. január 12. 6.; 1969. július 26. 11.; 1973. január 7. 6.
13 Fejér Megyei Hírlap 1958. április 16. 7.; 1966. március 30. 7.; 1969. május 7. 7.; 1980. április 22. 6.

Nádatatás a Sóstón tolókaszával 1958-ban

(Lukács Istvánné tulajdona)

Öregek egy Szárcsa utcai kapu előtt 1978-ban

(Lukács Istvánné tulajdona)

Nádgazdasági Vállalat novembertől áprilisig aratta a nádat. Nádvágásra, feldolgozásra, kapcsolódó munkákra télen 5–600 embert is foglalkoztatott. Az ütemterv szerint először a székesfehérvári Sóstó, azután a csóri halastó nádját vágták, a Velencei-tavi aratásra csak azután került sor. A vállalat évente akár 1 millió kéve nádat is vágott, melyeket osztályozva *kúpok*ba raktak. Nádjuk a tetőfedésen túl alkalmas volt *nádpadló* készítésére, ami mennyezetnek, burkolatnak, válaszfalnak, hang- és hőszigetelőnek szolgált.¹⁴ A Velencei-tavon 1955 körül, jó esztendőben egy kh-ról 800–1500 kévét arattak le. A tó egész nádállományát egymillió kévére becsülték.¹⁵

A székesfehérvári Sóstó hagyományos nádatatása leginkább a Velencei-tó hagyományos nádvágásához hasonlított.¹⁶ De közel állt a Dunántúl más ilyen munkáihoz is. Példaként említhető a Kocs községben (Komárom m.)¹⁷ és a Káli-medencében (Zala, majd Veszprém m.)¹⁸ végzett tevékenység. A Velencei-tó nádja a sóstóinál nagyobb hírre jutott. Egyrészt, mert ott nagyobb mennyiséget arattak, amiből külföldre is került; másrészt némi az a kitűnő sóstói nád is jobb minőségűnek vélték.

4. A Sóstó nádi világa bűvőhelyül is szolgálhatott. A századok során nemegyszer, sokféle okból, különféle személyeknek. Ártatlanoknak és bűnösöknek. Az I. világháborút megelőző esztendőben a székesfehérvári

cigányoknak/romáknak egy verekedés miatt gyűlt meg a bajuk a helyi rendőrséggel. A nyomozás során a rendőrök felkeresték a város végén fekvő cigánytelepet. Ám mire odaértek, a férfiaknak csak hült helyét találták, a telepen az asszonyok és a gyerekek maradtak.

14 *Heresznyi Tibor*: Látogatás a Velencei Nádgazdasági Vállalatnál. Fejér Megyei Hírlap 1957. november 7. 5.

15 *Huba László*: Budapest – Velencei-tó – Székesfehérvár. Magyarország írásban és képben 16. Budapest, 1959. 36.

16 A Velencei-tó nádjának aratásáról és felhasználásáról: *Pesovár Ferenc*: A juhait kereső pásztor. Fejér megyei néptáncok. Székesfehérvár, 1983. 22–27.; *Lukács László*: Sárfőtől Mezőföldre. Táj- és népkutatás Fejér megyében. Székesfehérvár, 2009. 192–195.

17 *Fél Edit*: Kocs 1936-ban. Néprajzi monográfia. Budapest, 1941. 67.

18 *Hála József*: A Káli-medencében és környékén levő kis tavak vízének, valamint növény- és állatvilágának hasznosításáról. In *Lackovits Emőke* (szerk.): Történeti és néprajzi dolgozatok a Káli-medencéből. Veszprém, 1986. [60–66.] 62, 64.

A rendőrök elől elmenekült férfiak a közeli nádas és mocsaras Sóstóba vették be magukat, „*ahol csak ők ismerték a járást és ahová kívülük senki nem mert bemenni*”. A rendőrök így a partot őrizték, és próbálták kicsalogatni a napokig bújkáló gyanúsítottakat.¹⁹

A Sóstó az utóbbi két évtizedben országos és helyi természetvédelem alá került. A megújulásnak köszönhetően az egyéni és a csoportos látogatók kedvelt területe lett. Egyidejűleg nőtt meg az érdeklődés az élővilágnak jelene és múltja iránt. A nádaratás napjainkban a természeti értékek megóvása céljából történik.

Gelencsér József

Városi vice – Népi abszurd

A „Papjanesi-vicek” effektusa népdalszövegeinkben

Történeti népzenei forráskiadványaink újabb köteteit mindig nagy örömmel veszem a kezembe, mert sok meglepetést tartalmaznak. Ezekben ugyanis – a nagy összefoglaló munkákkal szemben – egy-egy gyűjtő egy-egy gyűjtése alkalmával lejegyzett dalait együtt találhatjuk meg. Ráadásul olyan dalok is vannak ezekben, amelyeket gyakran obszcén szövegek miatt a népszerűsítő kiadványok természetesen kerültek. A magyar népdalgyűjtés aranykorának dokumentumai szinte a rácsodálkozás, a felfedezés pillanatait keltik fel bennünk. Nemrégiben Kodály első világháború előtti, hajdani Bars megyei gyűjtésének anyaga jelent meg,¹ előtte Járdányi két világháború közötti kéziratosa anyaga látott napvilágot.² A közelmúltban került a kezembe a neves népzenekutatónak, Tari Lujzának *Pongrácz Zoltán népzene gyűjtése szülőföldjén* című kötete egy csaknem elfeledett felvidéki gyűjtő kicsiny, de annál értékesebb anyaga a két világháború közötti időkből.³

Nem tudok kitérni az említett kötetek méltatására, pusztán egy apróságot szeretnék kiemelni egy Pongrácz Zoltán által a Komárom megyei Kamocsán lejegyzett dal szövege kapcsán. (20. dal 64. oldal). A szöveg így hangzik:

„Fölmászott a bihal a kútra
Engem rózsám ne csalogassál,
Mert ha engem megcsalogatolsz
Meg kő hanyi (halni) szégyenletembe.”

Meghökkenítő a szöveg. A bivaly (*bihal*) hogyan mászhat föl a kútra? Nonszensz. Ám ez csak a „kezdőkép”, amelyből következne (de nem következik) a további mondanivaló, ami nem más, mint fenyegetés a szeretőnek címezve: ha nem hagy föl a „csalogatással”, párja meghal szégyenletében. A kezdőkép és a „fenyegetés” azonban nincs logikai kapcsolatban egymással.

19 Budapesti Hírlap 1913. június 5. 12.

1 *Kodály Zoltán*: Kodály Zoltán Bars megyei népdalgyűjtése. Budapest, 2018.

2 *Fehér Anikó*: „Kis Kibédből nékem el kell menni...”. Járdányi Pál, a népzenekutató. Budapest, 2018.

3 *Tari Lujza*: Pongrácz Zoltán népzene gyűjtése szülőföldjén. Budapest, 2018.

A kamocsai népdal szövegtartalma miatt a népi abszurd, a nonszensz alkotások közé sorolható.⁴ Ezek a szövegek, mint Weöres Sándor írja: „*Olykor a felfordult világot ábrázolják képtelenségeikkel, olykor pedig öncélú képtelenségek.*”⁵

A dalszöveg tartalmi „furcsasága” még hagyján, a vers formai eszközeihez képest. A veretes szép régi magyar szavak között ugyanis ott lapul a harmadik sor végén a „*megcsalogatolsz*” szószörny, amelyet így még senki ki nem mondott. S mi van a rímekkel? Egyik sor vége sem cseng össze a másikkal. Nem csoda, hogy a kötet gondozója, Tari Lujza ezt így magyarázza: „*Az idős férfi valószínűleg nem emlékezett a versre, erre utal a rímek hiánya.*”

Nos, ez a magyarázat nem helytálló. A dalszöveg így jó. Szándékosan ilyen sete-suta. Ez a népi abszurd! Hasonló jellegű példákkal magam is találkoztam gyűjtéseim során. Bátyán gyűjtöttem a következő – az adatközlő szerint – „*hülyeség*”-et:

„*Dunán úszik egy hajó
Húzza aztat kilenc ló,
Ha a kötél elszakad,
Hasra esnek a lovak.*”

Aztán mindjárt elmondta verse pandantját is:

„*Dunán úszik egy hajó,
Kilenc ló húzza aztat
Ha elszakad a kötél,
A lovak hasra esnek.*”

A blódséget fokozza a kínálkozó rímek szándékos elrontása.

Ugyanaz a humor forrása, mint a városi – régebben „*Papjancsi-viccek*”-nek nevezett – bon motok-ban. Amelyeknek csattanójában Papjancsi mindig elront egy általa hallott viccet bumfordiságból, egy kis nyelvi bukfencsel. Például:

„– *Hogyan tanulja a királylány a szerelmet?
– Apródonként.*”

Papjancsi poényilkos tolmácsolásában:

„– *Hogyan tanulja a királylány a szerelmet?
– Apránként. [!]*”

A XX. század elején a magyar undergrund számos „alkotásában” szerepel a nem szalonképes „csintalan” rím helyett egy nem rímelő szó, s így elkerülhető a leírt obszcén szabadszájúság. Például: „*Kértem tőle: miért olyan – aszott, / Azt felelte: egész éjjel – fájt a feje.*”⁶

Nos, a verses szövegek rímeivel való incselkedő játék megtalálható a folklóralkotásokban is.

4 Fehér Zoltán: „Fát vágok, fát, De micsoda fát”. (A népi abszurd). Hittel 2019. 9. 106–121.

5 Weöres Sándor: Három veréb hat szemmel. Budapest, 1982. 400.

6 A „költemény” szerzője alighanem a XIX–XX. század fordulóján élt, „csintalan” verseiről híres szegedi rabbi.

A lányommal közösen kiadott *Bátya népzeneje* című kötetünkben van egy szép pentaton dallam a következő szöveggel:

„Kútágasra szállott a sas,
Engem babám, ne csalogass,
Csalogatott engem más is,
Náladnál szebb virágszál is.”⁷

A dal kezdőképe kozmikus – asztrológiai – szexuális szimbólum. Az ágas formájú Tejútan áll a Nap jelképe, a sas. (Úgy is mondják: „*Fahegyibe van a nap. = Esteledik.*”) Ebben a versszakban szerves kapcsolatot találunk a vers további tartalmával. A szöveg pedig némileg emlékeztet a Pongrácz Zoltán által gyűjtött „furcsa” nótára. Hát még ennek a „*papjan-csis*” – szintén bátyai – változatra, amelyet már nem lehetett énekelni sem:

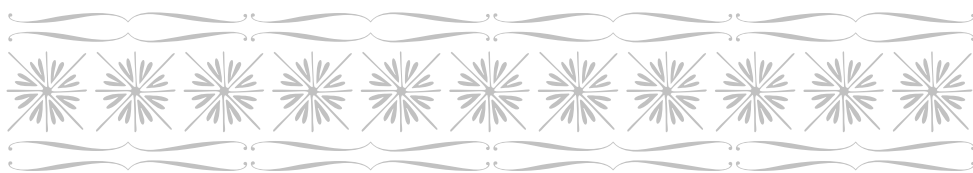
„Kútágara szállott a sas
Engem rózsám ne csalogassál,
Mert ha engem csalogatni fogol
Meghalok a szerelemből kifolyólag.”

A szándékosan elrontott rímek mellett a szótagszám megnövelése és a szokatlan (hibás) szavak alkalmazása mind-mind a szándékos meghökkentést célozza. (Csalogass helyett „*csalogassál*”, fogsz helyett „*fogol*”, no és a csúcs: a „*szerelemből kifolyólag*”. A „*kifolyólag*” szót ilyen értelemben a magyar nép nem használta soha. Erről eszembe jut Móra tréfás elbeszélése, a *Mihály folyamatba tétele*.⁸)

Így válik egy kozmikus-szakraális szöveg a humor hordozójává. Mint Tamás Ildikó idézi Mary Douglas és Victor Turnertől: „*A deszakralizáló jelleggel is felruházott humoros szövegek és szertartások ugyanis a hétköznapi rend fejreállításával, tréfás megjelenítésével megszelídítik, elfogadhatóbbá teszik az életünket átszövő társadalmi normákat konfliktusokat.*”⁹

A kamocsai idős „adatközlő” tehát jól emlékezett a dalszövegre, feladta a leckét, s én megpróbáltam felelni rá.

Fehér Zoltán

7 Fehér Zoltán–Fehér Anikó: *Bátya népzeneje*. Kecskemét, 1993. 17.

8 Móra Ferenc: *Véreim*. Budapest, 1958. 259–271.

9 Tamás Ildikó: „Mondja meg nekem valaki, hogy ki az a Szárnyati Géza.” (Nyelvi játékok és halandzsák a folklórban). *Magyar Művészet* 2015. 2. [59–66.] 59.

KÖZ-GYŰJTEMÉNYEK

A közösség múzeuma A Nagyharsányi Helytörténeti Gyűjtemény

A dél-baranyai Nagyharsány nem mindennapi kulturális örökséggel rendelkezik. Határában római villát, belterületén avar temetőt tártak fel, a Szársomlyó oldalában pedig Szent István korábban ismeretlen dénárját is tartalmazó kincslelet került elő. A falu központjában álló templom története szintén az Árpád-korig nyúlik vissza, falait a XVI–XVII. században értékes freskókkal díszítették. A település középkori magyar népessége átvészelte a török hódoltságot, később a dualizmus és a két világháború korában a polgárosodó elit pezsgő kulturális életet alakított ki. Bőven van tehát mihez nyúlnia a település múltja iránt érdeklődő kutatóknak, gyűjtőknek.

Ilyen gyűjtő Kanász Imre, aki a kaposvári Tanítóképző Főiskola elvégzése után, 1978-ban került Nagyharsányba, a szintén pedagógus feleségével együtt az általános iskolában helyezkedett el. Már diákkorában is vonzotta a történelem, első indíttatásait szülővárosa honismereti szakkörének tagjaként kapta, Nagyharsányban pedig a falu krónikása, Böhönyei Gizella tanítónő irányította a figyelmét a falu tárgyi kulturális örökségének megmentésére. Böhönyei Gizella az 1970-es években komoly gyűjtőmunkát folytatott – elsősorban diákjainak segítségével tett szert helytörténeti értékű tárgyakra –, ez az anyag azonban nem sokkal később teljesen szétszóródott.

A módszeres gyűjtés 2000-ben kezdődött meg ismét, amikor a millenniumi zászló átadásához kapcsolódva szerveztek helytörténeti kamarakiállítást az akkori polgármester, Balassa Gyula felkérésére. Ebből nőtt ki a ma is látható állandó kiállítás, amely először az általános iskola egyik termében, majd 2007-ben az iskola udvarán álló kis házban kapott helyet. Két évvel később az önkormányzat áldozatvállalásának köszönhetően elkészült a múzeum ma is használt épülete.

Az alapító – aki több évtizedes munkája elismeréseként 2012-ben átvehette a *Pro Humanitate Baranya* díjat, négy évvel később pedig a *Nagyharsány díszpolgára* címet – egyértelműen közösségi eredménynek tekinti a gyűjtemény létrejöttét. A szüntelen gyarapodásnak ugyanis csak egyik feltételét jelentette Kanász Imre elhivatott munkája. Kezdetől fogva nélkülözhetetlen volt a nagyharsányiak hozzájárulása, akik szívesen adták oda régi tárgyaikat a múzeum számára. Nem kevésbé alapvetőnek bizonyult, hogy az iskola, és még inkább a község vezetői is értéket lássanak a formálódó gyűjteményben, és szívügyüknek tekintsék annak színvonalas bemutatását. A gyűjtemény abban az értelemben is közösségi értéket képvisel, hogy a falu és a falubeliek emlékezetéhez szervesen kötődő tárgyakat őriz és mutat be – amikor viszont a szomszédos Villány történetéhez kapcsolódó anyagok kerültek elő, azokat Kanász Imre a készülő villányi helytörténeti kiállítás számára adta át.

A gyűjtemény minden évben szakmai háttérrel biztosít a Harsány-hegyi Csata Emlékünnepség számára, és az Ördögkatlan Fesztivál egyik állandó helyszínéül is szolgál. Az egyhetes programsorozat alatt művészeti projektek járulnak hozzá a kiállítás élményszerű bemutatásához, a vendégművészek pedig rendre újabb alkotásokkal gyarapítják a mú-

zeum közvetlen környezetét. A nyári főszezon mellett évközben is rendszeres a múzeum használata, és a hon- és népismeret órák anyagához is szervesen kapcsolódik a kiállítás, a nagyharsányi gyerekek tanári vezetéssel ismerkednek meg a falu történetének egy-egy szeletével, régi ruhákkal, használati tárgyakkal.

NÉPRAJZI ÉS TÖRTÉNELMI KINCSEK

A gyűjtemény leltárában ma mintegy 7600 tárgy szerepel. A faluhoz kapcsolódó legkülönbözőbb típusú emlékeket – az apró fületlen gombtól a község egykori tűzoltókocsijáig – a látogatók jól átgondolt tematikus elrendezésben tekinthetik meg a múzeum kilenc termében, közel 200 m²-en. A kiállítás elsőként Nagyharsány természeti értékeit, erőforrásaait mutatja be, majd az egyes mesterségek eszközeivel, termékeivel ismerkedhetnek meg a vendégek. Egy-egy kisebb tematikus összeállítás szól a római villa és az avar temető emlékanyagáról, valamint a harsány-hegyi csatáról. Külön teremben szerepelnek az 1848–49-es szabadságharchoz kapcsolódó emlékek; ezek kiemelt szerepét magyarázza a falu lakosságának nagyon erős református felekezeti és magyar nemzeti öntudata, függetlenségi párti hagyományai (érdekes adalék, hogy Baranya első Kossuth-szobrát Nagyharsányban állították fel). Ezután ismerteti a kiállítás a dualizmus és a két világháború közti időszak politikai eseményeit és kulturális életét, a közösség szerveződés kereteit: az egyházközségek, a sportegyesületek, az olvasóköri és a színjátszóköri szerepét. Végül szépen berendezett enteriőr mutatja be a hagyományos paraszti lakásbelsőket. A főépülethez eredeti gazdasági

A helytörténeti múzeum első terme (Kanász Imre felvétele)

1848–49-es relikviák a kiállításban (Kanász Imre felvétele)

Az első világháborúban elesett Bordás Sándor emléktáblája (Kanász Imre felvétele)

melléképületek kapcsolódnak; a közelmúltban ért véget a *góré* felső részének restaurálása, egy új, külső kiállítóter kialakítása.

A tárgyak szakszerű katalogizálása pécsi muzeológus szakemberek javaslatai alapján lényegében a múzeum alapítása óta folyamatos és teljes körű. Komoly gondot okoz ugyanakkor – főként a papírrégiségek és a fából készült tárgyak esetében – az állagmegóvás, hiszen a vegyszeres kezelés, konzerválás jelentős összegeket emészt fel.

Ahogy minden múzeumban, itt is minden tárgynak megvan a maga története – ezekből a kis történetekből áll össze egy-egy ember, egy-egy család, közösség, és végül a falu egészének története. Amikor például egy polgári házból elköltöztek a lakói, felhívták Kanász Imre figyelmét a ház belső falán elhelyezett emléktáblára, amely nagyapjuk, az első világháborúban elesett Bordás Sándor emlékét örökítette meg. A táblát kivesték a falból, és közkincsként a gyűjteménynek adományozták. Néhány évvel később, egy villányi lomtalanításkor került elő egy 1833-as dátumot

viselő kézirat: Bordás Ferenc a maga örömeire másolta le a Genovéva történetéről szóló romantikus regényt. Ennek a Bordás Ferencnek dédunokája és a világháborús hős Bordás Sándornak fia lehetett az a Bordás Sándor, aki idős emberként az 1980-as években összefoglalta Nagyharsány és a nagyharsányi református egyházközség történetét. A gépirat egyik példánya ma a gyűjtemény tulajdonában van. Érdekes adalék, hogy a Bordás család a török adóösszeírások szerint már a XVI. században is Nagyharsányban élt, vagyis alighanem a térség ősi magyar lakóinak leszármazottairól van szó. Ahogy tehát fokról fokra összeállt a család története, úgy gazdagodott a falu históriája, és az addig külön-külön életet élő tárgyak is új összefüggérendszerbe kerültek, sok évszázados távlatok nyíltak meg körülöttük.

KÖNYVTÁR ÉS DOKUMENTUMTÁR

Amellett, hogy a kiállítás szerves részét képezik a tárolókban elhelyezett könyvek, kéziratok, dokumentumok és fényképek, a gyűjtemény törzsanyagához egy csaknem 600 kötetet számláló könyvtár és dokumentumtár kapcsolódik. Ez az archívum a teljesség igényével tartalmazza a Nagyharsány múltjával, kulturális és természeti örökségével kapcsolatos valamennyi szakirodalmat, kéziratot, sajtóanyagot, térképet és kisnyomatványt. A tematikus kötődés mellett a könyvtár a használatuk révén Nagyharsányhoz kapcsolódó állományokat is gyűjt: így például itt őrzik az I. világháborúban elesett Bordás Sándor könyvtárának tekintélyes részét, valamint számos, a XIX. század végétől használt általános iskolai tankönyvet. A gyűjtemény kincse a harsány-hegyi csata évfordulójára 1936–37-ben kiadott emlékbélyeg és boríték vitéz Horváth Kázmér mohácsi főjegyző számára címzett példánya, valamint a csatát ábrázoló két, 1696-ban és 1725-ben megjelent metszet nemrég megvásárolt eredeti példányai.

A könyvtár a múzeum törzsállományához hasonlóan elsősorban ajándékozások, kisebb részt vásárlások révén gyarapszik. Közadakozásból, vállalkozói támogatásoknak köszönhetően sikerült megvásárolni Reuter Camillo leveleit, amelyekben a Szársomlyó természeti kincseire hívta fel a szolgabíró és a főispán figyelmét; a pécsi professzor munkája fontos szerepet játszott abban, hogy 1944-ben itt jött létre az ország egyik legkorábbi természetvédelmi területe.

A puszta archiválással, megőrzéssel egyenrangú kérdés a dokumentumok kutathatóvá, visszakereshetővé tétele, ami főként a régi képeslapok és fényképek esetében bizonyul nehéz feladatnak. Egy-egy megörökített helyszín, vagy esemény azonosítása, a képeken szereplő személyek megjelölése a helyismereti felhasználás egyik alapfeltétele, ami a legtöbb esetben nem megy hosszas utánajárás, a még emlékező helybeli öregek többszöri kikérdezése nélkül.

A teljes körű gyűjtésnek és az alapos feldolgozásnak köszönhető, hogy a könyvtár a helyismereti tájékozódás mellett a professzionális kutatások során is jól használhatónak bizonyult. Az itt őrzött archív anyagok legutóbb a Bölcsészettudományi Kutatóközpont és a Pécsi Tudományegyetem „*Mohács 1526–2026 – rekonstrukció és emlékezet*” kutatócsoportja több tagjának munkáját segítették. A múzeum alapítójának is tervei között szerepel a falutörténet egyik szegmensének, a közművelődés igen gazdag múltjának feldolgozása nemcsak egy tematikus gyűjteményrész, hanem dokumentumgyűjtemény, illetve monográfia formájában is.

Az utóbbi években megkezdődött az archívumban őrzött képanyag digitalizálása és közkinccsé tétele a világhálón. Jelenleg csaknem félezer felvétel tekinthető meg és tölthető le kiváló minőségben az európai virtuális könyvtárból (europeana.eu) szabadon, de a leg-

szigorúbb licencnek megfelelően. Az érdeklődők számos fotót tekinthetnek meg egyebek között a nagyharsányi leventékről, az általános iskolásokról, a színjátszókör előadásairól, vagy éppen a szőlőkben és a kőbányában folyó munkáról.

ÖSSZEGRÉS

A Nagyharsányi Helytörténeti Gyűjtemény egy elhivatott helytörténész személyes kezdeményezéséből, a helyi emberek bizalmának és az önkormányzat támogatásának köszönhetően vált intézményes formában működő és immár országosan ismert helytörténeti múzeummá. A kiválóan szervezett, igényesen bemutatott és változatos anyag napjainkban is folyamatosan bővül és alakul: a friss szerzeményekből időről időre új tematikus összeállítások készülnek, új gyűjteményrészecskék alakulnak ki, így a visszatérő vendégek is mindig rábukkanhatnak egy-egy újdonságra. A látogatók összbemutatója talán úgy fogalható össze a vendégkönyvi bejegyzések alapján, hogy a gyűjtemény magas – akárhány városi múzeummal összemérhető – színvonala mellett sikerült megőrizni a falura jellemző kedélyességet, a személyes hangvételt és emberközeliséget.

Erdős Zoltán

Irodalom. Nyitott ajtóval. Kanász Imre helytörténész. MagyarNarancs.hu 2014. júl. 28., <https://magyarnarancs.hu/snoblesse/kanasz-imre-helytortenesz-90956>; *Sóki Diána*: Egy fületlen gomb is értéket képvisel. A Nagyharsányi Helytörténeti Gyűjtemény. Magyar Múzeumok.hu 2019. aug. 2., <https://magyarmuzeumok.hu/cikk/egy-fuletlen-gomb-is-erteket-kepvisel-a-nagyharsanyi-helytortenet-gyujtemeny>; [*Zsíros Krisztina*] Zs. K.: Kanász Imre hétezer tárgyat gyűjtött a nagyharsányiak múltjából. BaMa.hu 2017. nov. 15., <https://www.bama.hu/kozelet/helyi-kozelet/kanasz-imre-hetezer-targyat-gyujtott-nagy-harsanyiak-multjabol-1176431/>

A megtalált „kisösvény”

Új múzeum a Rábaköz szívében

2019. június 15-én a Győr-Moson-Sopron megyei Szil községben visszazökkent az idő úgy hét évtizedet. Ismét az Isteni Megváltó Leányai rend nővérei sétálgattak hajdani zárdaiskolájuknak termeiben. Örömmre, ünnepre érkeztek a falu lakóival együtt, hiszen az évekig üresen álló, szépen felújított, romjaiból újjáéledt épület múzeumot fogadott magába, amely aznap tárta ki kapuját, hogy megmutassa, méltó őrzőjévé vált a falu múltjának, vallási emlékeinek.

A falu papköltőjének, a ferences P. Tóth Edének gyönyörű verssora – „... *ezerszínű álom, ezerfényű lélek...*” – adta a mottóját a *Szil szakrális emlékei* című kiállításnak, amely Szil Község Önkormányzatának támogatásával – a Csornai Múzeum szakmai koncepciója alapján –, közösségi összefogással valósult meg a nemzetközi Sacra Velo projekthez kapcsolódva, a vallási turizmus, a határokon átnyúló kerékpáros zarándoklatok egyik célállomásának helyszíneként.

*Az Isteni Megváltó Leányai rend nővérei a múzeum megnyitásán
(Bencsics József felvétele)*

A településképet meghatározó emeletes, klasszicista stílusú épület Szil község központjában, a településtengely fő utcájában, a Város utca közepén, a nyugati oldalon áll. Az egy tömbből álló épület alsó szintjén a termeket egyenletesen tagoló, hármas egységekben álló ablaksor félköríves, az emeleten ugyanilyen elrendezésben szögletes kialakítású. A hosszú homlokzatot középrizalit tagolja, felette egykor a tetőpárkány magasságában mellvédszerűen kiemelkedő bábos-korlátos attika állt, amely a meglévő fotóanyag tanúsága szerint 1945–50 körül kerülhetett elbontásra. Ugyanekkor bonthatták el az egykori hátsó telki melléképületeket is (kamrák, raktárak).

Zalka János győri püspök (1867–1901) 1900. március 17-én hagyta jóvá Szil nyugalmazott plébánosának, Csigi Vincének alapítási szándékát. Kelemen Antal építőmester pedig 1903. szeptember 3-án adta át a képviselői testületnek a három tantermes római katolikus leányiskolát, melynek emeletén az Isteni Megváltó Leányainak zárdája kapott helyet. Itt éltek az 1902-ben megkötött szerződés értelmében a tanító-

*A szili zárda az 1930-as években,
korabeli levelezőlap (Csornai Múzeum)*

nővérek szerény körülmények között. A Sopronból érkezett kis közösség első főnöknője Kusits M. Anzelma volt. 1902. szeptember 28-án simonyi Hajas Gyula (1845–1906) csornai járási főszolgabíró jelenlétében Széchenyi Miklós megyés püspök (1901–1911) avatta fel az intézményt, ahol a termekben kettesével összevont osztályokat a főnöknő mellett Diósy M. Venerenda és Kruisz M. Anisia nővérek tanították az elemi ismeretekre. A tanulói létszám közel 300 fő volt. A tanítás mellett a *Szív Újság*, a Szívgárda, a Mária-kongregáció működtetésében is aktívan részt vállaltak, ezért a tartományfőnöknő egy negyedik, segítő nővért rendelt ki melléjük, az állandó szerzetesi létszám így az 1920-as évek közepétől háromról négyre emelkedett. Az iskola 1909-től tandíjmentesen működött 1948-ig, az államosításáig. A szili lányiskolában vegyesiskolaként, felső tagozattal még egy évtizedekig folyt a tanítás. Az új, ma is működő Szent István Általános Iskola felállításakor (1958) a felső tagozat áthelyezésre került, de az alsó tagozat 2006-ig az egykori zárdaiskolában tanult.

A szili zárda 2019-ben (Aszt Ágnes felvétele)

Az emeleti helyiségekben berendezett múzeumnak már az előtere ráhangol a vallási témára tisztaságot sugárzó fehér falaival, s a szili általános iskolások rajzaival a nővérek életéről.

A kiállítás első terme Szil népi vallásosságának világába enged bepillantást Balázs Livia néprajzos kutatásai és koncepciója alapján. A község lakói által felajánlott tárgyi emlékek, fotók, a plébánia levéltárának eredeti dokumentumai, illetve a falakon lévő tablókön a falu néprajzát kutatók (Balázs Livia, Bokányiné Boda Gyöngyi, Németh Péter, Tóth Ildikó, Tóth Katalin, Tóthné Boda Éva) írásaira, gyűjtéseire alapuló összefoglalók adnak képet a népi kultúra minden területét átszövő vallásos megnyilvánulásokról a XIX. század végétől az 1950-es évekig, néhány napjainkra vonatkozó utalással.

A sziliak hajdan számtalan jeles naphoz fűződő szokást tartottak meg. Ezek színes kavalkádjá emelte ki a hétköznapiakból, a munka világából az embereket, rendszert adva életüknek, s erősítve a közösséghez tartozást. A kiállítás tablói ezek közül csak az egyházi ünnepek hagyományvilágához kötődő, kifejezetten vallási tartalmú ünnepekről adnak ismertetést. Az adventi várakozási szent időtől Szent Erzsébet napjáig, a három nagy ünnepkörhöz kapcsolva kerülnek ismertetésre kronológiai sorrendben az egyes jeles napok. A leírások mellett fotók, és a dramatikus népszokások szövegrészletei illusztrálják az ünnepek szépségét, méltóságát, élményszerűségét, feltárva a mélyen átélt hitélet ünnepei pillanatait.

A szentelmények, a mindennapos használatból áldással, szenteléssel kiemelt tárgyak fontos szerepet tölthettek be a község lakóinak életében. Számtalan kritikus helyzetben fordultak védelmező, elhárító erejükhöz. A segítő hatásukba vetett erős hit gyakran nyújtott támaszt, s adott erőt a nehéz élethelyzetek elviselésében. Felhasználásuk alkalmait részletes felsorolás idézi fel a tablón.

Az emberélet fordulóinak azon jelentős eseményeit, amelyekben a vallás, az egyház meghatározó szerepet kap, a tablók mellett, vitrinben elhelyezett tárgyak is bemutatják. Elsősorban a születés és a halál, a kezdet és a vég kap hangsúlyt az ismertetésekben, amelyet az adatközlőktől idézett visszaemlékezések tesznek személyesebbé. Ennek a témának lezárásaként a terem sarkában a „virrasztásra előkészített” szoba egy rekonstruált részlete található.

A ház és a tisztaszoba vallási jelképeit, tárgyi világát az ismertető tabló mellett szintén rekonstrukció jeleníti meg. A mindennapok vallásosságában és a vallásos nevelésben kiemelt fontosságú „szent sarok” tárgyai közül egy eredeti Mária-ház is látható. A berendezett szobarészlet – szentképekkel, Mária-szoborral, szentelményekkel – a kultikus tér ágy és környékére történő kiterjedésére szemléletes példa.

A családi élet zártabb világa után a község szobrainak, keresztjeinek ismertetésével a külső világ felé nyitódik a kiállítás. A kereszt nem csak a búcsúsok ünnepélyes fogadására szolgált, hanem a lakók hite szerint a védőszentek szobraival együtt óvta a községet minden bajtól, betegségtől. A szakrális táj részeiként nagy szerepet tölthettek be a község vallási életében: körmenetek, imádkozások helyszínei voltak. Egy tablón térkép és fotók mutatják be a településen található jelentős számú szakrális kismemléket, a vitrinben pedig keresztalapítási dokumentumok tekinthetők meg, bizonyítva, hogy az itt lakókban milyen erőteljesen élt az isteni gondviselésbe vetett hit.

A vallási hagyományok kiemelkedő alkalmi a „szentesbúcsú”-k, a kegyhelyek zárándoklaltal történő meglátogatásai voltak. A saját környezetből való szertartásos eltávolodás, a természetfeletti erőteljes jelenléte, a felfokozott lelkiállapotú tömegben megélt események elmélyítették az egyén hitét, s életre szóló élményt nyújtottak. A tablók ismertetésére kerülnek azok a kegyhelyek, amelyeket a sziliak látogattak, s ahonnan lelkileg feltöltődve tértek haza, számtalan búcsús emléktárggyal, amelyeket szentelményként tiszteltek.

Az első terem kiállítása lehetőséget ad arra, hogy a régi közösségi, családi ünnepek, és a hétköznapi vallási tartalmú emlékeinek megőrkítésével a múlt szellemi értékei átmenődjenek, s az elődök hittel átítatott ereje példa legyen a felnövő nemzedéknek.

Aszt Ágnes régész-muzeológus kutatásain és koncepcióján alapul a kiállítás második termének elrendezése, amely a szervezett egyház szili vonatkozásait mutatja be. A keresztény egyház tágabb értelemben Krisztus közössége, azoké az elhívottaké, akik Benne hisznek, s Általa újjászületve örök életet nyernek. Szűkebb értelemben az intézményesített vallás, amelynek világi (egyházmegyés) és a világtól elvonultan élő (szerzetesi) papjai az apostolok utódaiként a meghatározott szertartásmenetek keretében az *Örömhírt (Evangé-*

lium) hirdetve, a szentségeket kiszolgálva, a Szentlélektől kísérvé vezetik a hívőket Krisztus útjára. Hazánkban I. (Szent) István korában kezdett megszerveződni – az ősi vallási elemeket kiszorítva vagy átértelmezve. Első törvényeinkben az egyház nem csupán erkölcsi, de jogi közösségformáló szerepéről is olvashatunk. Szil egyháztörténetébe bepillantva azt láthatjuk, az egyház itt a legtagább értelemben töltötte be hivatását. Az itt született vagy szolgált plébánosok és szerzetesek őrizték és terjesztették, a közösség tagjai pedig befogadták Isten tüzeinek lángját.

A Szili Zárdamúzeum második terme, az iskolai enteriőr (Aszt Ágnes felvétele)

Vincéről, az építőről, Nóga Mihályról, a krónikásról, Ács Lajosról, a szoborállítóról, valamint az elszármazott egyházmegyes papságról, akik a Győri, az Esztergomi, a Veszprémi, a Székesfehérvári és a Bécsi egyházmegyekben teljesítettek/teljesítenek apostoli szolgálatot.

Az egykori tantermek felett, az emeleti zárda helyiségeiben megismerheti a látogató az Isteni Megváltó Leányai szerzetesi kongregáció nővéreinek életét, tevékenységét. Bemutatásra került az a hosszú út, amely Eppinger Erzsébet niederbronni kezdeményezésétől Szilig vezetett. Mária Alfonza anya 1849-ben alapított rendjét, a Legszentebb Üdvözítő Nővéreinek Kongregációját IX. Piusz pápa 1863-ban ismerte el. A Bécsen keresztül Magyarországra is eljutó rend 1867-ben, a rendfőnöknő halálának évében önállósodott. A soproni anyaházból az államosítás, illetve a szétszórás időszakáig (1950-ig) 49 zárdát, illetve zárdaiskolát alapítottak. A rend 1993-ban éledt újjá, ma Budapesten és Piliscsabán áll házuk, s Szekszárdon, valamint Csornán működik újra az általuk alapított iskola (püspöki fenn-

A Rábaköz közepén fekvő Szil a régészeti leletek bizonyága szerint már biztosan létezett a X–XI. század fordulóján. Elképzelhető, hogy önálló temploma is volt, ám erre biztos adatunk csak a XIV. század elejéről van: 1310-ben említik az oklevelek Lukács nevű plébánosát. A középkori templomról keveset tudunk. A Mindenszentek tiszteletére szentelt, kerítőfallal övezett, egy tornyos, vályogfalú, sekrestyével nem bíró kis épület a XVII. század végére erősen leromlott állapotú volt. Ugyanebben az időben a *Canonica Visitatio* adatai szerint Kistatán mindössze egy harangláb állt. Ott 1836-ban emeltek templomot Kisboldogasszony tiszteletére. Többszöri felújítást követően 1886-ban végleg elbontották az életveszélyessé vált szili templomot, s helyére Ullein József építész tervei szerint, Csigi Vince plébános kezdeményezésére új titlussal (Utolsó vacsora) új templomot emeltek.

A kiállítás bemutatja a templom plébánosait, akik jellemzően a község közéletében is aktív szerepet vállaltak, maradandó nyomot hagyva maguk után.

Kiemelten is megemlékezik a tárlat Csigi

tartásban). Dokumentumok, fotók és enteriőrök idézik meg a kedves nővéreket, akik évtizedeken keresztül nevelték a szili gyermekeket, s rajtuk keresztül formálták a családokat is.

Rendkívüli jelentőségű a szeretesség közvetett hatása a településen. A hagyományok hegyén álló bencés, a szigorú tanító piarista, a betegápoló kamillianus rendi csatlakozások mellől messze kiemelkedik a sokoldalúságában nyitott, szabad, természet- és emberközeli ferences rend népszerűsége a faluban. A ferences testvérek rendelésük szerint tanításaikkal, verseikkel, lelkükkel és munkabírásukkal egyaránt rendjük kiemelkedő alakjaivá váltak. A tanárként szolgáló és a történelem viharai is szerepet kapott Szórádi fivérek, a rendi előjáró Bendes Valérián és a költő P. Tóth Ede alakját szintén felidézi a kiállítás egy-egy kisebb egysége.

A kiállítás tematikai bontásában egyedülálló különlegességet jelent annak a II. világháború közepén lezajlott eseménynek a bemutatása, mely a népek közötti barátságok és a hit erejének megrendítően szép példája: egy internált lengyel katonatiszt és egy szili lány 1943-ban megtartott esküvőjének története, illetve a történet máig érő szálainak bemutatása.

A kiállítás második termében számos eredeti, eddig kevésbé vagy egyáltalán nem ismert dokumentum és fotó mellett egykori templomi, illetve zárdabeli berendezési tárgy, felszerelés és viseleti darab is látható. A terembe lépő látogató egy épülő templom mellett halad el, majd a terem közepén ugyanezt romokban láthatja, újra felidézve magában P. Tóth Ede *Az Isten hegye* című versének kiemelt sorait: „... Sokan vannak, kik megcsodálják, / Sokan, akik megvetéssel nézik, / Sokan mondják, hogy szürke rom csak, / Sokan meg, hogy felér az égig...”

Kiállításépítés 2019-ben helyi önkéntesekkel; Baracska Lajossal, Pénzes Nándorral, Fúzi Kálmánnal és Károlyi Ferencsel (Aszt Ágnes felvétele)

A harmadik terem a zárdaiskola hajdani, Jézus Szíve-kápolnáját mutatja be eredeti helyén. A zárdakápolnát a templomból visszaszállított, rekonstruált és újra fellelt eredeti berendezéssel és szobrokkal rendezte be Gats Mihály, a szili Utolsó vacsora-templom plébánosa, aki a kápolnát és a zárda felújított termeit a megnyitó napján fel is szentelte.

Csak az őszinte tisztelet, elismerés és köszönet hangján szólhatunk Szil község lakosságáról, az érdeklődő támogatásukról, a kiállítás felépítésében nyújtott, elismerésre méltó munkájukról. Közülük is kiemelve mondunk köszönetet a Szili Zárdamúzeum felállítását kezdeményező egykori polgármester asszonynak, Lengyel Oszkárnének. Ők valamennyien kiváló példáját adták annak, hogy nem elég a lakóhelyünket szeretni, de az csak akkor válik értékké, ha okosan szeretjük.

Bízunk benne, a sziliak büszke lelkesedéssel őrzik és tartják fenn múzeumukat, hogy az sokáig hiteles útmutatója lehessen a község múltjának, példát és utat mutatva az utódoknak.

A Szili Zárdamúzeum kicsi, de tartalmas, gazdag és szerethető kiállításával várja vendégeit. Élő intézményként már alapításának évében bekapcsolódott a Múzeumok Őszi Fesztiváljának országos programjaiba. Többféle megközelítésű élményvezetések, kalandjátékok, szakköri foglalkozások zajlottak többször is a falai között, illetve 2020-ban a plébánia-templomban kihelyezett időszakos kiállítással is bemutatkozott.

A múzeumlátogatás lehetőségeiről és feltételeiről a helyi önkormányzatnál kell érdeklődni. Speciális igényű, csoportos vagy múzeumpedagógiai foglalkozásokat – előzetes egyeztetéseket követően – a Csornai Múzeum munkatársai biztosítanak.

Jöjjenek, ismerjék meg a Rábaköz régi-új kincsét, azt a múzeumot, ahova a „kisösvény” vezet!

Rövid ismertetőnkkel a közvetlen bemutatott értéken túl azt szerettük volna hangsúlyozni, hogy a magyar muzeológia minden nehézsége mellett számos olyan potenciállal rendelkezik még, amelyet kihasználva építeni vagyunk képesek, olyan értékeket létrehozni, melyek évek, évtizedek múlva is fényt mutatnak és reményt adnak. A múzeubarát szemlélet ma már nemcsak azt kell hogy jelentse, vendégeink szeretik a kiállításokat és a múzeumi programokat, hanem azt is, hogy kollégákká válva együtt tudunk dolgozni újabb kiállítások felépítésében, fenntartásában vagy épp újabb kutatásokban. A szakmában egyre elfogadottabb közösségi régészet mellett legyen ez a cikk is egy igazolása a „közösségi muzeológia” létjogosultságának!

Aszt Ágnes–Balázs Livia

HÍREK

Elindultam szép hazámból. Új, kétszáz részes, naponta jelentkező rádiósorozat kezdődött 2021. január 22-én a szülőföldjüket elhagyni kényszerülő legkiválóbb magyarokról a Kossuth rádióban *Elindultam szép hazámból, magyarok a nagyvilágban* címmel. A műsor az Agrárminisztérium és a Hungarikum Bizottság megbízásából készült. Az új sorozatban a legkiválóbb, a szülőföldjüket elhagyni kényszerülő honfitársaink életútját mutatják be: tudósokét, mérnökökét, papokét, katonákét, művészekét, sportolókét, jogászokét, közigazdászokét és politikusokét. (MTI)

Erzsébet királyné lánya, Mária Valéria főhercegnő és Rónay Jácint II.

Festetics Mária 1883 októberében Gödöllőn írt soraiban így jellemezte Mária Valériát: „Itt most olyan a napi beosztásunk, mintha csak Söjtörön volnánk. Egy óraker étkezőnk Mária Valéria főhercegnővel, aki igen tehetséges és fantáziadús. Miután sokkal okosabb környezeténél, senki sem vezeti és senki sincs segítségére, miáltal sok mindenre nehezen talál feleletet, és ez által természetesen egyoldalú marad. Kedves és barátságos is tud lenni, ha már úrrá lesz hatalmas félnétségén. Mindig az az érzésem, hogy ez veleszületett tulajdonság, mivel abban az időben, amikor a császárné őt várta, igen sokat szenvedett a sokféle rosszindulatú megítélés miatt. [...] A főhercegnő maga is szenved ettől a bátortalanságtól, ami már beteges méreteket ölt. A császárnétól szívjószágot örökölt, a császártól a kötelességteljesítést. Mind a két tulajdonság barátságos közeledésre predesztinálja, ez pedig kínszenvedés számára. Ugyanakkor azonban erős kíváncsiság is él benne embereket és dolgokat megismerni és megítélni, mert már nem elégíti ki, hogy idegen szemüvegen keresztül szemlélje a dolgokat. De igaz, ami igaz: remek anyagból van gyúrva [...]”

Amint az I. részben jeleztük, Rónay Jácint is kiter Naplójában az udvar meglehetősen intrikus légkörére, és arra is, hogy ez konkrét személyeket – így őt is – hogyan érintett. 1875-ben következőket írta Naplójába:

„Hogy a hosszú számkivetésből hazakerült magyar papot nem kísérte pályáján mindenki rokonszenve, ezt már rég tudtam; hiszen a bécsi német lapok is szóba hozták, hogy a külügyministerrel² mindinkább szaporodik az udvarnál a magyarok száma, s névszerint felsorolták azon hantokat, melyek a fényes ösvényen odagördültek mások útába [...]”³

Festetics Mária Naplójából is kiderül, hogy már Louise Scherak érkezése előtt is bőven akadtak int-

Mária Valéria főhercegnő
(Koller K. tanár felvétele; Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)

1 Egy udvarhölgy naplójából. Festetics Mária grófnő, udvarhölgy naplójának Budán és Gödöllőn papírra vetett részei. A naplórészeket fordította, bevezetővel, elő- és utószóval, valamint összekötő szöveggel ellátta: Tolnayné Kiss Mária. Gödöllő, 2009. 194–195.

2 Gróf Andrássy Gyula.

3 Rónay Jácint: Napló-töredék. Hetven év reményei és csalódásai. I–VIII. Pozsony, 1885–1888. VI. köt. 115.

rikusok az udvarnál. Így többek között Miss Marie Throckmorton, Mária Valéria főhercegnő angol nevelőnője, August Bellagarde gróf, Ferenc József egyik főhadsegédje, Festetics Mária rokona, Karl Grünne gróf, főhadsegéd, majd főistállóemester vagy Wolfgang Kinsky gróf, udvari főkonyhamester. Mária Valéria 1895. október 1-jén az udvari légkörről hasonlóan írt:

„A Mama Gödöllőre tartva megszakította útját, s meglátogatott bennünket. Mi lehet az oka, hogy a Mamával való együttlét sokkal jobb, kellemesebb és természetesebb, ha ő van nálunk, mint amikor én vagyok a szülői házban? Az »udvar« lidércnyomása lehet az oka [...]»⁴

Rónay Jácint és Festetics Mária *Naplóját* olvasva azt látjuk, hogy Rónay viszonya a „kis fenséghez”, ahogyan ő Valériát szeretetteljesen nevezte, egészen más, sokkal megértőbb, tapintatosabb, elfogadóbb – sőt, esetenként cinkos –, mint Festeticsé. Akkor is, ha átlát Valéria gyerekes huncutságain, trükkjein. Rónaynak már rögtön az első napokban meg kellett tapasztalnia, hogy Valéria, ha teheti, próbál a „tanulás terhétől” szabadulni. De a püspök ebben is megértő partnernek bizonyult:

„A gyengélkedő tanítvány a párnán is vitor és élénk volt.” „A derült kedélyű kis beteget napjában többször meglátogattam...”⁵ „11-kén [1875. februárja; P. M.] a főherczegasszony jobban érezte magát; 12-kén odahagyta betegágyát, de még nem tanult, annál élénkebb kedvvel töltötte idejét szebbnél szebb játékszerei közt.”⁶ „Német gouvernante-jához fordulva a jó kedvű beteg tréfásan azt jegyzé meg: »Es ist doch praktisch ein wenig krank zu sein!« [De hisz ez igen praktikus, ha az ember csak egy kicsit beteg; P.M.]” Mire Rónay: „Már ez így van alant és fent, mindenütt: a gyermekek szeretnek, ha rövid időre is, a komoly munkától szabadulni.”⁷

Rónay érzékelhetően sokkal lágyabb tónusokat üt meg, mint Festetics Mária, nem bírál és kritizál olyan nyíltan, mint az udvarhölgy.

Mária Valéria örökölte édesanyja érzékenységét; ami írói tehetségét illeti, arról még Rónay Jácint is elismeréssel szólt:

„A Fenség tünődés nélkül írja kis műveit, alig van reá eset, hogy fogalmazása fölött gondolkodnék, gyorsan, szakadatlanul éri egyik irott szó a másikat, s felfogása, az eszmék elintézése, s az erkölcsi elégtétel még is oly élethű, oly következetes.... Mivé lehetne e gyermek, ha a végzet nem fejedelmi palotát, hanem íróasztalt tűzött ki volna szép tehetségeinek jövőül!”⁸

Amint már utaltunk rá, Rónay szerettette meg Valériával az írást és nagy szerepe lehetett abban is, hogy a magyar királykisasszony 1878-ban elhatározta: naplót vezet. Valéria *Naplója* egészen különleges. Már a kezdet miatt is:

„Kedden jutott eszembe, hogy naplót vezessek. És hogy ma volna jó elkezdni. Most meg innom kell. Abbahagyom egy pillanatra. Mottinak a vajás kenyeret kell hoznia, úgyhogy újfent abbahagyom. 2 napig betegen nyomtam az ágyat, tegnapelőtt szép játékokat kaptam az én jószágos Mamámtól. Nemsokára 8 éves leszek, és Mária Valériának hívnak, most a Mária névre hallgatok [...]»⁹

4 Mária Valéria főhercegnő, Erzsébet királyné kedvenc lányának naplója, 1878–1899. Válogatta és sajtó alá rendezte: *Schad, Martha–Schad, Horst*. Budapest, 2001. 291.

5 *Napló-töredék*, i. m. VI. köt. 97.

6 Uo. 97–98.

7 *Napló-töredék*, i. m. VII. köt. 94. 1880. február 26., Bécs.

8 Uo. 76. 1882.

9 Mária Valéria főhercegnő, Erzsébet királyné kedvenc lányának naplója, i. m. 16.

Valéria *Naplója* ugyanakkor igazolja azt, amit Gizella is állított hűgáról 1873-ban: Valéria nagyon szórakoztató. Ez maradéktalanul igaz – amit naplóbejegyzései is sugallnak. De nemcsak szórakoztató, ahogyan ír, hanem sorait áthatja bontakozó tehetsége is – amint ezt tanára is észrevételezte több alkalommal. És persze édesanyjától örökölt briliáns humora érződik *Naplóján* is. Figyelemre méltó *Naplója* első bejegyzésének folytatása is:

„... még azt is le kell írnom, hogy van egy Feri nevű kistestvérem meg egy másik, Rudolf nevű, meg egy Gizella nevű lánytestvérem, szóval összesen 4-en vagyunk natyon szerettyük egymást Mária Gizella Feri meg Rudolf így vagyunk mi négyen.”¹⁰ Feri nevű testvére nem volt Valériának, kilétét Rónay Jácint segít megfejteni. Erzsébet királyné 1876 márciusában elutazott Angliába, a püspöknek levélben kellett tájékoztatnia őt mindenről. Március 2-án jegyezte *Naplójába*:

„A legnehezebb, de szerencsére a legrövidebb nap. Felsőged távozása után, a Főherczegasszonnyal maradtam: hogy elfoglaljuk, szórakoztassuk, hogy feledtessük véle a búcsú nehéz pillanatait. Szemében bánat ült, de leküzdötte, s nyugodtabban szemlélgette, simogatta a kis Ferit’ [...]” A lap alján magyarázatot kapunk Ferire vonatkozóan: „Vagy négy éves gyermek nagyságú viasz-baba, melyet Ő Felsőge a királyné elutazása előtt ajándékozott Valéria főherczegasszonnyak.” Egy későbbi bejegyzésből pedig megtudjuk, hogy játék közben „Feri arcra esett, s órrahegye behorpadt.” Azonban két nap alatt megjavították, így Rónay örömmel számolhatott be arról, hogy „Feri megérkezett, zúzott órra szebb mint volt.”¹¹ Rónayról mindenesetre sokat elárul, hogy még Feri sorsát is szíven viselte...

Mária Valériáról többen leírták, hogy nem kedvelte a magyarokat. Mi, az általunk ismert források alapján ezt másként látjuk. Dokumentumok sora igazolja, hogy Valéria már-már baráti viszonyt ápolt édesanyja magyar környezetével, többükkel – így Ferenczy Idával vagy Festetics Máriával is – magyar nyelven (!) levelezett hosszú éveken keresztül. Festetics Mária egy 1883. január 12-én, Budán kelt bejegyzése is igazolja, hogy Valéria nem viszolygott a magyar szokásoktól, magyar környezetétől – éppen ellenkezőleg:

„Tegnap volt a gyermek-bál a kis főhercegnőnél, aki remekül érezte magát és mint egy kis megszállott, állandóan csak csárdást szeretett volna táncolni: »mégis gyönyörű azt táncolni«. [...] A császárné elragadó volt, amint háziasszonyi minőségében gondoskodott a gyermekekről.”¹²

Ugyanakkor fontos adalék a főhercegnő magyarokhoz fűződő viszonyának kérdésében kialakult vitákban, hogy Sisi nagyon szeretett Magyarországon – főleg Gödöllőn és Budán – tartózkodni. Erről Festetics Mária is többször megemlékezett, például 1872-ben, mely év tavaszán Budán ülték meg Gizella főhercegnő eljegyzését Leopold bajor herceggel. Az odautazás előtt az udvarhölgy meghatottan jegyezte fel *Naplójában* úrnője szavait, aki azt mondja Magyarországról: „*hazamenni!*”¹³ Ezzel szemben Erzsébet Bécsből mindig menekült. Rónay Jácint ennek okát is megfejtette: „*Bécsben, az udvar, császári; Budán, királyi; Ischlben, Gödöllőn családi.*”¹⁴

Rónay Jácint *Naplója* alapján a *Képes Folyóirat* 1894-ben *Egy királykisasszony karácsonyai Gödöllőn – Királyi családunk egyszerű, polgárius karácsonyi időtöltéseiről, azokról a vidám és családias ünnepekről, melyeknek főszemélye a felséges királyi pár legifjabb, teljes magyarrá nevelt gyermeke volt* címmel közölt írást Mária Valériáról:

10 Uo.

11 *Napló-töredék*, i. m. VI. köt. 194.

12 Egy udvarhölgy naplójából, i. m. 188–189.

13 Uo. 13.

14 *Napló-töredék*, i. m. VII. köt. 56.

„Első karácsonyát a kis Valéria Gödöllőn 1875-ben ünnepelte, s a gödöllői királyi lakot tündérkertté varázsolta a terem mennyezetéig érő óriási karácsonyfa, melynek ezerféle ajándék-tárgyait csak egyedül neki, a kis főhercegnőnek volt szabad érintenie és kiosztania. S hogy e szabadságával mily bőkezűleg élt, azt nem egy azóta fölcseperedett gödöllői parasztyerek emlegeti ma is büszkeséggel, akik »Éljen Valéria!« – felkiáltásokkal seregelték körül az ajándékokat osztogató magyar királykisasszonyt.

Egy évvel utóbb, 1876 karácsonyán az alig nyolc éves Valéria már maga is a szeretet megemlékezésével járult a karácsonyfa örömeihez, Magyarország színezett térképét készítette el felséges mamája számára.

Következő évben [...] a legszívmelengetőbb családi jelenet az volt, mikor este 6 órakor a gödöllői palota termeiben körülülték a Jézus születését ábrázoló, Bécsből érkezett Betlehemes képet, s Valéria zongora mellett egész kíséretével rázendítette a Béke és szeretet karácsonyi karénékét. A szoba nem volt világítva, csak az átlátszó kép mögött pislákol a lámpa, s így észre sem vették, mikor Ő felségeik váratlanul megjelentek, s lábujjhegyen közeledtek a megható jelenet színhelye felé.

[1881-ben] Szilveszter estéjén megint felöltötte ünnepi pompáját a karácsonyfa. A gödöllői felsőkert egyik hajlásában öntözéssel mesterséges korcsolyapályát csináltak, melyen a királykisasszony és benső barátja, Auersperg Aglája hercegnő napestig vidáman csúszkáltak, sőt, az udvar kis szerecsen szolgáját, Rustimot is belevonták a mulatságba.

Esténként aztán Valéria főhercegnő óhajására a szembekötödsi járta, majd újra munkához fogtak, s ábrákat színeztek és metszettek ki ahhoz a képeskönyvhöz, melyet a jólelkű királykisasszony a gyermekkórház üdülő betegeinek szánt.”

E sorokból az is kiderül, hogy Valéria már gyermekkorában is jótékonykodott – ami előrevetítette a későbbi „Wallsee angyala” titulust.

Rónay Jácint 1883-ig tanította Valériát, ekkor a kislány betöltötte 15. életévét; ahogy a püspök korábban fogalmazott: „A gyermek hölgygyé fejlődött.”¹⁵

Jóllehet, a püspök felkészült a búcsúra, sorai mégis arról árulkodnak, hogy nehéz szívvel vált el szeretett tanítványától:

„Felmentésemre, a hetvenedik életév küszöbén, töredékeny egészségem gondjai közt, rég készen valék, s a közölt hír mégis mélyen meghatott. [...] Lelkem elborult, s elérzékenyülve borultam magányomban ugyanazon íróasztalra, melyen 1875-ben, Februarius hatodikán, délután négy órakor, oly aggodalmas szívvel kértem áldást az ismeretlen új pályára.”¹⁶ „Juniusharmadikán [...] reggel kilencz órakor a volt magas tanítvány, Valeria Főhercegné megjelent szállásomon, s átnyújtá emlékül legujabb arczképét [...]”¹⁷

Néhány hónappal később így írt a gödöllői búcsúzás pillanatairól:

„Halottak napja reámnézve nemcsak gyász- hanem búcsunap is volt, ki tudja, tán Gödöllőn az utolsó...! A Felséges Asszony fogadó termében, Ő Felsége a király az ebédutáni körben kívánt szerencsés utat, jobb egészséget, s a Főhercegné az emlékezetes kis tanteremben nyújtá kezét búcsúra. Én pedig [...] mintaféle gyermek elérzékenyülve búcsuztam a fejedelmi laktól, a haraszt, a besnyői erdők [...] magányaitól, melyek oly sokszor tanui valának nagy gondjaimnak, kis örömeimnek!”¹⁸

15 Uo., Bécs, 1881. 208.

16 Uo. 264–265.

17 Uo. 279.

18 Uo. 292.

Mária Valéria és Sisi őszintén szerette Rónayt, Pozsonyban is több alkalommal meglátogatták,¹⁹ amit emléktábla is megörökített. A „hálás” vagy helyenként „háladatos tanítvány”, ahogy Valéria a püspöknek címzett sorait aláírta, 1883 után is beszámolt leveleiben élete alakulásáról:

„Az év utolsó napján, a magas tanítvány ismét megemlékezett rólam, s egy művészileg készült rózsabimbót küldött ily aláírással: »Minden jót kívánva az új évhez, főképen egészséget és hosszú boldog életet, s levelét köszönve maradok hálás tanítványa Valerie. Buda, December 31-kén 1884.«²⁰

Hogy mit jelentettek az idős Rónaynak e levelek, arról következő sorai megindítóan vallanak:

„Vagy a hálás tanítvány, Valeria Főhercegné leveleiről emlékezem, azon még mindig gyermekded szívélyes sorokról, melyekkel felkereste az agg tanár ünnepeit? – Az eredeti leveleket kegyelettel őrzöm [...]”²¹

Rónay 1885. október 3-án, amikor Budapestre utazott az országos kiállításra, a következő örömteli sorokat írta Naplójába:

„... Ily tünődések közt lepott meg a mű-tömkelegben Valeria Főhercegasszony, ki October 10-kén, Amalia bajor hercegné és Kornis Mária grófné társaságában, váratlanul megjelent a kiállítás fényes csarnokaiban. – Az egykori fenséges tanítvány azonnal csatlakozásra szólított, s együtt élveztük a művészet diadalát. [...] Midőn a Főhercegasszony kezét búcsura odanyújtá, meg kellett ígérem, hogy Gödöllőn vendége leendek. [...] Octóber 14-kén, hogy az adott szót beváltsam, Gödöllőre rándultam [...]. A kis Fenség, jelenleg a fejedelmi kastély egyedüli urnője, Amalia bajor hercegnével és hölgyeivel szívélyesen fogadott, megvendégelt, s néhány kellemes órát töltöttem a vidám körben, melynek örömei közt, nem egyszer visszhangzának a mult idők emlékei.”²²

Rónay Jácint Naplójának végén a nosztalgia fájdalommal teli hangjain szól:

„Ah, ha az élet oly simán, oly derűlten gördülne le a valóságban, mint az végig vonul a kegyelet sorain, az embernek szinte kedve volna a pályát még egyszer végig küzdeni!”²³

* * *

2020 szeptemberében nyílt meg Kecskeméten a Cifrapalotában a „Magyarország áldott emlékezetű királynéja” – Sisi, Ferenczy Ida és a magyar udvartartás című tárlat, melynek e tanulmány szerzője a kurátora. A kiállításon Mária Valéria főhercegnő és Rónay Jácint emlékét is megidéztük.

Pallagi Mária

19 Erzsébet királyné és Mária Valéria főhercegnő Rónay Jácintnál tett egyik látogatásáról báró Nopcsa Ferenc főudvarmester részletesen beszámolt Ferenczy Idának írt leveleiben. 1886. április 27-én Sisi és Valéria Baden-Badenből utaztak vissza Budapestre, és Valéria kívánságára betértek Pozsonyba is. A látogatásról ld. *Kaján Marianna*: Erzsébet királyné főudvarmestere, Felsőszilvási Báró Nopcsa Ferenc (1815–1904). *Történeti Muzeológiai Szemle* 14. 2015. [25–37.] 29–30.: „Feledhetetlen három-negyed órát töltött aztán a fényes társaság a préposti lakban. [...] végig nézték a gazdag könyvtárt, az ódon bútorzatú dolgozó szobát Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Arany és Deák mellszobrával. Majd a házi kápolnába vezette le Rónay ő felségét és kíséretét, hol a királyné s felséges gyermekei az oltárhoz léptek s keresztet vetve buzgó fohászszal meghajoltak a kereszt előtt. Egyszerű reggeli fejezte be a látogatást. [...] Fesztelen és élénk társalgás folyt. A királyné kegyessége mindenkit lebilincsel [...]”

20 Napló-töredék, i. m. VII. köt. 327.

21 Uo. 338., 1885 október, Pozsony.

22 Uo. 334–336.

23 Uo. 339., 1885. november, Pozsony.

Muhi László visszaemlékezései a főváros ostromáról

Muhi László 1933. február 9-én született Jászladányon. Szülei, Muhi András és Makai Margit négyéves korában elváltak. Hatéves koráig a nagyszülei nevelték. Édesanyja újra-házasodott Budapesten, az első elemi a Szemere utcai általános iskolában végezte, majd visszakerült Jászladányra, nagyszüleihez. 1948-tól a MÁVAG mintakészítő tanulója lett, 1950-től a Mintakészítő Vállalat dolgozója. Szakérettségét követően 1952-ben megkezdte a tanulmányait a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen. Az egyetemet követően tanársegéd lett a József Attila Tudományegyetem Politikai Gazdaságtan Tanszékén. 1972-től a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen dolgozott, majd 1993-as nyugdíjazásáig a Műszaki Egyetemen. Muhi László 2016. február 19-én hunyt el Budapesten. Az alábbi

beszámolóban Muhi László gyermekkori emlékei kerülnek felidézésre.

2014-ben volt szerencsém több levelet váltani vele, amelyek témája kezdetben a Muhi családnév eredete, amelynek lelkes kutatója volt, később személyes élményei a háború időszakáról. Ennek kapcsán számolt be Budapest ostromának emlékéiről. A Muhi családnévről szóló gondolatait még láthatta nyomtatásban megjeleni a *Ladányi Hírek* című havilapban.

**Muhi László édesanyjával
1938-ban (Gaál István
Helytörténeti Kör, Jászladány)**

CEGLÉDEN

„Hatéves voltam, amikor 1939. szeptember elsején kitört a második világháború.” – kezdte el kérdésemre gondolatait Laci bácsi. „De hosszú évekig semmit nem érzéltem belőle. Jászladányon éltem nagyszüleimmel és csak abból éreztem a háborút, hogy apámat sokszor behívták katonának. 1943 szeptemberében Ceglédre kerültem a Surányi-féle Hadi és Rendőr Árva Intézetbe, valószínűleg mostohaapám révén, aki rendőrárva volt. Az intézet egy hatalmas kétszintes épület volt, két egyforma szárnyal. Az egyik részben a mi hálótermünk, tanulónk és az alagsorban az ebédlőnk volt. A másik szárnyban egy német katonai kórház volt, a tetejére egy vörös kereszt festve. Hosszú, nyolcszemélyes asztaloknál étkeztünk, kor szerinti csoportosítással. Az asztalfőn a koridős, a szenior ült. Először mindig ő vett a levestől és így haladt a tál az asztal vége felé, ahol a legkisebbek, az elsők ültek. Előfordult, hogy az utolsónak csak az üres tál jutott. Szerencsére a második fogás már külön tányéron érke-

1 Muhi László és Kun Franciska.

zett. Iskolába a városba jártunk. A háborúhoz köthető esemény az 1944. március 19-i német megszállás volt, amit itt éltünk meg és érzékelünk is a városban. Alig kezdődött meg az 1943–44-es² új tanév, még augusztus 29-én egy hatalmas bombatámadást kapott a város és a mi intézetünk is majdnem áldozatul esett ennek. A támadás vasárnap történt, az intézet udvarára három hatalmas bomba zuhant. A bombatölcserék fenekén feltört a víz. Ha valamelyik a házat találja el, senki nem éli túl közülünk. Pánik tört ki közöttünk és imádkoztunk az életünkért. Úgy éreztük, hosszú órákig tart a bombázás. Később közvetlenül érzékeljük a pusztítás mértékét. A közelünkben volt Cegléd közkedvelt parkja, a Bugodi-kert, ahol vasárnap lévén sok sétáló volt. Ez szintén több találatot kapott és sokan haltak meg. Csúnya látvány volt. Az állomás épülete mellett az óvóhely kapott telitalálatot. Senki nem maradt életben.³ A város több pontja lángokban állt, egy vasút melletti malomépület⁴ még hosszú hetekig égett. Csak később tudtam meg, hogy 26 B–17-es amerikai bombázó 64 tonna bombát szórt le a városra és 48 halálos áldozatot számoltak össze.”

JÁSZLADÁNYON A ROKONOKNÁL

„Természetesen mindenkit hazaküldtek. Nagyapám jött értem és Jászladányra kerültem. A kiugrási kísérletet 1944. október elsején, Jászladányon éltem meg. Apám is itthon volt új feleségével. Előző évben megjárta a poklot a doni katasztrófában, ahol meg is sebesült. Ekkorra már kiheverte a megpróbáltatásokat. Apám új felesége sürgette, hogy menjenek vissza Pestre, mert ott biztonságosabb óvóhelyek vannak. Ekkor a Hungária körút 128. szám alatt laktak. Én 1944. október 19-én, a kiugrási kísérlet napján még otthon⁵ voltam, a templomi iskola udvarán hallgattam a kormányzó proklamációját. Ezután Budapestre mentem anyámhoz a Jókai utcába, aki egyedül maradt, mert mostohaapámat behívták katonának Husztra.”

A HÁZ ÉS LAKÓI

„A Jókai utca 38. szám alatt laktunk, közel a Nyugati pályaudvarhoz. Csak egy rövid kis utca választott el bennünket, régebben itt fordult meg a hatos villamos. Nem volt átlagos ház, teljesen zárt volt az udvara. Az első oldala a Jókai utcára nézett, szemben vele az utca felőli oldalon, a félemeleten a »Standard« irodái voltak. A hátsó részét a Nena faáruház, jobb oldalon, az első és a második emeleten lakások voltak. Bal oldalon a szomszéd ház tűzfala zárta az udvart. Egy tömör fából készült kapun volt a bejárat. A házban működött a Standard Rádió irodája. Ennek köszönhetően mint angol tulajdon menlevelet kapott a ház, amit a kapura is kiszögeztek.⁶ A földszinten, vagy inkább az alagsorban egy kisebb javítóműhely is működött. Volt még egy dobozüzem is a magasföldszinten, ami óriási zajjal működött. Minden bizonnyal ennek a sok üzemnek, műhelynek, az áruháznak és az irodának volt tulajdonítható a tágas óvóhely. Néhány hónapi viszonylagos csend után december elején szörványos bombatámadások kezdődtek, egyre sűrűsödtek az ágyúlövések,⁷ akkor határoztuk el,

2 Valójában 1944/45-ös tanév.

3 „Telitalálat érte a vasútállomástól nem messze eső óvóhelyet, ahonnan senkisémen menekült ki élve.” (Légítámadás a vasútállomás környéke ellen. Ceglédi Híradó I. évf. 15. sz. 1944. szeptember 2. [1–2.] 1.)

4 „A nagy hengermalom egyik raktára lobogva égett óriási füstfelhőt eresztve.” (Uo.)

5 Jászladányon.

6 Jókai utca 36. A csillagos és védett házak megtekinthetők az alábbi honlapon: <http://www.csillagoshazak.hu/>

7 December 24-ével a pesti oldalon is megélnékültek a harcok és e napon kezdődött meg a város összes kerületének rendszeres lövetése is. (Ungváry Krisztián: Budapest ostroma. Hatodik, átdolg. kiad. Corvina, Budapest. 2005. 57.)

december 25-én, karácsony napján, hogy lemegyünk az óvóhelyre, a pincébe. Nem voltunk azért kevesen, mert vendégeink is voltak. Lassan a ház minden lakója megjelent és berendezkedtünk. Viszonylag »kényelmes« volt a helyünk és a körülményekhez képest jó volt a hangulat. Az első emelet utcai részén lakott Solthy György színész,⁸ aki 1949-ben Döbrögit alakította a *Lúdas Matyi* című filmben. Vele volt a fiának a menyasszonya, Csík Györgyi is. A fia Tolnán volt katonatiszt, tüzér főhadnagy, s menyasszonyát nagyobb biztonságban látta Budapesten, egy óvóhelyen, mint Tolnán. Györgyi hozta magával a bátyját, aki végzett ügyvéd volt, továbbá két fiatal barátnőjét. Rajtuk kívül még 3–4 család lakta a házat. Mivel sok üzem, műhely volt a házban, ezért az óvóhelyet ehhez alakították, így az ostrom alatt igen tágas volt a pince, bőven volt helyünk.”

AZ OSTROM

„Hamarosan kezdődött az ostrom, amit állandó bombabecsapódások jeleztek. A mellettünk lévő üres telken (a mai Metro áruház helyén) egy német ágyú, egy Boforc⁹ működött és reggel hétkor az ő tüzelése ébresztett bennünket, két hónapon keresztül. Egy alkalommal a házunk utca felőli sarkát bombatalálat érte. Szerencsére a tulajdonos nem tartózkodott ott. Egy nap arra ébredtünk, hogy tűz ütött ki a Nena áruházban. Szerencsére sikerült hamar eloltanunk. Orosz bombák robbantak és ezek kisebb kárt okoztak. Annál többet kapott az udvarunk. Ez így ment két hónapon keresztül, amíg csak az orrunkat mertük kidugni az udvarra. Egy nap arra ébredtünk, hogy három orosz katona jelent meg a pincében. Szerencsére csak körülnéztek és hamar elmentek. Kiderült, hogy házunk egy átjáróháznak a része, amelyik a Jókai utca, a Podmaniczky utca és a Vilmos császár út által bezárt területet ölelte fel és a házak alagsorán keresztül átjárás volt a szomszéd házakba. Nem tudtuk, hogy miért úsztuk meg olyan egyszerűen az orosz katonák látogatását.¹⁰ Február 13-án befejeződött Pest ostroma, de Budán folyt tovább a harc.¹¹ A Nena lapos tetejéről néztünk, hogy az orosz repülők folyamatosan bombázzák a Várhegyet. Az utca, ahova most tudtunk először kimenni, borzalmas képet mutatott. Az akkor Berlini (későbbi Moszkva majd Nyugati) teret környező házak mind égtek.¹² Az utcán néhány elszenesedett hulla, feltrancsírozott lótetem. Nem messze tőlünk az Ilkovicz étterem raktárát éppen kirámolta a tömeg.¹³ Soha nem felejttem el ezeket a képeket. Váratlan kellemes meglepetés is ért 13-án. Délután megjelent az unokabátyám, Németh Ernő, aki gyalog jött föl Jászládányról, hogy megtudja, élünk-e. Egy szomorú hírt is hozott. A Hungária körút 116-ot bombatámadás érte. Mostohaanyám meghalt, apám súlyosan megsebesült és kórházba került. Elkezerítő volt a helyzet Budapesten és az volt a vélemény, hogy minél előbb el kell hagynunk a várost.”

8 1904-ben született Sopronban. Kezdetben banktisztviselő volt, majd színész. Budapesten először 1927-ben játszott. A háború után a Madách Színház tagja lett. (Magyar életrajzi lexikon. Második kötet. L–Z. Szerk.: Kenyeres Ágnes. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1969. 639.)

9 Bofors, svéd gépágyú.

10 Január 15-én a szovjet csapatok elfoglalták a Nyugati pályaudvart is. A szovjetek a pincéből kiterelték az embereket, hogy azok átállásra és megadásra szólítsák fel a harcolókat. A szovjetek felhasználták a csatornákat is a közlekedésre. (Ungváry i. m. 132.)

11 Valójában már január 18-ával, az Erzsébet híd és a Lánchíd felrobbantásával ért véget Pest ostroma. 1945. február 12-ével Buda ostroma is véget ért. (Ungváry i. m. 135–137. és 270.)

12 Vass Dénes visszaemlékezése szerint „[...] a körút vonalát a Nyugati pályaudvar vörösen izzó vasszerkezete zárta le. Úgy látszott, mintha minden élet kihalt volna odaát [ti. Pesten], és csak a tűz tombolása uralkodik már a romok felett.” (Idézi: Ungváry i. m. 137.)

13 1944 karácsonya után rendszeressé vált a városban az éhezés. Elsősorban a lovakat ették meg a lakosok. (Ungváry i. m. 231.)

ELHAGYNI BUDAPESTET

„A tolnaiak meghívtak bennünket hozzájuk és mi anyámmal elfogadtuk a meghívást. A Nyugati pályaudvar közel volt, megtudtuk mikor indul vonat vidékre és második kísérletre fel is jutottunk a vonatra. Kalandos utazás ígérkezett. Két fiatal lány és még anyám sem volt öregasszony. Mindhárman igyekeztek a lehető legöregebben öltözni. Pénzünk bőven volt. Az egyik lány a harkányi fürdő tulajdonosának¹⁴ a lánya volt, az apja bőven ellátta pénzel. A cipője tele volt százpengősökkel és ha egy elrongyolódott, akkor kidobta és vette elő a következőt. Az első állomás Kiskunfélegyháza volt, ahol néhány napra megálltunk. A piac tele volt minden jóval, mintha nem is közvetlenül egy háború után lennénk. A következő állomás Szeged volt, ahová sötétbe érkeztünk. A vonat az állomáson kívül állt meg és az első helyre betértünk, ahol befogadtak bennünket. Itt aludtunk és csak reggel vettük észre, hogy egy orosz átmeneti szálláson aludtunk. Szerencsére egyetlen orosz katona nem tért be egész éjszaka. Gyorsan elhagytuk a helyet és kimentünk a pályaudvarra. Hamarosan sikerült egy vonatot kapni Szekszárdra, ahol átkeltünk a Dunán és egy hét vonatkozás után megérkeztünk Tolnára, ahol Györgyi szülei – az apja¹⁵ volt a falu főjegyzője – örömmel fogadtak minket és megköszönték anyámnak, hogy épségben hazahozta a lányukat. Rövid ideig voltunk a vendégeik: anyám a plébánián vezette a konyhát, én pedig egy halász családhoz kerültem. Ott kezdtem a polgári iskolát. A tanév végével én is visszamentem Pestre. Anyám már korábban hazament.”

Vincze János Farkas

Két levél egy erzsébetvárosi „csillagos ház”-ból

A XX. századi Magyarország történetének egyik legtragikusabb korszakába nyújtanak betekintést a lentebb közölt levelek. Mielőtt azonban megidéznénk őket, röviden történelmi kontextusba helyezzük ezen forrásokat.¹

A KORSZAK RÖVID ÁTTEKINTÉSE

Közismert tény, hogy a magyar zsidóságot fokozatosan érték korlátozások az 1920-as évektől kezdve, noha kétségtelenül a legdrasztikusabb változás az ország 1944. március

14 Antal György 1934 és 1948 között vezette Harkányfürdőt. (A harkányi gyógyvíz és fürdőkultúra bibliográfiája. [1825–2015]. Szerk.: Gyánti István–Kiss Zoltán. Csorba Győző Könyvtár, Pécs. 2016. 277.)

15 Csik Jenő 1945-ben öngyilkos lett, miután a városban található 20–50 év közötti férfiakat robotra hívták, majd elhurcolták a Szovjetunióba. (Eljön-e még olyan kor, amikor nem kell félni? Múltidézés Kis Jánosné Mária néniel. Tolnai Hírlap XX. évf. 7. sz. 2010. július. 7. 7.)

1 Készület az MTA–PPKE Fraknoi Vilmos Római Történelmi Kutatócsoport keretén belül. Esty Miklósnak a Szent István Társulat Irattárában őrzött hagyatéka 2014–2015-ben lett rendezve és digitalizálva. Ld. Sági György: Esty Miklós pápai világi kamarás hagyatékának rendezése a MTA–PPKE 'Lendület' Egyháztörténelmi Kutatócsoport keretén belül. Levéltári Szemle LXV. 2015. 4. sz. 82–99.

19-i német megszállásával következett be, azt megelőzően az egyre jobban gyülekező nehézségek ellenére Európa más szegleteihez képest itt még „jobb” körülmények között élhettek, noha helyzetük fokozatosan vált egyre bizonytalanabbá már a '30-as évek során. Ezúttal nem vállalkozunk a zsidótörvények részletes elemzésére, a munkaszolgálatosok helyzetének leírására, minderről számtalan helyen olvashatunk a szakirodalomban.²

Az antiszemitizmus nem volt újkeletű dolog Magyarországon, noha egyértelmű, hogy nagy különbség volt a két világháború közötti, a második világhétség alatti és a még ezeket megelőző, még az Osztrák–Magyar Monarchia idejében tapasztaltak között.³ A korlátozások mértéke fokozatosan bővült a '20-as évektől addig, mígnem a német megszállást követően a magyar zsidóságnak az élete és egzisztenciája is veszélybe került, ezek a személyek, legyenek akár az izraelita hiten avagy konvertiták vagy neofiták, származási alapon mindnyájan meg lettek bélyegezve. A nyilas hatalomátvételt követően ez még fokozottan is igazzá vált, teljes létbizonytalanság lett a magyar zsidók osztályrésze.⁴

A németekkel kollaboráló magyar hatóságok a német megszállást követően hozzáfogtak a zsidóság összegyűjtéséhez, majd deportálásához. A kormányzó mozgástere ekkorra egyre jobban beszűkült, ennek ellenére nemzetközi nyomásra a fővárosi zsidóság deportálását sikerült még megakadályoznia. A vidéki zsidóság sokkal nagyobb veszteséget szenvedett.⁵ A hitleri ideológia és Szálasi Ferenc⁶ követői ugyanezt a sorsot szánták a német- és/vagy nemzetiszocializmus-ellenes magyar politikusoknak (pl. Sigray Antal⁷ gróf), és más, általuk megvetett kisebbségnek (pl. cigányság). Rendes körülmények között a nyilasoknak esélye sem lett volna hatalomra jutni, ismeretes, hogy korábban erejéhez mérten a Horthy-rendszer⁸ kordában igyekezett tartani a hungaristákat (pl. Szálasi is megjárta a börtönt). A lakosság körében sem volt akkora a támogatottságuk, hogy hatalomra juthattak volna. 1944-re viszont a német befolyás, majd pedig azoknak az ország területén való jelenléte, valamint, hogy a germanofil katonai vezetők mellett Horthy lábai alól egyre inkább kicsúszott a talaj, ez segítette politikai előretörésüket; továbbá, noha Szálasi Hitler⁹ sem tartotta sokra, arra megfelelt, hogy a nemzetiszocialista német érdekeket kiszolgálja,

2 Vö. pl. *Romsics Ignác*: Magyarország története. Budapest, 2017. 417–418.; *Szita Szabolcs*: Halálérőd. A munkaszolgálat és a hadimunka történetéhez 1944–1945. Budapest, 1989.

3 Vö. *Jehuda Hartman*: Amikor antiszemita eszmék és zsidó törvények találkoznak. Magyarország esete. Múlt és Jövő LXXIX. 2018. 1. sz. 79.

4 *Romsics Ignác*: Magyarország története. Budapest. 2017. 421.; *Ránki György*: 1944. március 19. Magyarország német megszállása. Budapest, 1978. Vö. *Török Bálint*: 1944. március 19. – 1. Magyar Szemle–Új folyam XXIX/XIII. 2004. 3–4. sz. 101–116. és *Uő.*: 1944. március 19. – 2. Magyar Szemle–Új folyam XXIX/XIII. 2004. 5–6. sz. 73–88.; valamint *Gyurgyák János*: A zsidókérdés Magyarországon. Budapest, 2001.

5 Kb. 760–780 ezer főt érintett Magyarország, közülük a legtöbben, 200–220 ezer fő élt a fővárosban. Budapestben kb. 160 ezer fő a neológ irányzatot követte, 40 ezer fő körül volt a keresztény zsidók létszáma. Vö. Budapesti zsidók. In *Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság*; <http://www.degob.hu/index.php?showarticle=16> (Utolsó letöltés: 2020. 05. 26.)

6 Szálasi Ferenc (1897–1946) hungarista politikus, a Nyilaskeresztes Párt vezetője, 1944–1945 között Magyarország nemzetvezetője.

7 Sigray Antal, alsó- és felsősorányi gróf (1879–1947) legitimista és pacifista németellenes politikus, 1920-tól nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő, 1939-től felsőházi tag. Utóbbi minőségében hurrolták el a német megszállást követően Mauthausenbe. Férfiágon vele halt ki a Sigray család.

8 Horthy Miklós, nagybányai vitéz (1868–1957), 1918-ban az Osztrák–Magyar Monarchia ellentengernagya, 1919-ben a magyar ellenkormány honvédelmi minisztere, majd fővezér, 1920–1944 között Magyarország kormányzója.

9 Adolf Hitler (1889–1945) nemzetiszocialista politikus, a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt vezetője, 1933-tól haláláig német birodalmi kancellár, 1934-től Führer.

még ha neki tévesen az is volt a meggyőződése, hogy lépéseivel a magyar érdekeket szolgálja. A kormányzó elmozdításának/lemondásának körülményei jól ismertek, erre most nem térünk ki.¹⁰

LAKOSSÁGI REAKCIÓK

A hatósággal együttműködő, a honfitársaikat üldöző állampolgárokon kívül összességében elmondható, hogy két további reakciót különíthetünk el a nem zsidó magyar lakosság tekintetében.¹¹ Itt két példát hozunk fel a civil szférából mint eseteket. Egy részük, habár a zsidó honfitársai elhurcolásával nem értett egyet, likvidálásukkal még annyira sem, de nem mert szót emelni, félt a következményektől, ismerve, hogy mivel járna, ha ezt megtenné. Ezzel kapcsolatban 2011-ben Kollányi Erzsébet ny. tanítónő megindultan számolt be a kalocsai zsidóság vonatkozásában azoknak hatósági összegyűjtéséről, a Tomori utcán történt megalázó végighajtásukról. Elmondása alapján tudjuk, sokan elítélték ezt a városban – persze voltak, akik nem bánták –, azonban sokan tartottak tőle, hogy mi lenne, ha megszólalnának, akkor a csendőrök és egyéb nyilas-szimpatizáns elemek velük is ugyanígy járnának el... Nevezett idős szemtanú könnyeivel küszködve, sok év után is beleborzongva név szerint is említett meg egyes kalocsai zsidókat, elmondva, hogy milyen nehéz volt számára az általa „rendes emberek”-nek nevezettek kálváriáját látni: „Szegény Elkán Samuék már alig tudtak vánszorogni.” – mondta elcsukló hangon.¹²

Mások, habár tisztában voltak, hogy mivel jár, ha zsidó személyeknek segítenek, esetleg bújtatnak is, ezt még is megtették. Salkaházi Sára szociális testvér és más emberbarát, jóra való szerények sorsa mára jól ismert. Nevezettet védenecivel együtt lőtték a Dunába 1944. december 27-én.¹³ Más magyar civilek sokat kockáztatva ugyan, de szerencsésebben jártak, és sikeresen mentettek életet. Példaként említhető közülük e sorok írójának ükanyja, Kaczerenka Mária, akinek a családi elbeszélések alapján teljesen természetes volt, hogy segíti zsidó honfitársait. Ő magáról nem gondolta, hogy valami nagy dolgot tett volna, ez volt számára a normális, mivel nem értett egyet senkinek semmilyen okból történő üldözésével, ellehetetlenítésével. A későbbiekben ő maga nem is beszélt túl sokat arról, amit tett. Óbudai lakásán egy zsidó szatócsot és annak családját bújattatta. Mindannyian túléltek a holokausztot, további sorsukról azonban sajnos nem tudunk semmit. A nevezettnek ügyelnie kellett nagyon, ne tűnjön fel másoknak, hogy több személyre való élelmiszert szerez be

10 *Török Bálint*: 1944. március 19. – 2. Magyar Szemle-Új folyam XXIX/XIII. 2004. 5–6. sz. 73–88.; *Ungváry Krisztián*: Kik voltak a nyilasok? Egy szocialista tömegpárt. Rubicon XV. 2004. 11. sz. 4–11. Vö. *Karsai László*: Szálasi Ferenc. Politikai életrajz. Budapest, 2016.

11 A lakossági reakciókról általánosságban ld. Office of Strategic Services: A zsidók Magyarországon; http://www.multesjovo.hu/hu/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile_id/772/ (Utolsó letöltés: 2020. 05. 24.)

12 Dr. Szőkéné Kollányi Erzsébet szíves szóbeli közlése. Kalocsa, 2011. január 24. Kollányi Erzsébet, sasvári (1923–2015): kalocsai rk. tanítónő, id. Kollányi Ödön (†1957) kalocsai polgári iskolai igazgató leánya, és az egyháztörténeti munkáiról is ismert Kollányi Ferenc (†1933) nagyváradai kanonok unokahúga. Első férje, Szentiványi László kir. honvédtiszt odaveszett a II. világháborúban, tőle egy leánya született. Második férje Szőke János jogász volt. Oszályidegen lévén a háború után nem kapott tanítói állást, kifőzdében dolgozott. Vö. *Sági György*: A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye helyzete és Grósz József érsek tevékenysége 1944–1946. BA-szakkolgozat. PPKE BTK, Piliscsaba, 2011. 10. A kalocsai zsidóság végőrőiről ld. részletesen *Magóné Tóth Gyöngyi*: Zsidók Kalocsán és környékén. Kalocsa, 2009. 35–66.

13 *Mona Ilona–Szeghalmi Elemér*: Vértanú kortársunk: Salkaházi Sára élete és munkássága. Budapest, 1990. Vö. *Schéda Mária*: Boldog vagy, Sára? Salkaházi Sára útja a vértanúságig. Budapest, 2004.

időről időre (nem csak magának), már amennyire a háborús körülmények közepette ezt meg lehetett oldani.¹⁴

BUDAPEST A KÉT LEVÉL KELETKEZÉSEKOR

Sztójay Döme¹⁵ a zsidók lakásával és lakóhelyének kijelölésével foglalkozó miniszterelnöki rendelete 1944. április 28-án jelent meg.¹⁶ Szendy Károly,¹⁷ a főváros polgármestere még a német megszállás elleni tiltakozása jeleként mondott le korábban; utóda, Farkas Ákos¹⁸ rendelte el a zsidóknak, az ún. „*csillagos házak*”-ba történő elkülönítését 1944. június 16-án. Az átköltöztetések június 24-én kezdődtek meg.¹⁹ A főváros valamennyi kerületében voltak ilyenek, a legnagyobb hányaduk a későbbi pesti gettó területét ölelte fel.²⁰ Már a Szálasi-rezsim idején történt meg gettóba zsúfolása a budapesti zsidóságnak Vajna Gábor²¹ belügyminiszter november 29-i rendelete alapján. Ez a VII. kerületben, azaz az Erzsébetvárosban volt. A „*csillagos házak*” létesítése már a jövőbeni deportálások érdekét szolgálta.²²

Az átlagcivilek mellett sokkal hatékonyabban tudtak életeket menteni a Magyarországra akkreditált államok diplomatái, a Nemzetközi Vöröskereszt emberei, noha a hatóságok tudhattak embermentő működésükről, azonban nem kívánták kockáztatni az általuk képviselt országokkal való kapcsolatok megromlását, továbbá Szálasi azzal, hogy elnézte embermentő munkájukat, ezzel jelezte, hogy elvárja cserébe részükről kormánya nemzetközi elfogadását. Lévéen tisztában volt vele, hogy hatalomra jutásának körülményei hagytak maguk után kívánni valókat (német segítséggel, Horthy megszarolásával).²³ A független államok diplomatái nagy számban adtak ki menleveleket. Köztük is kiemelkedő volt Angelo Rotta²⁴ apostoli nuncius és Gennaro Verolino²⁵ nunciaturai „*uditore*” mun-

14 Unokájának, ifj. Király Istvánné Wurth Margitnak (*1939) és dédunokájának, Sági György Andrásné Király Évának (*1960) szíves szóbeli közlése, Budapest, 2020. május 21. Kaczerenka Mária (1890–1965) tót származású budapesti születésű rk. téglagyári munkásnő Óbudán. Ösei a Trencsén vármegyei Viszolahja valósiak voltak. Első férje 1920-ig Bódi Gyula (†1959), akitől három gyermeke született, második férje Weresinczy János (†1974).

15 Sztójay Döme (1883–1946), született Dimitrije Stojaković, katonatiszt, 1944-ben Magyarország miniszterelnöke és külügyminisztere.

16 1610/1944. M. E. sz. rendelet. Magyarországi Rendeleték Tára. Budapest, 1944, 475–479.

17 Szendy Károly (1885–1953), született Hinterscheck Károly, 1934–1944 között Budapest polgármestere.

18 Farkas Ákos, kőji és doroghi (1894–1955), Budapest polgármestere 1944–1945 között.

19 Csillagos Házak 1944–2014; <http://www.csillagoshazak.hu/#overlay=kronologia/1944/junius/8-14> (Utolsó letöltés: 2020. 05. 24.)

20 *Klacsman Borbála*: „Egy szobában tízen laktunk”. Történetek a gettóból. Újkor.hu.; <http://ujkor.hu/content/egy-szobaban-tizen-laktunk-tortenetek-gettobol> (Utolsó letöltés: 2020. 05. 24.) Vö. Polgármesteri rendelet a zsidók által lakható épületek kijelöléséről, 1944. június 16. Fővárosi Közlöny 30. sz. 1–8. és Polgármesteri rendelet a zsidók által lakható épületek végleges kijelöléséről, 1944. június 24. Budapesti Közlöny 141. sz. 6–8.

21 Vajna Gábor (1891–1946) hungarista politikus, a Nyilaskeresztes Párt tagja, 1944–1945 között Magyarország belügyminisztere.

22 *Mink András-Rév István*: Budapest 1944. In Csillagos Házak 1944–2014; http://www.csillagoshazak.hu/#overlay=torteneti_hatter/bevezeto és Csillagos Házak 1944–2014; <http://www.csillagoshazak.hu/#overlay=kronologia/1944/junius/22-30> (Utolsó letöltés: 2020. 05. 24.)

23 Uo. Vö. Office of Strategic Services: A zsidók Magyarországon; http://www.multesjovo.hu/hu/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile_id/772/ (Utolsó letöltés: 2020. 05. 24.)

24 Angelo Rotta (1872–1965) pápai diplomata, 1922-től közép-amerikai apostoli internuncius, 1925-től Törökország apostoli delegátusa, 1930–1945 között Magyarország apostoli nunciusa, 1922-től haláláig thébai címzetes érsek.

25 Gennaro Verolino (1906–2005), pápai diplomata, 1944-től „*uditore*” – kvázi asszisztens – a budapesti Apostoli Nunciaturán, majd a csehszlovák nunciaturán szolgált, 1951-től El Salvador és Guatemala-, 1957-től Costa Rica apostoli nunciusa, majd 1963–1967 között a Szerartások Kongregációjának titkára, 1969–1986 között a Pápai Régészeti Bizottság elnöke, 1951-től haláláig korinthusi címzetes érsek.

kája. A nuncius a pápa hozzájárulásával Budapesten is számos épületet vont az Apostoli Szentszék védelme alá, ahol az életveszélyben lévő emberek menekültek lelhettek.²⁶

Esty Miklós²⁷ pápai világi kamarás Serédi Jusztinián²⁸ bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek „*gentiluomo*”-jaként²⁹ szolgált. A német megszállás idején az Országos Magyar Földhitelezet igazgatója volt, pozíciójából azonban Szálasi hatalomátvételét követően a személye iránti politikai bizalmatlanság következtében a nyilasok elmozdították, bukásukat követően térhetett csak vissza hivatalába.³⁰ Szabad mozgásának garantálása céljából Rotta nuncius részére is oltalomlevelet állított ki, ahogyan a hercegprímási iroda is igazolta, hogy Esztergomban is rendelkezik állandó szálláshellyel a budapesti lakhelyén kívül. Ezenfelül az Actio Catholica is nyilatkozatot állított ki számára, hogy képviselőtkben végzi a menekültek, bombakárosultak stb. étkeztetését, segélyezését, ezért a fővárosban tartózkodik.³¹

Esty Miklós útleveleképe
(Szent István Társulat, Irattár,
Esty Miklós hagyatéka 1. 3.)

POLAK GÉZA LEVELEI

Polak Géza ügyvéd Estyt hosszú évek óta ismerte már, amikor még a Szentkirályi utcában lakott, ahol a Szent István Társulat székháza is volt. Így e régi ismeretségre való tekintettel szánta el Polak magát arra, hogy a Dohány utcai zsinagóga szomszédságában lévő „*csillagos ház*”-ból levélben forduljon Estyhez, kérve segítségét. Sorából egyértelműen kiérződik, hogy mennyire kétségbe volt esve, ő és családja teljes létbizonytalanságban volt, nem tudva, hogy mit hoz a holnap, bármikor jöhettek értük s elvihették őket. Megszűnt minden ráhatásuk az életük irányítására, függetlenségüket, szabadságukat elvesztették. Az olvasó számára is nehéz eme elkeseredett sorokat olvasni. Első levelét 1944. november 16-án³² vetette papírra, ügyvédi fejléces Wesselényi utcai tartózkodási helyével ellátott levélpapíron:

26 A két olasz pap-diplomata embermentő működéséről ld. *Matteo Luigi Napolitano*: Budapest igazai. A Soá és a vatikáni diplomaták. Budapest, 2014.; Office of Strategic Services: A zsidók Magyarországon; http://www.multesjovo.hu/hu/aitdownloadablefiles/download/aitfile_id/772/ (Utolsó letöltés: 2020. 05. 24.)

27 Esty Miklós (1895–1973), bíborosi „*gentiluomo*” az 1920-as évektől 1948-ig, világi pápai kamarás, 1942-től az Actio Catholica alelnöke, 1951-től a Szent István Társulat delegált adminisztrátora.

28 Serédi Jusztinián OSB (1884–1945), született Szapucsek György, 1905-től a bencés rend tagja, 1927-től bíboros, esztergomi érsek és Magyarország hercegprímása.

29 Magyarosan *dzsentiluómó*, azaz személyi szolgálattevő, szó szerinti jelentése: úriember. Olyan, a bíborosok kíséretéhez tartozó világi személy – nem szükségszerűen nemes –, aki az egyes főpap körüli különféle teendők, feladatok elvégzésére vállalkozik, illetve azokra kap kinevezést. A „*gentiluomo*” rendeltetése, hogy a főpap kellő méltósággal tölthesse be magas hivatalát. Rendszerint a világi hatóságok felé képviseli a főpapot. Ld. *Mészáros István*: Primások, pártok, politikusok, 1944–1945. Budapest, 2005. 11. Vö. *Érszegi Márk Aurél*: Pápa, Szentszék, Vatikán. Budapest, 2014. 116.

30 Szent István Társulat Irattára (továbbiakban: SzIT) Esty Miklós hagyatéka 1. 5. 1. fol.

31 SzIT Esty Miklós hagyatéka 1. 4. 1–3. fol.

32 SzIT Esty Miklós hagyatéka 3. 129. 1. fol.

„Méltóságos Uram!
Igen Tisztelt Igazgató Úr!

Engedje meg, hogy súlyos helyzetemben egy nagy kérelemmel forduljak Önhöz. Személyesen nem tehetem tiszteletemet, mert már hónapok óta beteg vagyok, járni nem tudok és mert családommal együtt már április 7-ike óta csillagos házban vagyok kénytelen lakni, honnan ki sem mehetnék.

Égető szükségünk lenne egy külföldi követség által kiállított védlevélre vagy menlevélre és tegnapi hallottam, hogy ilyent a pápai nunciatura is kiállít. Igen Tisztelt Igazgató Úrnak vannak a nunciaturán barátai, ismerősei és így valószínűleg tudna részünkre ilyen védlevelet ott szerezni. Ha kérelmem nem okoz túlnagy fáradtságot, nagyon kérem, méltóztassék feleségem, Gyuri fiam, sógornőm és személyem részére ilyen védlevelet külön-külön kiállíttatni és azokat lehetőleg sürgősen hozzám juttatni, mielőtt még az óbudai téglagyárba vagy nem tudom hová elvisznek bennünket. Sógornőm izraelita, mi hárman pedig reformátusok vagyunk, ez azonban talán nem lesz akadály a védlevelek kiállításánál. Adatainkat a csatolt mellékleten közlöm.³³

Kétségbeejtő helyzetünkben nincs kihez fordulnom, ezért ne vegye zokon, hogy Tisztelt Igazgató Urat terhelem, ki velem s fiammal szemben mindig nagy jóakaratot tanúsított. Kérem velem egy szóval közölni, számíthatok-e jóakarató közbenjárására és maradok

kiváló tisztelettel

hálás híve:

Dr. Polak Géza”

Esty Miklós válaszlevele nem ismert, de feltehetően nem is volt, szóban üzenhette meg együttérzését, biztosítva Polakot, hogy közbenjár az ügyvéd és annak családja érdekében, megszerzi a szükséges papírokat az Apostoli Nunciaturától.

Polak ügyvéd újabb, november 20-án gépelt³⁴ – szintén fejléces – leveléből legalábbis egyértelműen erre következtethetünk:

„Méltóságos Uram!
Igen Tisztelt Igazgató Úr!

Végtelen hálával és köszönettel vettük szíves értesítését a kért iratok megszerzéséről. Most már nyugodtak vagyunk a felől, hogy – talán – nagyobb baj nem érhet.

Bánt és sajnálom, hogy az értékes iratokért egyikünk sem mehet el személyesen is megköszönni rendkívüli jóindulatát, de be vagyunk zárva, egyikünk sem mehet ki a házból védlevél nélkül. A legelső alkalommal azonban bármily módon is személyesen teszem tiszteletemet, hacsak betegségem nem köt ágyhoz.

33 A csatolmány nem található meg a hagyatékban, Esty ezt az Apostoli Nunciaturára adhatta be. Rotta nuncius annak az 1939–1945 közötti iratanyagát elégette, tartva attól, hogy illetéktelen kézbe kerülhet a nunciaturai irattár a szovjet megszállást követően. Az 1920–1939 közötti levéltári anyaga a pápai diplomáciai képviseletnek a Vatikánban megtalálható, erről inventárium is készült. Ld. *Tóth Krisztina–Tusor Péter*: *Inventarium Vaticanum I. A Budapesti Apostoli Nunciatura levéltára (1920–1939)*. CVH I/14. Budapest–Róma, 2016. A XII. Piusz pápa korabeli vatikáni levéltári anyag megnyitásáról, és az arról való első benyomásokat ld. *Tóth Krisztina*: *Vatikáni kutatás a koronavírus árnyékában*. XII. Pius frissen megnyitott fondjai. Újkor.hu; <http://ujkor.hu/content/vatikani-kutatas-koronavirus-arnyekaban-xii-pius-frissen-megnyitott-fondjai> (Utolsó letöltés: 2020. 05. 26.)

34 SZIT Esty Miklós hagyatéka 3. 129. 2. fol.

Ezért kérem Igen Tisztelt Igazgató Urat, méltóztassék az iratokat jelen levelem átadójának kiadni; az illető megbízható és ha netán tudomása van arról, hol van egy pápai védettséggű ház, melybe beköltözhetnénk, méltóztassék ezt is velem közölni.

Rendkívüli jóságát magam és családom nevében újólag köszönve vagyok

Kiváló tisztelettel

Lekötelezett híve és tisztelője:

Dr. Polak Géza”

A fentiek alapján feltételezhetjük azt, hogy erre is szóban érkeztetett válasz Estytől, ami érthető is; a legapróbb hiba esetén mind a világi pápai kamarás, mind pedig a közte és Polakék között közvetítő küldönc is bajba kerülhetett volna, így azonban, mivel nem volt egyértelmű nyoma Esty bekapcsolódására az embermentésbe, így több eséllyel volt lehetősége a háttérben intézkedni.

Érdeemes a dátumokra is egy pillantást vetnünk: a második levél keltét követően 9 nappal született meg a budapesti zsidóság gettóba hurcolásának belügyminiszteri elrendelése, így még az utolsó pillanatokban nyílt esélye a Polak családnak, hogy megmenekülhessen. Ez annak fényében még inkább igaz, hogy november 18-án – 2 nappal Polak második levélét megelőzően – lettek felszólítva a budapesti „csillagos házak” lakói, hogy be kell a VII. kerületi egységesre kialakított gettóba költözniük (Az ügyvédék ugyan már ekkor is az Erzsébetvárosban voltak.).

Olvasva Polak leveleit, világossá válik a helyzet abnormalitása, annak természetellenessége, hogy mondvacsinált okok miatt kelljen embereknek hasonló levelekben fordulniuk másokhoz, akik lényegében teljesen a véletlen művének köszönhetően voltak csak jobb helyzetben. Pedig nem újkeletű az a megállapítás, hogy nem maga dönt az ember arról, hogy minek születik. Szerencse a szerencsétlenségben, hogy Esty Miklóshoz hasonlóan a magyar társadalomban is voltak azért szép számban, legyenek akár számunkra ismertek vagy ismeretlenek, akik kétségtelenül életük kockáztatását is vállalva emberek tudtak maradni az embertelenség közepette is, s lehetőségeikhez mérten mentették az életüket.

Sági György

Töredékek a györkönyi zsidóság történetéből

Írástomat Hidasi György (1920–1980) nagyapám emlékének ajánlom.

Az alábbiakban a Tolna megyei Györköny zsidóságának történetéből osztok meg töredékeket. Nem törekszem a teljességre, céloim inkább a megemlékezés. Arra szeretném még felhívni a figyelmet, hogy Györköny a második világháború előtt nem volt színtiszta német–evangélikus község. Az egykori magyar mezővárost a török kiűzése után Meszlényi János birtokos német evangélikus jobbágyokkal telepítette újra, és egészen 1945-ig a német nemzetiségűek lakták többségben, de nem egyedülként. Nem határozható meg pontosan, Györkönyben mikor jelentek meg a zsidók, csupán arra hivatkozhatnánk, hogy a környéken

az 1830-as évektől kezdték őket anyakönyvezni, a paksi izraelita hitközséghez tartoztak.¹ Kutatásaim legértékesebb forrásai közé tartoznak a paksi zsidó és a györkönyi polgári anyakönyvek, valamint a helyi zsidó temető megmaradt sírkövei.

SÍRKÖVEK²

Györköny nyugati, Nagydorog felőli oldalán, a mai temető és az evangélikus öreg temető szomszédságában található a zsidó temető,³ ahol héber, héber–magyar és magyar feliratos sírköveket találtam. Közülük szeretném a következőket kiemelni.

*Schmidt Lajos sírtáblája a györkönyi temetőben
(A szerző felvétele)*

si dátuma ismeretlen előttem. 1912. október 28-án hunyt el 74 vagy 76 évesen.⁸ A Paksról elszármazott Stern Benőné szül. Rosenthal Rozália 1918. szeptember 18-án, 75 évesen lett ödéma (vízibetegség) áldozata.⁹ Férje, Stern Benjamin szatócs sírját nem találtam, a polgári közigazgatási források szerint 1924-ben hunyt el szintén Györkönyben szívbajban, 83 évesen. Pakson kötöttek házasságot 1864-ben, pontos születési adataik ismeretlenek. Lichtnerné Farkasné szül. Hirsch „Pepi”, azaz Jozefin neve magyarul olvasható egy héber szöveges sírkő alján. A paksi iratok szerint Tamásiban született,¹⁰ 64 évesen hunyt el 1889-

Deutsch Bernát (1862–1896) györkönyi születésű szatócs sírkövére csak magyar nyelvű írás került. Az ő sírjának adatai tökéletesen megegyeznek a felekezeti és állami polgári anyakönyvezés emlékeivel: 1862. december 19-én született Deutsch Farkas és Lichter Rozália gyermekeként,⁴ tüdővészben hunyt el 34 évesen.⁵ Schvarcz Vilmos (1868–1899) biztosító titkár sírkövén szintén csak magyar szöveg olvasható. Baján született,⁶ Györkönyben tüdővész okozta halálát.⁷ Sírja szerint 32, az anyakönyv szerint pedig 30 évet élt. Az utóbb említett személynek névrokonával összeházasodott Schvarcz Vilmosné szül. Grünhut Mária „korcsmárosné”, származási helye és születé-

1 Az izr. anyakönyvi kerületek székhelyeinek és területeinek kimutatása. Magyar Zsidó Szemle 2. évf. 1885. 10. sz. [672-708.] 690.

2 A héber írás ismeretének hiányában és egyes sírkövek nehezen olvasható felirata miatt sajnos több személyről nem tudok megemlékezni a temetővel kapcsolatban, a teljes feltárás héberül értő kutatóra vár.

3 A terület látogatása virágzási időszakban életveszélyes a sírokhoz közeli méhészet kaptarai miatt!

4 Paksi Zsidó Hitközség születési anyakönyve, 1862. 609. bejegyzés.

5 Györköny halotti polgári anyakönyve, 1896. 57. bejegyzés.

6 Bajai Zsidó Hitközség születési anyakönyve, 1868. 8. bejegyzés.

7 Györköny halotti polgári anyakönyve, 1899. 37. bejegyzés.

8 Györköny halotti polgári anyakönyve, 1912. 35. bejegyzés.

9 Györköny halotti polgári anyakönyve, 1918. 30. bejegyzés.

10 Paksi Zsidó Hitközség halotti anyakönyve, 1889. 7. bejegyzés.

ben. A származási helyeket említő feljegyzésekből feltűnő, hogy a Fejér megyei Ceceről sokan kerültek Györkönybe.

A HADINGER CSALÁD

Családfakutatóként meglepődve fedeztem fel, hogy Györkönyben éltek valaha izraelita Hadingerék is, akik ékezet nélkül írták nevüket, melynek eredeti írásmódja talán Heidinger lehetett. A német Hádingerék Mosonból származtak el a Tolna megyei faluba újrualapító jobbagyként. A néprajz Heidebauereknek ismeri őket, a helyiek a „hapaur” közösségbe sorolják néhány más családdal együtt, megkülönböztetve a hesseni eredetű betelepültektől.

A zsidó Hadingerék ősapja a Fejér megyei Alap községből származó Lipót (Leopold) volt, aki a bölcskei Klein Erzsébettel (Betti) Cecén kötött házasságot 1858-ban.¹¹ Györkönyben mészárosként dolgozott, és egy népes család megalapítója lett. Több családtag a fővárosban lett ismert, akik Terézvárosban, Erzsébetvárosban, Újpesten és Zuglóban laktak. Hadingerék vázlatos történetének feltárásában fontos forrásom volt Vincze Jánosné szül. Dezső Hedda megemlékezése.¹² Megemlítette anyai nagyapját, Hadinger Lipót fiát, Eduárdot (Edét): „Csak négy elemít végzett, tizennégy éves korában kapott egy szarvasmarhát, és avval gyalog elindult Budapestre önálló életet élni, majd ő is mészáros lett.” Eduárd lánya Erzsébet volt, a megemlékező édesanyja. Erzsébet testvére György volt, aki mészárosnak tanult, de végül táncdalszerző lett, „Györkönyi” művész előnévvel ismerték. „Szerzeményei nagy zenekarok és a rádió gyakori műsorszámái”¹³ voltak. Eduárd egyik testvére Adolf volt, aki Újpestre költözött, és végül bankigazgató lett. 1935-ben – a korabeli hírlapok szerint – az ellene ért vádak és a letöltendő fogházbüntetés elkerülése miatt öngyilkosságot követett el 64 évesen.¹⁴ Vincze Jánosné édesanyja, Hadinger Erzsébet és Eduárd túléltek a gettót, de mindketten elhunytak 1945 márciusában.

ÁLDOZATOK, TÚLÉLŐK

Györkönyben az evangélikus templom mellett 1990-ben avatták fel Török Richárd alkotását, a II. világháború györkönyi áldozatainak emlékművét. A német polgári és honvéd áldozatokon kívül zsidó családok is olvashatók rajta. Az anyakönyvi iratok és online adatbázisok¹⁵ segítségével kutattam fel a háború zsidó áldozatait és a túlélőket.

A györkönyi zsidóságot a német megszállást követően a paksi gettóba költöztették: 756 helyi és 125 környékbeli zsidót kényszerítettek oda.¹⁶ Június 30-án vagy július első napjaiban deportálták őket táborokba.¹⁷ Friedmann Ilonát 15 évesen szüleivel együtt, az óradnai származási Friedmann Oszkár órás-kereskedővel és a györkönyi Schvarcz Irénnel az auschwitzi táborban ölték meg 1944-ben. „Bíróilag megállapított” elhalálozásukat utólag, 1948-ban jegyezték be Györkönyben.¹⁸ A házaspár fiúgyermeké, Aladár túlélő lehetett:

11 Cecei Zsidó Hitközség házasságkötési anyakönyve, 1858. 25. bejegyzés.

12 <https://www.centropa.org/hu/biography/vince-janosne>

13 *Molnár Imre* (szerk.): A magyar muzsika könyve. Bp., 1936. 389.

14 Számos korabeli hírlap foglalkozott halálával, pl. Magyar Hírlap 1935. február 17.

15 <https://yvng.yadvashem.org/>; <https://www.ushmm.org/remember/resources-holocaust-survivors-victims/database-of-holocaust-survivor-and-victim-names>; <https://www.jewishgen.org/>

16 *Puskás Attila*: Történelmi fordulat Tolna megyében 1944–1945-ben. In *Puskás Attila* (szerk.): Tanulmányok Tolna megye történetéből. IV. Szekszárd, 1972. [56–373.] 100.

17 *K. Balog János* (szerk.): Évszázadokon át. Tolna megye történetének olvasókönyve. III. Szekszárd, 1990. 526.

18 Györköny halotti polgári anyakönyve. 1948. 22., 23., 24. bejegyzések.

1945-ben fodrász foglalkozásuként vette feleségül Györkönyben a szintén izraelita Braun Irmát.¹⁹ Mandl Vilmos 1904. december 28-án született Györkönyben.²⁰ Valószínűsíthető, hogy túlélő, mert Flossenbürg táborának listája fogolyként említi őt, de nevét az áldozatok adatbázisában nem találtam meg. Stern Sámuel mészáros halálát jóval később, az 1950-es években jegyezték be Györkönyben 1944. áprilisi dátummal, ismeretlen körülményekkel. Valószínű, hogy feleségével, Blaufeld Etellel haláltábor áldozatai lettek. Fia, Stern Imre (szül. Györköny, 1910. október 12.) bizonyosan túlélő feleségével, a paksi Goldgruber Erzsébettel együtt, akivel 1946. április 21-én kötöttek házasságot. Neje, akire a helyiek Stern néniként emlékeznek, Buchenwald foglya volt.

A falusi zsidóság vizsgálata kapcsán is felmerül a probléma, hogy források híján sajnos nem határozható meg a világháborús áldozatok pontos száma. Statisztikai források szerint a faluban 1840-ben 9, 1870-ben 68, 1880-ban 91, 1890-ben 86, 1900-ban 35, 1910-ben 52, 1920-ban és 1930-ban 13, 1941-ben pedig 11 fő izraelita vallású személy élt.²¹ A zsidó polgárok határozottan elkülönültek a német paraszti közösségtől. A zsidóság tagjainak származási helyei és a foglalkozásai igen változatosak voltak. A györkönyi őslakosokról is elmondható, hogy nem kizárólag mezőgazdasággal foglalkoztak, közülük is kikerültek például kereskedők. Végül Huber Andrástól egyetértőleg idézem, hogy „Az egyszerű, paraszti közösségek [...] nem ismerik a diszkriminációt, a szorgalmas, becsületes embert tisztelik, legyen az bárhova tartozó.”²²

Hádingér-Hidasi Márk

Arcok a múltból

Pribék Mihály, a motorcsónaksport nagy alakja

Pribék Mihály gyalogos százados, motorcsónak-versenyző, hites könyvvizsgáló, a székesfővárosi gázművek tanácsosa Miskén született 1895. március 6-án. Édesapja Pribék István (1865–1942) nyugalmazott székesfővárosi I. osztályú altiszt, édesanyja Kollár Erzsébet (1866–1938), testvérei: József (†1892), József (1898–1961) és János (1900–1973) voltak. Édesapja 1895. augusztus 1-jén lépett a székesfőváros szolgálatába, így került a család Budapestre.¹

Az elemi iskolát (1901–1905) követően tanulmányait a IX. Kerületi Knézits Károly utcai Polgári Fiúiskolában (1905–1909), majd a IX. Kerületi Községi Felső Kereskedelmi Fiúiskolában (1909–1912) végezte, ahol 1912. június 12-én kereskedelmi érettségét szerzett.²

19 Györköny házasságkötési polgári anyakönyve. 1945. 20. bejegyzés.

20 Györköny születési polgári anyakönyve. 1904. 99. bejegyzés.

21 *Kepecs József* (szerk.): A zsidó népesség száma településenként (1840–1941). KSH, Bp., 1993. [54–372.] 296.; *Szilágyi Mihály-Schweitzer József*: A Tolna megyei zsidók története 1868-tól 1944-ig. In *Dobos Gyula* (szerk.): *Tanulmányok. Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára, Szekszárd, 1991.* [52–97.] 93.

22 *Huber András*: *Töredékek Huber András és Györköny, Jerking életéből.* Györköny, 2005. 6.

1 HU BFL IV. 1420. m. Székesfővárosi tisztviselők és alkalmazottak nyilvántartásainak gyűjteménye.

2 HU BFL VIII. 119. b 69. kötet. Érettségi anyakönyv (1911–1912).

1912. december 7-én a Budapest Székesfővárosi Gázművek Csőfektetési Osztályán mint tisztviselő kezdett el dolgozni.³ 1942. január 1-jén nevezték ki tanácsossá.⁴ 1944. május 1-jén nyugdíjazták.⁵ 1919. március 1-jén Simonfán kötött házasságot Keszthelyi Gizellával (1891–1982). Házasságukból született fiuk, Pribék Mihály Olivér (1922–2014). 1937 januárjában hites könyvvizsgálói vizsgát tett,⁶ és tagja volt a Hites Könyvvizsgálók Országos Szövetségének, amelynek szaklapjában a számlarendekről publikált.⁷

1961. július 12-én Budapesten, életének 66. évében halt meg. Sírja a Farkasréti temetőben található, feleségével és fiával közös sírban nyugszik.

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN

1914. október 1-jén, munkahelyén felmondva, önként jelentkezett katonai szolgálatra.⁸ Érettségijének köszönhetően mint egyéves önkéntes karpaszományos október 14-én rukkolt be a Magyar Királyi Budapesti 1. Honvéd Gyalogezredhez.⁹

1915 januárjában fejeződött be az alapkiképzése,¹⁰ és tiszti iskolába küldték mint kadétot. Ennek sikeres elvégzését követően hadapród őrmesteri (Kadett-Feldwebel) rendfokozatot nyert, és április 22-én kezdte meg tényleges katonai szolgálatát.¹¹ Szintén áprilisban foglyokat szállított Boldogasszonyfára.¹² Május 16-a körül hadapródként az északi harctérre ment.¹³ Megérkezésekor harci cselekményben nem vehetett már részt, mivel május 19-én ezrede Mezőlaborc felé vette az irányt, ahol május 22-én bevagonírozták és az olasz harctérre helyezték át. A gyalogezred május 24-én érkezett meg Tarvisioba. Május 28. és július 7. között a ma karinthiai harcok (Tarvis, Flitsch, Raibl, Krn, Malborget, Mittagskofel) néven ismert csaták zajlottak. Ezen helyszínek valamelyikén harcolt. Ezt követően a 20. Honvéd Gyaloghadosztályt báró Lukachich Géza parancsnoksága alatt a Doberdo-fennsíkra helyezték át.¹⁴ Részt vett a II. Isonzó-csatában (július 18. és augusztus 3.),¹⁵ ahol július 19-én srapnel okozta felső combsérülést szenvedett.¹⁶ Kezelését a celjei

Pribék Mihály
(A szerző tulajdona)

3 Budapest Székesfőváros üzemi alkalmazottainak címtára 1944. 63.

4 Fővárosi Közlöny 1941. december 23. 52. évf. 58. sz. 1389.

5 HU BFL XVII.1701 3. kisdoboz [2]. Könyvvizsgálók igazolóbizottsági jegyzőkönyvei, 1945. 07. 28–1946. 10. 10.

6 Közgazdasági Értesítő 1937. január 23. 32. évf. 4. sz. 2.

7 Ua. 5. sz. jegyzet.

8 HU BFL XI. 1507. Budapest Székesfőváros Gázművei iratai (1879–1993).

9 HU MNL OL X4284 B332 0187. Katonaállítási Lajstrom.

10 Rákos Vidéke 1915. január 10. 15. évf. 2. sz. 2.

11 HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Kit. Jav. Tiszti 11355., 35299.

12 Rákos Vidéke 1915. április 11. 15. évf. 15. sz. 3.

13 Rákos Vidéke 1915. május 23. 15. évf. 21. sz. 6.

14 *Bartha Lajos–Dereánó Ödön*: Az 1. honvéd gyalogezred története és háborús emlékalbuma, Budapest, 1939. 67, 184, 322.

15 Uo.

16 Rákos Vidéke 1915. szeptember 12. 15. évf. 37. sz. 2.

(Cilli) kórházban kezdték meg. Ott-tartózkodása alatt augusztus 1-jén tartalékos zászlóssá léptették elő,¹⁷ és sebével hazaküldték szabadságra. Szeptemberben további kezelés miatt szükségszerűen visszautazott a celjei kórházba,¹⁸ ahonnan október 29-én gyógyultan távozott.

Felépülését követően helyezték át az 1. Honvéd Gyalogezredből az október elején újonnan felállított 308. Honvéd Gyalogezredhez, ahol a háború végéig szolgált.

1916 januárjában újra az olasz frontra került.¹⁹ Tavasszal az orosz frontra vezényelték, ahol részt vett a Stripa-parti ütközetben.²⁰ A Bruszilov-offenzíva (június 4. és szeptember 20. között) alatt júniusban a kotuzóvi (Kotuziv) ütközetben – augusztus 1-jén léptették elő tartalékos hadnaggyá²¹ –, augusztus 12-én a podhajcei (Pidhaidsi) utóvédharcokban és szeptemberben a brzezányi (Berezsani) ütközetben vett részt.²²

Október 21-én a *III. osztályú Katonai Érdemkereszt hadiékítménnyel* kitüntetésre terjesztették fel. Felterjesztési lapján német nyelven a következőt olvashatjuk: „Az 1916. szeptember 30-i ütközetben Pribék hadnagy áldozatkész hősiességével katonáinak fényes példát mutatott és őket a kitartásra lelkesítette. Egy gránátzilánktól súlyosan megsebesítve is a helyén maradt és fáradhatatlanul tette a dolgát, amíg a vérvesztéstől eszméletét veszítve az állásból elvitték. Kétszer sebesült 1915. július 19. és 1916. szeptember 30.”²³

Gyógykezelésre hazaérkezett,²⁴ majd visszatért a frontra. A *Honvédségi Közlöny* 1917. január 27-i számában közölték a kitüntetés odaítélésének tényét.

Az 1917-es év sok szempontból érdekes, ugyanis áprilisban a rákosszentmihályi Nagykaszinó rendes tagja lett.²⁵ Július 1. és 18. között zajlott a Kerenszkij-offenzíva. Augusztus 1-jén tartalékos főhadnaggyá léptették elő,²⁶ és szabadsága alatt a kaszinó választmányi ülésén megalakított Vigalmi Bizottság tagjává választották.²⁷ Az év végén szerezte harmadik sérülését, amely során a jobb combját átlőtték. Sebével a kaposvári tartalékkórházban kezelték.²⁸

1918-ban részt vett a Kaposvári Turul Szálló szilveszteri jelmezversenyén, ahol felülfizetést tett.²⁹ Talán ezen a bálon találhattak egymásra, vagy önkéntes ápolónő volt leendő felesége, Keszthelyi Gizella. A kórházból január 30-án, gyógyultan távozott.³⁰ A mesztesyői fogolyzandulás során szerezte negyedik sérülését. A március 3-án megkötött breszt-litovszki békét követően ezrede Ukrajna déli részén megszálló erőként állomásozott.

1918. november 13-án mint főhadnagy szerelt le, és korábbi munkahelyén, a Székesfevárosi Gázműveknél munkára jelentkezett.³¹ December legelején Rákosszentmihályon jegyezte el leendő feleségét.³²

17 1917. évi Rangsorolás (1915. augusztus 1.) 188.

18 Rákos Vidéke 1915. szeptember 26. 15. évf. 39. sz. 6.

19 Rákos Vidéke 1916. január 23. 16. évf. 4. sz. 5.

20 Uo. 14. sz. jegyzet.

21 1917. évi Rangsorolás (1916. augusztus 1.) 104.

22 Uo. 14. sz. jegyzet.

23 Uo. 11. sz. jegyzet.

24 Rákos Vidéke 1916. október 29. 16. évf. 44. sz. 5.

25 Rákos Vidéke 1917. április 22. 17. évf. 16. sz. 2–3.

26 Rákos Vidéke 1917. december 2. 17. évf. 48. sz. 4.

27 Rákos Vidéke 1917. augusztus 5. 17. évf. 31. sz. 3.

28 HM HIM HL Bécsi Kirendeltsége. Veszteségi anyag.

29 Somogyvármegye 1918. január 3. 14. évf. 25/3759. sz. 3.

30 Uo. 28. sz. jegyzet.

31 Ua. 8. sz. jegyzet.

32 Somogyvármegye 1918. december 8. 14. évf. 292/4015. sz. 4.

Kitüntetései: *I. osztályú Ezüst Vitézségi Érem tisztek számára*,³³ *III. osztályú Katonai Érdemkereszt hadiékítménnyel* (1917. jan. 27.),³⁴ *Károly Csapatkereszt* (1918),³⁵ *Sebesültek Érme* (1918), *Magyar Háborús Emlékérem* (1929), *Osztrák Háborús Emlékérem hadiékítménnyel* (1934).

A háborút követően 1930 és 1936 között minden év november első hetében megszervezte a Magyar Királyi 308. Honvéd Gyalogezred és a Császári és Királyi 103. Gyalogezred tisztjeinek találkozóját.³⁶ A két ezred együtt harcolt a Császári és Királyi 55. Gyaloghadosztályon belül.

Tagja volt az Országos Frontharcos Szövetség V. kerületi főcsoportjának.³⁷ 1930. május 25-ei székesfővárosi hősök napi ünnepségen a díszszázad egyik szakaszparancsnoka volt.³⁸

Mint katona, a második világháborúban nem vett részt. 1944. május 24-én tartalékos századosná léptették elő.³⁹ 1945. szeptember 10-én az igazolóbizottság igazoltnak minősítette.⁴⁰

SPORT

Iskolai éve alatt kezdett el sportolni, 1909-ben⁴¹ és 1912-ben⁴² is leigazolt a Ferencvárosi Torna Clubhoz (FTC).

1913. március 16-án alakult meg a Rákosszentmihályi Atlétikai és Football Club (továbbiakban: RAFC). Az egyesület színe: zöld–sárga, a pálya: a János utca és az Imre utca sarkán volt.⁴³ Az 1913. november közepén megrendezett őszi atlétikai bajnoki versenyen József testvérével már részt vett.⁴⁴

A Pribék család tagjaival 1913-tól kezdődően, egészen 1935-ig találkozhatunk a *Rákos Vidéke* című újságban. Nyomon követhetjük a három testvér futballkarrierjét, értesülhetünk a háborúban velük történt eseményekről, illetve édesapjuk életének néhány fontosabb eseménye is megemlézésre kerül. Az 1914. január 31-ei éves közgyűlésén a RAFC választmányi taggá választotta.⁴⁵ A klub táncestjein, multságain, ígéretes komikusként jellemezték.

A háborút követően munkába állt, és folytatta korábbi életét. Újra sportolt a rákosszentmihályi RAFC-ban, amely 1920-ban nevét RTK-ra (Rákosszentmihályi Torna Klub) változtatta. Az 1920 szeptember 19-ei tisztújító közgyűlésén az RTK ellenőrének választották.⁴⁶

33 Uo. 14. sz. jegyzet.

34 Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek 1917. január 27. 44. évf. 14. sz. 160.

35 1918. évi Rangsorolás 222.

36 Magyarság 1930. október 24. 11. évf. 242. sz. 8.; Reggeli Hírlap 1931. október 18. 40. évf. 237. sz. 9.; Pesti Hírlap 1932. október 23. 54. évf. 239. sz. 13.; Pesti Hírlap 1933. október 27. 55. évf. 245. sz. 15.; Pesti Napló 1934. október 21. 85. évf. 238. sz. 17.; Magyarország 1935. október 19. 42. évf. 239. sz. 6.; Magyar Rendőr 1936. november 1. 3. évf. 21. sz. 508.

37 Pesti Hírlap 1936. március 3. 58. évf. 52. sz. 12.

38 Magyarság 1930. május 27. 11. évf. 119. sz. 5.

39 M. kir. Honvédség Rendeleti Közlönye 1944. 23. sz. 423.

40 Uo. 5. sz. jegyzet.

41 Nemzeti Sport 1909. október 2. 7. évf. 40. sz. 25.

42 Nemzeti Sport 1912. szeptember 8. 10. évf. 36. sz. 11.

43 *Varga Ferenc*: Rákosszentmihályi sportjának 85 éves története. Budapest, 1988. 25.

44 Rákos Vidéke 1913. november 16. 13. évf. 46. sz. 7.

45 Rákos Vidéke 1914. február 8. 14. évf. 6. sz. 4.

46 Rákos Vidéke 1920. szeptember 26. 20. évf. 39. sz. 6.

„A vízimotor-, evező-, céllövő-, vívó-, és teniszsportban, mint versenyző több díjat is nyert.”⁴⁷ Utóbbi kijelentést alátámasztják a következő sporteredmények is, mint például az 1929 szeptemberében megrendezésre került Gázművek házi teniszversenye, ahol férfi egyesben 2. helyezést ért el,⁴⁸ továbbá az 1936. július 5-ei Duna Ünnepe-n megrendezett vegyespáros evezőversenyen a Hellebronth házaspárral közösen elért 3. helyezés is.⁴⁹ Természetesen jóval több eredményt lehetne megemlíteni.

Kapcsolata a motorcsónaksporttal és versenyzői pályafutása az 1920-as évek végén kezdődött a Királyi Magyar Automobil Club (KMAC) Motorcsónak Szakosztályában.

Az első ismert versenyeredménye 1933. június 15-én a Margit-sziget melletti dunaágban megrendezett gyorsasági versenyen 350 cm³-es kategóriában (B) sporthajó osztályban elért 1. helyezés.⁵⁰ Szeptember 2-án a pozsonyi nemzetközi versenyen 500 cm³-es kategóriában indult, ám csavartörés miatt a versenyt feladta.⁵¹

A szakosztály 1934. március 9-én önálló sportággá vált, amikor is megalapításra került a Budapesti Motor Yacht Club (továbbiakban: BMYC),⁵² amelynek számvizsgálói tisztségét töltötte be. Haláláig tagja volt a háború után jogfolytonosan többször nevet változtatott szervezetnek. Napjainkban jogutódja a Magyar Motorcsónak Szövetség (MMSz).

1934. novemberben a Társadalmi Egyesületek Szövetsége a hazafias és közérdekű munkájával szerzett kiváló érdemeinek elismeréséül *A Nemzeti Munka Érdemkeresztjét* adományozta számára.⁵³

Az 1935. január 23-án tartott választmányi ülésen megválasztották a sportbizottság tagjának, továbbá a Kismotoros Szakosztály intézőjének.⁵⁴ Később ennek vezetője (főtitkára) és versenyintéző is lett.

A BMYC tagjaként állandó és változó, hazai és nemzetközi szervezésű versenyeken vett részt. A minden évben megrendezésre kerülő állandó versenyek közé tartozott: a Csepel-sziget körüli túraverseny, a Budapest–Vác távolsági verseny, a Budapest–Siófok távolsági verseny, a Szentendrei-sziget körüli távolsági verseny, a Nemzetközi Sporthét a Balatonon és a Nemzetközi Motorcsónak-verseny (Bécs–Budapest), ahol a *Duna kékszalagj*áért folyt a vízi viadal. Eredményeinek jó része is ezekhez a versenyekhez kötődik. A következőkben említsük meg néhány eredményét.

A háború előtt különböző kategóriában versenyzett (225 cm³, 250 cm³, 350 cm³, 500 cm³, 660 cm³, 1000 cm³), valamint számtalan vízitúrán vett részt és sok ilyet szervezett.

Országos bajnokságon a sporthajó osztályban az 1934-es túraversenyen 500 cm³-es géposztályban (C), az 1935-ös sebességi versenyen 350 cm³-es géposztályban (B) első helyezést ért el. Versenyhajó osztályban az 1936-os túraversenyen 660 cm³-es géposztályban (D) szintén első helyezést ért el.⁵⁵

1934. június 30-án a pozsonyi nemzetközi versenyen versenyautobord osztályban 500 cm³-es kategóriában (C) második, 1000 cm³-esben (E) pedig 4. helyezést ért el.⁵⁶ „A köz-

47 *Pluhár István* (szerk.): Magyarországi sportegyesületek története. Budapest, 1942. 79.

48 *Nemzeti Sport* 1929. szeptember 27. 21. évf. 188. sz. 8.

49 *8 Órai Ujság* 1936. július 7. 22. évf. 153. sz. 6.

50 *Auto és Motorujság* 1933. június 1–15. 12. évf. 11–12. sz. 6.

51 *Autó* 1933. szeptember 15. 23. évf. 17–18. sz. 6.

52 *Autó* 1934. március. 24. évfolyam, 5–6. sz. 2.

53 *Budapesti Hírlap* 1934. november 7. 54. évf. 250. sz. 9.

54 *Budapesti Motor Yacht Club* 1935. évi évkönyve.

55 *Sass Tibor–László István–Antal Zoltán* (szerk.): A magyar sport kézikönyve. Motorcsónakázás. Budapest, 1960. 315–324.

56 *Autó Motor* 1934. július 1. 6. évf. 10. sz. 160.

vetlenül a futam előtt a pályán áthaladó gőzös hatalmas hullámverést okozott, vihar is tört ki. A negyediknek befutott Pribék Budapest belekerült az egyik hullámba, hajója fatönknek ment neki, kilyukadt és szabályosan elsüllyedt.”⁵⁷ A BMYC október 7-ei Gubacsi-híd fölötti Soroksári Dunaág-szakaszon megrendezett rekordnapján autbordok-osztályban, 500 cm³-es kategóriában (C) 2. helyezést ért el.⁵⁸

Az 1935. augusztus 18-ai dunai virágocsónak-felvonulás egyik fő szervezője volt.⁵⁹

1936 szeptemberében a Balatoni Sporthéten a Budapest–Baja–Siófok 320 km-es túraversenyen 250 cm³-es kategóriában 2. helyezést ért el (19 óra 27 perc 30 másodperc).⁶⁰

1937. június 6-án a Csepel-sziget körül volt az év első távolsági versenye, ahol 250 cm³-es kategóriában, a magyar gyártmányú König-motorjával 4. helyezést ért el.⁶¹ „Ugyanilyen szerencsése volt Pribéknek is, akinek kormánykötele szintén alig pár méterrel a cél után szakadt el.”⁶²

1939. július 23-án a Csepel-sziget körüli 82 km-es túraversenyen 1000 cm³-es (E) kategóriában 1. helyezést ért el Larosse-farmotorjával (2 óra 15 perc 4 másodperc).⁶³

Mahagóniból készült Villám nevű papucsja volt, amit a híres Óvári hajókészítő gyártott, és amelynek igen ritka, 1000 cm³-es Larosse-motorja volt. Megjelenésére jellemző volt, hogy porcelánfehér nadrágban és tengerészsapkában jelent meg, mint egy admirális. Monoklit viselt. Zakóján a Nemzetközi Motorcsónak Szövetség (UIM) logója helyett mindig a BMYC koronás címeres kitűzőjét viselte, annak ellenére, hogy többször megszólták érte a szocializmusban. A díjkiosztókon díjakat adott át, fotózott, illetve a külföldi delegációkat fogadta. A háború előtti kapcsolatai révén a diplomatabolton keresztül intézte a nyugati motorcsónakmotorok külföldről történő beszerzését.⁶⁴ Pribék-kupa néven vándordíjat alapított, amelyet Surányi Endre (1913–1996) feltaláló, motorcsónak-versenyző három egymást követő győzelmével örökre elnyert az emlékére rendezett versenyen.⁶⁵

A második világháborút követően visszavonult a versenyzéstől. A motorcsónaksport újjászervezésével és működtetésével foglalkozott mint elnökségi tag.

1952-ben az első motorcsónakedzői és bírói tanfolyam egyik fő előadója volt.⁶⁶ Március 6-án Szemerédy Károllyal közösen tartottak előadást *Vízi ismeret és vízi térkép* címmel.⁶⁷

Két publikációja ismert, amelyek a motorcsónaksporttal kapcsolatban jelentek meg: a *Vízi Sport* újságban (1935): *Vízitourisztika fejlesztése*⁶⁸ és *A magyar sport kézikönyve* (1960): *Motorcsónakázás* (I–IV. fejezet).⁶⁹

Az *Autó-Motor* írta 1961-ben: „A »VIZESEK« MISKA BÁCSIJA, Pribék Mihály, a motorcsónaksport egykori versenyzője, majd lelkes aktívája 66 éves korában váratlanul elhunyt. Búcsúztatására eljöttek a sport vezetői és versenyzői. Emlékét megőrizzük.”⁷⁰

Villei-Pribék András Gábor

57 Sporthírlap 1934. július 2. 25. évf. 52/a. sz. 9.

58 Pesti Hírlap 1934. október 9. 56. évf. 227. sz. 16.

59 Vízi Sport 1935. szeptember 1. 9. évf. 10. sz. 13.

60 Autó 1936. szeptember 1. 26. évf. 17–18. sz. 19.

61 Vízi Sport 1937. július 1. 11. évf. 7. sz. 11.

62 Nemzeti Sport 1937. június 7. 29. évf. 109. sz. 16.

63 Pesti Hírlap 1939. július 25. 61. évf. 167. sz. 13.

64 Sebes Emil motorcsónak-versenyző közlése.

65 Surányi Péter közlése.

66 Magyar Nemzet 1952. február 20. 8. évf. 42. sz. 6.

67 Autó-Motor 1952. február 1. 5. évf. 3. sz. 27.

68 Vízi Sport 1935. május 1. 9. évf. 5. sz. 10.

69 Uo. 55. sz. jegyzet.

70 Autó-Motor 1961. augusztus 1. 14. évf. 15. sz. 27.

Kozáry Géza, a borászat kimagasló egyénisége

A Somogy megyei Göllében született a badacsonyi borászat kimagasló egyénisége. 1917. december 30-án látta meg a napvilágot Kozáry Ferenc uradalmi intéző és Gehwentner Olga gyermekeként.¹ Édesapja gölle-szentivánpusztai intéző volt, később, mint kerületvezető tiszt 1926-tól 1945-ig irányította a piarista rend göllei gazdaságát. Így nem csoda, hogy Kozáry Géza is a gazdaság életpályát választotta.

Kozáry Géza
(Dr. Kozáry Miklós tulajdona)

Tanulmányait a nagykanizsai piarista gimnáziumban kezdte, majd a mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Akadémián (1939) szerezte diplomáját. Pályáját Előszálláson a cisztercita rend uradalmában kezdte, majd Taszáron a kegyes tanítórend birtokán dolgozott.

A háború idején a második hadseregben harcolt a Donnál. 1944-ben hadifogságba esett, ahonnan csak 1947-ben térhetett haza. Szakmai munkáját az Alsó-Dunántúli Mezőgazdasági Kamaránál folytatta, ahol mint szőlészet-borászati oktató hívta fel magára a figyelmet.

1948–49-ben a Szőlészeti Kutató Intézet megbízásából részt vett a Balaton-felvidék szőlő-monográfiájának elkészítésében. 1949-ben a Badacsonyi Állami Gazdaság alkali üzemegységének vezetőjévé nevezték ki. Így lett az ottani nagy méretű szőlőtelepítés irányítója. 1953-ban a Csupaki Állami Gazdaság főkertésze, majd az 1958-ban átszervezett Badacsonyi Állami Gazdaság területi igazgató-helyettese lett. Az újonnan létrejött nagyüzem Somlótól Csupakig 800 kh szőlő, 60 kh mandula, 40 kh barack és 40

kh gyógynövény gazdája volt 42 pincével, amelyeknek szakmai irányítását Kozáry Géza látta el. Nevéhez fűződik még – sok egyéb feltalálói tevékenység mellett – a tihanyi vörösborszőlő-termesztés föltámasztása is.²

Kozáry Géza 1968-ban került a Badacsonyi felépített borkombinát élére, ahonnan 1977-ben ment nyugdíjba. Nyugdíjas éveiben háromévi kutató-gyűjtő munkával létrehozta szakmai múzeumát a badacsonyi Ranolder-kastélyban, amelynek szakszerűen berendezett termeiben és udvarán bemutatták a szőlőtermesztés és az itt élő emberek múltját és jelenét.

Az épület földszintjén négy terem volt berendezve, ahol a látogató megtekinthette a szőlőművelés emlékeit, az egyházak szőlőműveléssel kapcsolatos okleveleinek másolatait, a törökök kiűzése utáni rendbe hozott szőlőkultúra emlékeit, a filoxeravész pusztítását és az az utáni újratelepítéseket, de találkozhatt a szüret emlékeivel is. Az emeleten az állami gazdaság történetével ismerkedhettek meg az érdeklődők. Az épület előtt állt két, 1845-ből származó ún. *regős prés* és néhány más nagyobb tárgy.

1 A göllei rk. plébánia születési anyakönyve 1917–1918. Adaszolgáltató: Szalai Jeremiás prépost-plébános.

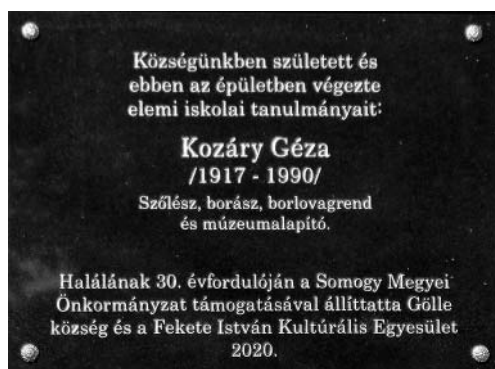
2 *Kalmár László*: Volt egyszer egy Bormúzeum. Badacsony XX. évf. 2010. 11. sz.

A ma csak nevében és az emlékekben létező Badacsonyi Bormúzeum elválaszthatatlan Kozáry Gáza nevéől, aki szerette és tisztelte az elődök munkáját. Könyvszerető ember lévén gyakran látogatta a könyvtárakat is, sokoldalú műveltsége ennek volt köszönhető. Messze látó, bölcs életszemléletű, derűs és emberséges személyiség hírében állott.

Kozáry Géza nem lehet közöttünk, 1990-ben végleg itt hagyott bennünket. De az még sajnálatosabb, hogy emlékét sem találjuk, mert a bormúzeumot 1991-ben végleg megszüntették, mivel az épületet eladta az Állami Gazdaság. Az új tulajdonosok aztán vandál módon „kibelezték” a múzeumot – írta az egyik napilap. Olyan értékek mentek veszendőbe, vagy szóródtak szét, amelyek a szőlészet-borászat és a magyar művelődéstörténet páratlan és egyben pótolhatatlan emlékei voltak.

Kozáry mérnök úr – ahogy sokan szólították – 40 éves pályafutása alatt számos elismerést kapott, így a *Mathiász János-* és a *Kocsis Pál-emlékérmet* is. Alapító tagja és három évig fő avatómestere volt a Badacsonyi Vinum Vulcanum Borlovagrendnek. Életének utolsó órájáig dolgozva Sümegen halt meg 1990. október 23-án. Az általa annyira szeretett badacsonyi szőlőhegy szívében, a Szent Donát-kápolna altemplomában helyezték örök nyugalomra. Abban a templomban pihent, ahol 1952. augusztus 24-én kötött házasságot Dancs Erzsébettel.

A szűkebb pátria nem feledi híressé vált születőjét, a magyar nép hű fiát, ugyanis halálának évfordulójához kapcsolódva a temetőben található Szent Vendel-kápolna búcsúí szentmiseje után, 2020. október 20-án emléktáblát helyeztünk el a volt göllei ún. felső iskola épületén, ahol elemi tanulmányait végezte.

*Kozáry Géza göllei emléktáblája
(A szerző felvétele)*

Bodó Imre

Fajsi Károly, az eszperantó mozgalom jeles személyisége

Fajsi Károly 1911. április 25-én született Fülöpszálláson. Apja, Fajsi Mihály (1875–1951) az asztalosmesterség űzése mellett földművelésből élt, szűkösen. Nyolc hold földcsekkéje hat különböző helyen szétszórva feküdt a község határában. Édesanyja, Aszódi Mária tíz évvel volt fiatalabb férjénél. 1885-ben született, és szép magas kort megérve 1874-ben, 90. életévében hunyt el. Én is emlékszem még rá, amint mindig kendővel bekötött fejjel, talicskáját tolvá, szapora léptekkel róttá az utcát. A Vörösmarty utca 443. számú kis házban laktak. Első gyermekük, egy kisfiú, Istvánka 1905-ben született, de ő csak kilenc napot élt. Karcsi bácsi második gyermekként érkezett a családba, utána, 1914-ben húga, Zsófiika látta meg a napvilágot. Ő fiatalon, 28 évesen hunyt el 1942-ben tüdőgümőkórban, a kor gyakori betegségében.

Fajszi Károly az elemi iskolát szülőfalujában fejezte be az 1922/23. tanévben. Mivel a család szűkös anyagi helyzete miatt a jól tanuló gyermeküket a szülők nem tudták polgári iskolába íratni, így egy ismétlő évet járt az 5. és 6. összevont vegyes osztályban ötödikésként. Igazgatója Széll István, osztályfőnöke Marossy Kálmán volt. Tanítói lehettek: Vass Izabella, Faragó József, Sólyom Mária. Huszonhat nebuló járt ebbe az osztályba. Az 1923/24. tanévre Szabadszállásra, a polgári iskolába íratta be apja a jófejű gyereket, mivel Fülöpszálláson akkor még nem nyílt meg a polgári iskola. 1927-ben már a kunszentmiklósi gimnáziumban kezdte el diákéletét 16 éves korában. Noha okos, szorgalmas tanuló volt, a család szegénysége nem tette lehetővé számára, hogy diáktársaihoz hasonló módon folyamatosan végezze tanulmányait. Mivel ebben az időben a taníttatása még sok pénzbe került – ezért is volt kiváltság a középiskolai tanulás sokak számára –, emiatt ő 7 év alatt végezte el a négyéves gimnáziumot. A kieső egy-egy évben dolgoznia kellett, hogy ily módon teremtsen elő a következő évi tandíjra, taneszközökre a szükséges költségeket. Tudásszomjára jellemző történet – amit még édesapámtól hallottam, aki másod-unokatestvére volt Karcsi bácsinak –, hogy mivel a petróleummal spórolni kellett, az utcai lámpaoszlopnak támaszkodva, annak fényénél olvasott, tanult. A tudás megszerzéséért hozandó áldozatokra jó példa a kunszentmiklósi Öreggimnázium épületének felújítását követő ünnepségen általa elmondott, múltat idéző beszéde, amelyben így emlékezett:

„Vonattal bejáró diák voltam. Tanulószoza, napközi akkor még nem volt feltalálva, még az autóbusz sem. Tanítás végén rohantunk az állomásra, ahol, ha nem tüzeltek hideg, ha tüzeltek, füstös váróteremben rendetlenkedtünk délután öt óráig. [...] Alig volt mögöttünk az első világháború, és egy készülődő gazdasági világválság első hullámai is elértek már hozzánk. Az ország éppen csak megpróbált talpra állni. Így aztán nem csoda, ha országszerte csak egy cipője volt a legtöbb gyereknek. Uram bocsá' nem egy tanárnak is. Ha ezt a cipőt valami bal eset érte, akkor az édesanya szaladt a foltozóvargához, majdnem minden utcában volt ilyen. Ha a cipő még aznap kézbe került, akkor a világtörténelem nyugodtan hömpölygött saját medrében, de ha csak másnap került rá sor, akkor szobafogság következett. Bizonyos esetekben még iskolai mulasztások igazolására is elég volt egy szégyenlősen elsuttogott »Suszternél volt a cipőm.« Magammal is megesett ez.”

Minden nehézség ellenére eredményesen fejezte be gimnáziumi tanulmányait és 1934-ben sikeres érettségi vizsgát tett. Huszonhárom éves volt már ekkor! Jelentkezett a Református Jogakadémiára, Kecskemétre, ahova fel is vették. Másodéves joghallgató korában, 1936-ban a Jogászegylet Irodalmi Szakosztálya pályázatot hirdetett a március 15-i ifjúsági beszédek elmondására. Az I. díjjal jutalmazott beszéde hangzott el a központi ünnepségen a Kossuth - szobor előtt. Ez a díjazott Fajszi Károly lett, aki a jogászfűvés szónokaként hatalmas botrányt, országos visszhangot kiváltó beszédet mondott. Miután a város előljárói és egyházi feljebbvalói nemtetszéssel fogadták szónoklatát, önként otthagya a jogakadémiát. Bűne annyi volt csupán, hogy beszédében szóba hozta a diákság, a fiatal értelmiség nehéz anyagi körülményeit. Öt év múlva, visszatérve Kecskemétre, letette vizsgáit, abszolválta, de a katonaság, a II. világháború, a frontszolgálat, majd a 3 éves hadifogság miatt diplomát nem szerzett.

1948-ban érkezett haza egy Kijev melletti tiszti hadifogolytáborból. A gazdasági világválság idején volt szellemi ínségmunkás, munkanélküli, sokáig alkalmi munkákból élt. Végül Budapesten, a Magyar Postánál kapott irodai állást a távközlés területén. Ott dolgozott több mint három évtizedet. Mindeközben megnősült, feleségül vette Komlósi Máriát, és felnevelték négy gyermeküket. Három fiút (Botond, Bulcsú, Csanád) és Zsófia leányukat. Kilenc unokája és négy dédunokája volt halálakor. *„Dokumentumregénybe illő, tiszteletre*

méltó életút; akkor is fejet hajthatnánk előtte, ha csak ennyi lett volna az élete” – írta róla egyik tanítványa. Ám ettől sokkal többet alkotott.

Tartalmas életének második, kisebb részében ismerkedett meg az eszperantóval, amiről a húszas években hallott először. 1927-ben vásárolt is egy eszperantó nyelvkönyvet, de a tanuláshoz nem kezdett hozzá. Az ötvenes évek vége felé Csaba fia megkérdezte tőle, mi az az eszperantó? Hogy pontos magyarázatot adjon, elhatározta, utánanéző: Ekkor kezdődött az a szerelem, ami aztán élete végéig elkísérte, szenvedéllyé, életformává vált. 1964-ben (53 éves ekkor!) végzett egy alapfokú nyelvtanfolyamot és olvasni szeretett volna a megismert nyelven, de nemigen volt mit. Keresni, gyűjteni kezdte tehát az eszperantó könyveket, mert ezekhez nem volt könnyű hozzájutni. Elsősorban idős eszperantistáktól és külföldről vásárolt könyveket. Először csak kíváncsiságból, aztán szenvedélyesen, de alapos felkészültséggel.

De mi is az az eszperantó? 1887-ben dr. Lazar Markovics Zamenhof alkotta meg ezt a nyelvet. Ő lengyel orvos volt, ő fordította le a *Biblia* ótestamentumi részét. Az eszperantó a leggyorsabban megtanulható élő nyelv. A világon mindenhol otthon lehetsz ezzel a nyelvvel, mert szerte a világon, mintegy 120 országban beszélik. Eszperantó ország ugyan nincs, de ugyanarra használható az eszperantó, amire a többi nyelv (angol, német, magyar), kommunikációra. Fonetikus nyelv, mindent úgy írunk, ahogy ejtünk, ragozás nincs, ill. minimálisan szükséges mértékű. Nyelvtana logikai alapon épül fel. A nyelv alapja 16 nyelvtani alapszabály és kb. 900 szó. Államilag akkreditált nyelvvizsga tehető belőle, néhány hónap alatt megtanulható. A híres orosz író, Tolsztoj három óra alatt tanulta meg a nyelvtanát, három nap múlva olvasott és egy hét múlva írt eszperantóul. Száz óra után sikeres nyelvvizsga tehető a Budapesti Eszperantó Központban.

1966-ban Fajszi Károly már részt vett a Budapesten megrendezett 51. Eszperantó Világkongresszus szervezési munkáiban és rendezvényein. Őt világrész 50 országából érkeztek vendégek. Fővárosunk már második alkalommal volt a világkongresszus helyszíne. Budapesten a Rácz fürdő előtti téren látható az 1966-os Eszperantó Világkongresszust idéző kőtömb. Az év őszén indult el az ELTE-n az eszperantó szak és a nyelvet integrálták az állami nyelvvizsgák rendszerébe. Ő az elsők között tett felsőfokú nyelvvizsgát az Idegennyelvi Továbbképző Központban. Tanítani kezdett, tanfolyamot szervezett, magántanítványok jártak hozzá, akiktől a tanításért soha nem fogadott el pénzt. Nemzetközi kapcsolatokat épített ki és ápolt magánszemélyekkel és könyvtárakkal könyvek, folyóiratok, dokumentumok beszerzése, cseréje céljából. Fáradtságot nem kímélve, anyagi áldozatok árán: festmények, ékszerek, vidéki ingatlana eladásából, szűkös valutakerete terhére gyarapította a gyűjteményt. (Édesanyja 1974-ben 90 évesen elhunyt, így 1975-ben Karcsi bácsi eladta a Vörösmarty utcai atyai házat és az Ugriban levő kis szőlőcserjét, valamint Érden az 500 négyszögöles gyümölcsösét.)

Budapesten, az Andrássy u. 27. sz. alatti I. emeleti 6 szobás lakásának három szobájában kialakított magánkönyvtára információs központtá alakult át kutatók, szakdolgozataikat író diákok számára. Egyre több külföldi látogató is felkereste, egyik-másik már a világ negyedik legnagyobb gyűjteményének elismert könyvtár megvételére irányuló tisztes szándékkal. Ám Fajszi Károly itthon kívánta megőrizni gyűjteményét.

Hetvenegy évesen elvégzett egy másfél éves könyvkötő, papír- és könyvrestaurátori tanfolyamot. A könyvkötést második felesége, Jolán néni is megtanulta (első felesége 1962-ben elhunyt) és bekötötték a diákok szakdolgozatait. Ez a munka felszerelést, műhelyt is igényelt, így a házaspár egy szobával hátrább húzódott a lakásban. Az első szoba információs központ, az olvasószolgálat helye lett. Egy tanítványa így emlékezett erről: „*Fogadási idő*

nem volt meghatározva, de ha valaki (szakdolgozatra készülő egyetemista, történész, újságíró) telefonon bejelentkezett valamilyen kéréssel, ilyen választ kapott: »Mártonkám – Andris, Szerkesztő úr, aranyoskám, vagy kegyed – azt hiszem, tudok segíteni, négy órára szeretettel várlak.« És a vendég – olasz lapszerkesztő, japán egyetemista, történész – az asztalon találta a kért anyagot, s hozzá kétszer annyi kéretlent, mert az is a témájához tartozott, de ő még nem tudott róla.»

Szerénységére jellemző, hogy amikor interjút kértek tőle, így tiltakozott: »Az ügy fontos, a személy maradjon háttérben. Aki valamilyen ügynek a megszállottja, nem fél, nem óvatoskodik, hanem teszi azt, amit tenni kell.»

Fajsi Károly (Varga István felvétele)

Az olvasószolgálat igénybe vevői vissza-visszatertek, és rendszerint nem üres kézzel. A kapott információk révén kiteljesedett, megírt tanulmánnyal, a szakdolgozat bekötött másolatával, így is növelve a könyvállományt. Nem csak könyveket, folyóiratokat, de útikalauzokat, szabványokat, postabélyegeket, mini könyveket, eszperantó mozgalmi és irodalmi hírességek fotóit is gyűjtötte. Becsben tartotta, ereklyeként őrizte az alkotó élet rekvizitumait (kellékeit, eszközeit). Ő vásárolta meg Kalocsay Kálmán íróasztalát, ami aztán tőle került végleges helyére, Abaújszántóra, a költő emlékházába. Kalocsay Kálmán (1891–1976) 85 évet élt infektológus orvos, eszperantó költő és műfordító volt. Eszperantó nyelvű verseskötete 1921-ben jelent meg *Világ és szív* (*Mondo Kaj Koro*) címen. Petőfi Sándor *János vitéz* című művét ő fordította eszperantóra, ez alapján készült a kínai nyelvű átültetés. Kalocsay Kálmánt az eszperantó kultúra élő klasszikusának tartották.

Fajsi Károly kiállításokat is szervezett, összeállított több könnyen mozgatható, szállítható „csomagot”, könyveinek egy-egy válogatott részét.

Nagy sikerük volt ezeknek a mozgó kiállításainak. A művelődési házakban rendezett ilyen események sok további barátot szereztek az eszperantó nyelvnek. A pesterzsébeti Csiliben rendezett kiállítását dr. Mátéffy József, a Magyar Eszperantó Szövetség akkori elnöke így méltatta: »Több, mint 50 éve vagyok eszperantista, de ilyen gyűjteményt még nem láttam. A vitrinekben kiállították a Kolozsvárott 1898-ban nyomtatott első magyar eszperantó tankönyvet, Petőfi, Jókai, Mikszáth, Babits, Ady és mások műveinek eszperantó fordításait.»

Legnagyobb sikere és kiállítása 1987. március 17.–április 11. között volt az eszperantó nyelv születésének 100. évfordulóján. Az Országos Széchényi Könyvtárban állították ki gyűjteményének számos jeles darabját *Az eszperantó könyv Magyarországon* címmel ez az év hozta meg neki az első rangos elismerést (76 éves ekkor!). A 28. Magyarországi Eszperantó Kongresszusnak az Országház Kongresszusi Termében megtartott ülésén vehette át *A Munka Érdemrend arany fokozatát*. A *Köztársasági Érdemrend kiskeresztje* kitüntetést pedig Göncz Árpád köztársasági elnök úr nyújtotta át neki, szintén az Országházban, 1994. augusztus 20-án. Ez a legmagasabb kitüntetés, amit eszperantista valaha is kapott Magyarországon. Különösen büszke volt rá, hogy az oklevélen ez áll: »Foglalkozása eszperantista.»

Ekkor már 83 éves volt! 1997-ben Kunszentmiklóson *Pro Scola* díjat kapott mint a gimnázium öregdiákja, aki egykori alma materének, a Baksay Sándor Gimnáziumnak is hírnevet szerzett. 1999. augusztus 20-án szeretett szülőfalujában, Fülöpszálláson *díszpolgári kitüntetést* vehetett át Varga István polgármestertől 88 éves korában.

Külföldi látogatói, vendégei közül többen tettek tisztes ajánlatot könyvtára megvételére (pl. egy japán gyűjtő 20 millió forintot kínált). Ám Karcsi bácsi itthon kívánta könyvtárát megőrizni, amely az 1980-as évek végére túlhaladta a magángyűjtemény kereteit és a világ 4. legnagyobb eszperantó gyűjteménye lett. Az 1. az Osztrák Nemzeti Könyvtár részeként működő eszperantó gyűjtemény, a 2. Rotterdamban található, a 3. pedig Londonban, de mindhárom állami, illetve szövetségi könyvtárként működik. Úgy kívánta hátrahagyni könyvtárát Fajsi Károly, hogy az együtt maradjon és továbbra is könyvtárként működjön. A Művelődési Minisztérium akkori könyvtári osztályvezetője kérte, hogy nyilváníttassa védetté gyűjteményét, mivel az nemzeti kincs. Ez 1982-ben meg is történt. Cserébe számítógepet, másolót, ingyenes bekötéseket, lakbérkiegészítést ígért. Ezt néhány hónapon át megkapta, aztán semmi sem valósult meg a szép ígéretekből. Így Karcsi bácsi néhány év múlva már kérte a minisztériumot, függesszék fel a védetté nyilvánítást, hogy eladhassa könyvtárát, de a tárca nemet mondott. A védetté nyilvánítás előtt az Országos Széchényi Könyvtár szakértője, dr. Wix Györgyné felmérte a gyűjteményt és jelentésében ezt írta: „*A gyűjtemény valóban egyedülálló, a védetté nyilvánítás valamennyi kritériumának megfelel. Szakterületét szinte hihetetlen teljességgel reprezentálja. Külön kiemelendő a szakértelem és a tervszerűség.*” Végül megszületett a döntés: a gyűjtemény legjobban az Országos Idegennyelvű Könyvtár keretébe illeszthető be. 2001-ben a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma megvásárolta a világ 4. legnagyobb eszperantó gyűjteményét. Miből is állt ez? A világ minden tájáról származó 11 300 könyv és egyéb dokumentum, 1275-féle időszakos kiadvány, ebből bekötve 224-féle 1304 kötetben. A könyvek nagy része dedikált, vagy a volt eszperantista tulajdonos bejegyzéseivel ellátott példány.

Életének utolsó éveiben egyre többen vágyakozott szülőfalujába, eladta fővárosi lakását, házat vásárolt Fülöpszálláson és hazaköltözött. Fejes Márton – tanítványa – így emlékszik erre: „*A könyvtár költöztetése megtörtént, Fajsi Károlyt ládák között, szállítómunkások nyüzsgése közben találtam otthon. Ő is csomagolt, szülőfalujában vásárolt házába készült. Kérdésemre, hogy mit fog csinálni ő, a több mint 60 éve a fővárosban élő értelmiségi polgár ott vidéken, a rá oly jellemző választ adta: »Energiám már nincs, az időm is kevés, gyümölcsöt már nem telepíték, de a meglévő almafákat megmetszem, permetezem, ápolom. A kis veteményest és a virágágyást locsolgatom.«*”

Beszélgetéseink alkalmával többször felajánlotta, hogy megtanítsa az eszperantó nyelv alapjaira. Ezt én szívesen fogadtam volna, de elfoglaltságom miatt erre nem került sor. Utolsó találkozásunk alkalmával, valamikor 2004 januárjának legvégén kis szemrehányással mondta: „*Siess kislányom, mert elkésem!*” Most már tudom, hogy örökre elkéstem. Karcsi bácsi néhány nap múlva hirtelen, váratlanul, 2004. február 3-án elment. Budapesten a Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomba.. Emlékezőmet Reményik Sándor so-raival fejezem be:

*„Egy arc derűje lelkembe ivódott, Óserdő fáiba a napsugár.
Tegnap volt, vagy százezer éve már: én nem tudom.
Én azt tudom csak, hogy lement a nap, egemről egy mosoly leáldozott.”*

Varga Istvánné

Aki több mint 1000 versenyt nyert

Sajdik Sándor, a zsoké

„Érdekes ez a gyerekkori helyszín. Most már harminc éve budai lakosok vagyunk, de az álmain helyszíne mindig Dunakeszi. A régi utcákon szerepelnek barátaim, kollégáim, azok is, akik életükben nem jártak ott.”
(Sajdik Ferenc)

Sajdik Sándor 1900. március 16-án született Hajóson. Édesapja, a keceli illetőségű Sajdik József a hajósi Huber Veronikát vette feleségül, és a fiatal házaspár az 1720-as években németek által alapított Bács-Kiskun megyei faluban telepedtek le. Sajdik József katonának állt, a fővárosi Károly kaszárnyában¹ szolgált. Öt évvel később a család is Budapestre költözött, így fiuk, Sajdik Sándor iskoláit Budapesten (a család a VI. kerületben, a Lázár utcában lakott) és Rákospalotán végezte, utóbbi településen a Rákospalotai Községi Elemi Iskolába járt. A fiút alkata, apró termete szinte zsokénak predesztinálta, amit a család egyik ismerőse javasolt is az apának.²

Sajdik Sándor Oktondi nyergében 1925-ben
(Révész István Helytörténeti Gyűjtemény, Dunakeszi)

1 A Károly-kaszárnya (más néven: Invalidusok háza) ma a Fővárosi Önkormányzat székhelye (1052 Budapest, Városház utca 9-11.).

2 Sajdik Ferenc: A víg kedély nagy tartaléka. Napút 2. (2000) 1. sz. 5. (2000. február 1.)

Így került Sajdik Sándor 1912-ben Alagra, ahol gróf Pejacsevich Albertnél (1875-1941) volt lovászfúú, majd 1916-tól nála is versenyzett.³ Első versenyét Tiverton nyergében nyerte.⁴ 1918-ban hivatásos zsoké lett, még ebben az évben bemutatkozott Bécsben: Palatint lovagolta a Sanskrit-versenyen,⁵ és első helyezést ért el.⁶ Ebben az esztendőben összesen 53 versenygyőzelmet aratott.⁷ 1921-ben Hesp Józsefhez, egy évvel később Horthy Jenő trénerhez, a Jankovich-Bésán istállóhoz szerződött. A szigorú tréner nehezen boldogult a bohém zsokéval, nem bírta elnézni, hogy Sajdik a teljes fizetését elpazarolja, ezért annak egy részét félrerakatta. Sajdik ugyanakkor számos sikert ért el a kék-vörös ujjú felsőt és aranszárga sapkát magára öltve. 1925-ben megnyerte a legrangosabb hazai versenyt, a Magyar Derbyt, Bajtárs nyergében.⁸ A nyereményként kapott összegből (a zsoké ekkoriban jellemzően a díj 25%-át kapták meg) vásárolta meg a család dunakeszi otthonát.⁹

1926-ban ifj. Charles Planner tréner mellé Németországba szerződött a Stall Halmához. 1927-ben, csak a drezdai versenynapon három versenyt nyert, és ezzel megmutatta „a németeknek, hogy milyen a magyar lovasművészet”.¹⁰ Feleségével, Weinberger Sarolta¹¹ balerinával ezt követően Neuhausen bei Berlinben éltek. Itt született 1927-ben Sándor fiuk, majd 1930-ban a későbbi kiváló grafikus és karikaturista, Ferenc is meglátta a napvilágot. Ettől kezdve Weinberger Sarolta soha többé nem állt színpadra, életét családjának szentelte.

Sajdik Sándor szép sikereket ért el Németországban. 1928-ban – a Stall Halma színeiben – megnyerte a Hindenburg-versenyt, Frankonia nyergében.¹² A díjat maga a névadó, Paul von Hindenburg (1847-1934) német elnök (1925-1934) adta át a champion zsokének.¹³ 1931-ben a Gestüt Weilnek lovagolt,¹⁴ és Tantris nyergében második helyet ért el az Ulrich von Oertzen-versenyben, Hamburgban (Horn).¹⁵ 1932-ben magára öltötte a Gestüt Schlenderhan fekete-kék-piros színeit,¹⁶ és a grunewaldi pályán, Wolkenflug nyergében megnyerte Németország legrangosabb versenyét, a Berlini Nagydíjat.¹⁷ Ezzel Sajdik elérte németorszá-

3 Magyar lósport és lótenyésztés. Szerk.: *Bossányi-Havas Rezső-gr. Markovits István*. Bp., Közérdekű Könyvkiadó Vállalat, 1943. 502.

4 Az alagi meeting harmadik napja. Vadász- és Versenylap 60. (1916) 44. sz. 250. (1916. június 7.)

5 Vadász- és Versenylap 62. (1918) 105. sz. 540. (1918. október 18.)

6 Vadász- és Versenylap 62. (1918) 106. sz. 542. (1918. október 21.) Ugyanakkor a Welter Handicap versenyben is nyert. Vadász- és Versenylap 62. (1918) 106. sz. 543. (1918. október 21.)

7 Vadász- és Versenylap 62. (1918) 110. sz. 559. (1918. november 12.)

8 *Kovács Botond*: A Magyar Derby győztesei – 5. rész – Bajtárs (1925); <https://kincsempark.hu/2020/05/18/a-magyar-derby-gyoztesei-5-resz-bajtars-1925/> (A letöltés ideje: 2021. január 18.)

9 *Szücs Gábor*: Sajdik Ferenc: Hagyjuk a ceruzára! Szabad Föld 2013. augusztus 24.; <https://szabadfold.hu/csalad-otthon/sajdik-ferenc-hagyjuk-a-ceruzara-244716/> (A letöltés ideje: 2021. január 18.)

10 8 Órai Ujság 13. (1927) 214. 6. (1927. szeptember 22.)

11 *Horváth Csaba*: „Mindig azt szeretném: egy újabb rajzot készíteni”. Művelődés 72. (2019) 9. sz. 20.

12 <http://www.galopp-sieger.de/galoppsieger/sieger?rennkz=DHOPHiR&backlink=4> (A letöltés ideje: 2021. január 11.)

13 <https://www.gettyimages.com/detail/news-photo/hindenburg-paul-von-02-10-1847-offizier-politiker-news-photo/541481077> (A letöltés ideje: 2021. január 18.)

14 A „Weil” württembergi királyi magánménest 1817-ben hozta létre I. Vilmos király, és 1932-ig működött. *Frey, Otto*: Adel und Leistung. Vollblutaraber im Gestüt Weil-Marbach. Baden Württemberg, Szerzői magánkiadás, 2003. 5.

15 <http://www.galopp-sieger.de/galoppsieger/sieger?sort=p1reitergew&rennkz=DHHUIOe&vkj=&bkj=&backlink=0&dist=> (A letöltés ideje: 2021. január 11.)

16 A német turf szennációja. Pesti Hírlap 54. (1932) 132. sz. 13. (1932. június 16.)

17 <http://www.galopp-sieger.de/galoppsieger/sieger?rennkz=DDuGB&backlink=0> (A letöltés ideje: 2021. január 11.)

gi pályafutása csúcspontját, a Schlenderhan ménest ugyanis a turf egyik legjelesebb futtatója, az Oppenheim család tulajdonában állt.¹⁸

1933 után a magyar (és más külföldi) zsoké nagy részének el kellett hagynia Németországot, tekintettel a Hitler által meghirdetett programra, miszerint egyetlen külföldi sem kap munkát az országban addig, amíg van német munkanélküli. A Sajdik család az 1933. év

Sajdik Sándorról készült dán karikatúra (Révész István Helytörténeti Gyűjtemény, Dunakeszi)

végén tért haza, és 1934–1935-ben Sajdik Sándor a korábbi tehetséges úrlovas, majd ragyogó tréner Csernovits Arzén (1897–1961) istállójához szerződött, itt elsősorban a lesvári ménest lovalta.¹⁹ Ebben az időszakban több magyarországi futamon részt vett, így a budapesti versenyeken és a balatoni díjon is indult.²⁰

1935–1936-ban Sajdik Sándor Romániában lovagolt, majd 1937-ben Athénba szerződött, ahová családját is magával vitte. A zsoké néhány hónap múlva összeveszett az ottani istállótulajdonossal, és 1938-ban – családját hátrahagyva – Dániába ment versenyezni. A Sajdik család egészen 1941-ig Athénban maradt: a fiúk iskolába jártak, édesanyjuk megpróbálta eltartani őket. Édesapjuktól pénz nem érkezett, így Weinberger Sarolta kénytelen volt a nemzetközi Jockey Clubon keresztül letiltatni férje fizetésének felét, valamint munkát is vállalt. A feleségnek a szeme sem rebrent. Ahogyan azt később egy interjúban Sajdik Ferenc megfogalmazta: „[Sajdik Sándor] klasszikus bohém figura volt, rendszeresen nézett a pohár fenekére. Állandó duhajkodások jellemezték, szinte minden pénzét szórakozásra költötte.”²¹ A család összetartása így leginkább a feleségre hárult.

A szeretet ugyanakkor soha nem veszett ki a családból, ahogyan a nevetés sem. Sajdik Sándor „kis ember” volt „óriási humorral”.²² Versenysúlya pályája kezdetén 43, 1934-ben 61,5 kg volt,²³ lába 35-ös méretű. Sajdik Ferenc visszaemlékezett arra is, hogy ha édesanyja

18 A ménestulajdonosok 1869-ben egy árverésen vásárolta Eduard Salomon von Oppenheim (1831–1909), ebben az időben fia, az 1932-ben elhunyt Simon Alfred (1864–1932), illetve unokája, Friedrich Karl von Oppenheim (1900–1978) vezették az istállót. Trénerük az angol származású George Arnall volt, és Sajdikot megelőzően Varga Lajos is náluk lovagolt. Bővebben ld. *Stoffregen-Büller, Michael: Schlenderhan. Schwarz-blau-rot – die Farben der Sieger. 140 Jahre Vollblutzucht und Rennen. Hildesheim, Olms, 2009.*

19 Sajdik a jövőre a Csernovits-istálló lovasa lesz. Budapesti Hírlap 53. (1933) 256. sz. 8. (1933. november 11.)

20 Pesti Hírlap 56. (1934) 147. sz. 14. (1934. július 3.); Pesti Hírlap 56. (1934) 158. sz. 21. (1934. július 15.)

21 *LángDávid: Sajdik Ferenc - akinek Gombóc Artúrt köszönheti Magyarország; www.szeretlekmagyarorszag.hu, 2014. január 28.; https://www.szeretlekmagyarorszag.hu/kult/sajdik-ferenc-akinek-gomboc-arturt-koszonheti-magyarorszag/ (A letöltés ideje: 2021. január 18.)*

22 *Szücs Gábor: Sajdik Ferenc: Hagyjuk a ceruzára! Szabad Föld 2013. augusztus 24.; https://szabadfold.hu/csalad-otthon/sajdik-ferenc-hagyjuk-a-ceruzara-244716/ (A letöltés ideje: 2021. január 18.)*

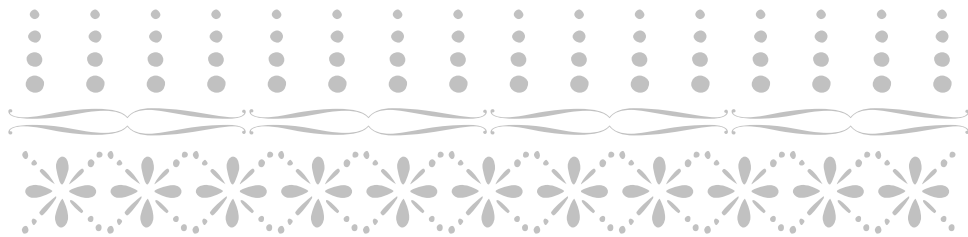
23 Pesti Napló 68. (1917) 89. sz. 10. (1917. április 3.); Budapesti Hírlap 54. (1934) 236. sz. 13. (1934. október 19.)

bement az üzletbe, hogy 35-ös cipőt vagy zoknit akar venni, megkérdezték tőle, hogy hány éves a fiúcska.²⁴ Sajdik Sándor felesége válláig sem ért. A visszaemlékezések szerint Weinberger Saroltának nemcsak Sajdik, mások is udvaroltak. A zsoké állítólag azt ígérte, hogy ha a felesége lesz, mellette soha nem fog sírni. Ez csak a nászéjszakáig volt igaz, amikor az ifjú férj hajnali 6 órakor, ittas állapotban érkezett haza.²⁵

Weinberger Sarolta és fiai 1941-ben, a második világháború miatt hazatértek. Már hetek óta otthon voltak, amikor egy késő délután egyszer csak hazatért Sajdik Sándor, aki reggel óta az alagi Pavilonban iszogott. A család – mintha az elmúlt négy év alatt mi sem történt volna – folytatta tovább életét.²⁶ Sajdik Sándor ekkor Szabó Lajos idomárhoz szerződött,²⁷ majd 1943-ban ifj. Mravik Pál trénerrel dolgozott.²⁸ A háború után több zsokétársával együtt megbízást kapott, hogy a volt alagi versenylovakat kutassák fel Magyarországon. Sajdik Sándor ebben az időszakban a Dunántúlt járta, ahol a falusi ivókban faggatózott – többször eredményesen – a versenylovak után.²⁹ 1956 és 1961 között ismét Alagon (ekkor már Dunakeszi) lovagolt, majd 1961-ben nyugállományba vonult.³⁰ A következő két évben a legendás tréner, Aperiaiov Zakariás (1927–2015) számára dolgozott a Tréningtelepen. Ezután Dunakeszin, az 1925. évi derbigyőzelem nyerevényéből vásárolt házban élt egészen az 1991. évi haláláig.

Sajdik Sándor egy eredményes, több mint 1000 győzelmet hozó lovas pályát követően, 91 éves korában hunyt el. Fia, Ferenc visszaemlékezése szerint halála előtt egy korty innivalót kért, és kapott is: vizet. Erre a klasszis zsoké csak ennyit mondott: „*De miért nem konyak?*”³¹ Sírja Dunakeszin van, a Kegyeleti parkban.

Kerekes Dóra

24 Sajdik: Génhibával születtem. Népszabadság (online), 2012. augusztus 7.; http://nol.hu/kultura/20120807-sajdik_genhibaval_szulettem-1323917 (A letöltés ideje: 2021. január 18.)

25 Szücs Gábor: Sajdik Ferenc: Hagyjuk a ceruzára! Szabad Föld 2013. augusztus 24.; <https://szabadfold.hu/csalad-otthon/sajdik-ferenc-hagyjuk-a-ceruzara-244716/> (A letöltés ideje: 2021. január 18.)

26 Szücs Gábor: Sajdik Ferenc: Hagyjuk a ceruzára! Szabad Föld 2013. augusztus 24.; <https://szabadfold.hu/csalad-otthon/sajdik-ferenc-hagyjuk-a-ceruzara-244716/> (A letöltés ideje: 2021. január 18.)

27 Esti Ujság 6. (1941) 296. sz. 4. (1941. december 29.)

28 Bossányi-Havas-Markovits 1943. 502.

29 Sajdik Ferenc visszaemlékezése szerint édesapja és zsokétársai a kutakodásaik során rendszerint olyan lovakat kerestek, amelyeket sehogy sem lehetett rávenni arra, hogy jámbor módon segítsék a földműveseket munkájukban. Ezek a büszke állatok általában versenylovak voltak.

30 Solymosi [László]: Azok a híres Sajdikok. Váci Napló (A Pest Megyei Hírlap különkiadása) 21. (1977) 194. sz. 1. (1977. augusztus 18.)

31 Szücs Gábor: Sajdik Ferenc: Hagyjuk a ceruzára! Szabad Föld 2013. augusztus 24.; <https://szabadfold.hu/csalad-otthon/sajdik-ferenc-hagyjuk-a-ceruzara-244716/> (A letöltés ideje: 2021. január 18.)

Régészeti leletek Zalában

1. „*Mens sana in corpore sano*” – mondhatta akkor az a római legionárius, akinek a síremlékéről letörött darabját még az 1970-es évek elején Prokk Gyula találta meg hazafelé menet a bagodi dűlőről, és amit azon nyomban a Göcseji Múzeumba el is vitt Németh János bagodvitenyédi iskolai tanuló. Tegyük hozzá, hogy a Zalaegerszeghez közeli Bagod község a Zala folyó mentére épült. Ugyanis a római kori, II–III. századra tehető sírkő darabját éppen egy traktoreke fordította ki.

A leleményes tanuló tovább érdeklődött a római kor iránt és az 1970-es évek közepén rálelt a síremlék jóval nagyobb darabjára is. A további kutatások szerint az akkori katona síremléke szinte teljes egészében a római kori családot ábrázolja úgy, hogy a férfi kardot tart a kezében, mellette látható a felesége és a gyereke is.

Római kori leletekről van szó, tehát amikor a szőlőhegyen koccintanak a bagodiak, akkor a rómaiak által idehonosított szőlő erjesztett levével emlékeznek a hajdani legionáriusokra.

A további, magnetomérés 2019 februárjában váratlan eredményt hozott, mert a topográfiai térképen 43 ház nyomaival középső neolitikus település képe rajzolódik ki. Tehát már 7000 évvel ezelőtt is éltek ott, a mai Bagod határában. A kutatók ráleltek nagy mennyiségű edénytöredékre és a házak építésénél használt tapasztás nyomaira is. Ezenkívül a temető körvonalait is láttatta a mérés. Ebből következően továbbra is keresik az említett márvány síremlék többi maradványát.

Bagod község polgármestere, Sipos Ferenc egy sajtótájékoztatón közölte, hogy helyi önkéntesek is segítik a föltárást. Egyikük, Gyuk Donát Zsolt a már említett, az első sírkődarabra rálelt Prokk Gyula unokája. A további kutatásokat, a föltárást irányító Eke Istvánt, a Göcseji Múzeum régész muzeológusát dr. Redő Ferenc nyugalmazott régész segíti a római úton, aki ugyancsak a Zala mentén található Zalalövő jeles ismerője. Van mire támaszkodnia, hiszen a Zala folyó völgyével párhuzamosan vezető római kori út mentén már több római kori villát is föltártak.

2. Mondhatni, hogy a minap, vagyis 2020. december közepén találtak a Mura folyó árterében végzett gépi földmunka során egy Karoling-kardot, amelyet sajtótájékoztatón mutattak be. Ez nálunk egyedi ritkaság, ámde a Dráva közeléből lelték rá 1974-ben magyarul Perlak, horvátul Prelog határában ennek a párjára. Itt, most Zalában a Murakeresztúrhoz közeli Kollátszegen került a kutatók kezébe a Karoling-kard. A bemutató sajtótájékoztatót természetesen részt vett Perlak–Pelog polgármestere, országgyűlési képviselő, dr. Ljubomir Kolarek is. Külön érdekességgént volt jelen dr. Koós Attila, a Horvát Köztársaság magyarországi tiszteletbeli konzulja, aki éppen kollátszegi születésű.

Dr. Száraz Csillától, a nagykanizsai Thúry György Múzeum igazgatójától megtudták a sajtó képviselői, hogy annak idején széles körben terjedtek el ezek a kardok Skandináviától Dalmáciáig, Írországtól a Baltikumig. Ez volt a frank lovas katonák jellegzetes fegyvere, mégpedig damaszkuszi acélból.

A Kollátszegen megtalált kard markolatgombján és keresztvasán látható fémcsíkozás aranyozás vagy sárgarézbevonat maradványa, a markolat gerezdjeit pedig arany vagy sárgaréz gyöngydrót választja el egymástól – ismertette dr. Száraz Csilla múzeumigazgató, aki annak a gondolatának is hangot adott, hogy a kardot viselő katona a Zalavár-Várszigeten lévő keleti frank grófsági székhely szolgálatában állhatott valamikor a IX. század közepén. A kard pengéjén egyébként látható egy jeruzsálemi kereszt is. A fegyver részletes átvizsgálását, majd restaurálását a Magyar Nemzeti Múzeum szakemberei végzik el.

Ferencz Győző

A természet csodái

Az Év Fája, a lisztes berkenye

Hazánkban *Az Év Madara* kezdeményezés után másodikként, 1996-ban *Az Év Fája* mozgalom indult újtárra, amelynek kuratóriuma a 2021. évi választásra három fajtát, a fehér nyárat, a kecskefűzet és a lisztes berkenyét jelölte. Az internetes szavazás alapján az utóbbi, az erdészek által egy kevésbé becsült faj lett a 26. alkalommal megválasztott év fája.

ELNEVEZÉSEI, NÉVFEJTEGETÉSEI

Carl von Linné, latinositva Carolus Linnaeus 1753-ban megjelent *Species Plantarum* című művében a *lisztes berkenyét* még a galagonya nemzetségbe tartozónak vélte, s elsőként *Crataegus aria* néven vezette be a tudományba. A berkenyék nehéz rendszertani megítélhetőségét, elhelyezhetőségét jelzi, hogy a későbbiekben a rendszertannal foglalkozó botanikai szerzők ezen kívül még számos nemzetségbe sorolták, mint például az *Azarolus*, *Hahnia*, *Mespilus*, *Pyrenia*, *Pyrus*, *Sorbus* génuszokba. A közelmúltig érvényes tudományos neve a Heinrich Johann Nepomuk von Crantz bécsi orvos és botanikus, a modern balneológia megalapítója által 1763-ban kombinált *Sorbus aria* volt, viszont az európai berkenyék újabb rendszertani felülvizsgálatakor és a *Sorbus* nemzetség széttagolásakor, 2017-ben egy másik régi nevet fogadtak el érvényesnek, amelyet *Aria edulisként* 1847-ben Max Joseph Roemer würzburgi botanikus adott. Az *aria* az ókori iráni nyelvből származó ógörög szó, amely valami olyasmit jelent, mint *nemes* vagy *tiszta*. Viszont a botanikai alkalmazása homályba vész, ugyanis az ókori görögöknél az *aria* név egy tölgyfajra és a lisztes berkenyére egyaránt vonatkozott. Egyébként Északnyugat-Afganisztánban az *Ochus* (ma Darya-i Pandj) és *Arius* (ma Hari Rud) folyók közötti táj antik neve *Aria* (ma Herat), de e táj kapcsolódása a fajhoz ismételen nem világos. A tudományos fajnév a latin *edulis* = ehető szóból ered, amely termésének fogyaszthatóságára utal.

A *berkenye* szavunk szláv eredetű, az 1055-ben keltezett *Tihanyi alapítólevél*ben szerepel először: „deinde ultra fyezeg adbrokinarea”. A későbbi oklevelekben, szójegyzékekben *berekenefa* (1252), *brekene* (1257), *berkene* (1339), *berekine* (Schlögli szójegyzék, 1405 körül) megjelöléseket olvashatunk, a ma is használt *berkenye* név először Méliusz Juhász Péter 1578-ban megjelent *Herbárium az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól* című könyvében olvasható, de a későbbiekben még a *berekinye*, *berekenye* név is többször felbuk-

kant. A *lisztes* előtag két tulajdonságára együttesen vonatkozik: 1. a termék lisztes állagú hú-sára és 2. a fehéren nemezes levélfonákára. Szép, de megfajított magyar neve még a *süvöltény*, amelynek alapja esetleg a *süvölt* = sípol, füttyül; sivít, visít szó, de e névadás etimológiája nem világos, valójában nem tudjuk, hogy mire vonatkozhat a hangadás. Másik feltételezés szerint: mivel gyümölcsét a süvöltő (*Pyrrhula pyrrhula*) nevű madár szereti, vagy mivel érett gyümölcse ezen madárhoz hasonló vörös színű, innen kapta volna e nevét. Vagy talán a *süvöltény* gyöke a sült, sült szókkal azonos, amennyiben az pirosságra, pirulásra, azaz a termék színére vonatkozik. Űgyszintén megmagyarázhatatlan népi neve a *mukonya* is.

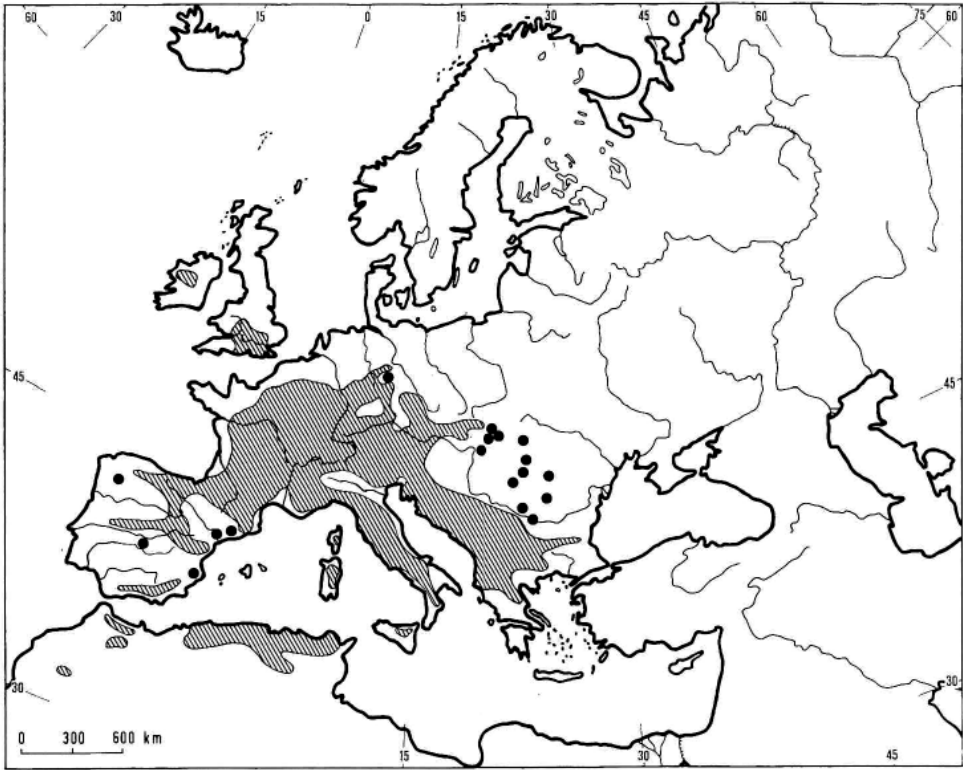
RENDSZERTANI KÉRDÉSEK

Az *Aria* nemzetségbe tartozó lisztes berkenyék Európától a Himalájáig fordulnak elő, rendkívüli formagazdagság jellemző rájuk, rendszertani tekintetben nagyon nehéz eligazodni közöttük. Hazánkban is további 11 lisztes berkenye faj található ebből a nemzetségből, amelyek közül a déli berkenyét (*Aria graeca*) emeljük ki, ez ugyanis középhegységeinkben elég gyakori, s szárazság- és hőtűrése folytán meleg, száraz, meszes termőhelyeken a lisztes berkenyét helyettesíti. A taxonómiai problémát csak fokozza, hogy Az Év Fája a madárberkenyével (*Sorbus aucuparia*) és a barkócaberkenyével (*Torminalis glaberrima*) is képes hibridizálódni, majd (akár többször is) visszakereszteződni, ami után állandósulás következhet be. Az így létrejött utódok látszólag ivarosán szaporodnak, de valójában a hímvarsejt nem olvad össze a petesejttel, ami az anyanövénnyel örökléstan tekintetben teljesen azonos utódokat eredményez. Ezen, a tudományban apomixisnek nevezett szaporodási módnak köszönhetően neoendemikus (újjonnan kialakult bennszülött) fajok jöttek létre. A madárberkenyével hibridizálódva 2 faj, a barkócaberkenyével hibridizálódva pedig 33 faj ismert hazánkból, így a tágabban vett lisztes berkenyéink száma közelíti a félszázat, amelyek mind védettek. Hazánkban az utóbbi száz évben intenzíven kutatták a berkenyét, legtöbbit ezen a téren Kárpáti Zoltán (1909–1972), a korábbi Kertészeti Egyetem botanikaprofesszora tett. Tevékenysége elismeréseképpen 2017-ben felállították a *Karpatiosorbus* nemzetséget, amelybe azok a fajok tartoznak, amelyek a barkócaberkenyével hibridizálódva jöttek létre. Az is öröndetes, hogy az utóbbi két évtizedben ismét reneszánszát éli a berkenyék kutatása, a fent említett *Karpatiosorbus* nemzetség 12 újjonnan leírt fajjal gyarapodott.

A nagy fokú kereszteződési hajlamot mutatja, hogy fajunk a nemes körtével is képzett hibridet, ezt 1599-ben Elzászban találták meg, s azóta vegetatív úton szaporítják, e berkenyekörte tulajdonságai a két szülő között állnak. De ugyanilyen távoli szülőkkkel, az észak-amerikai törpeberkenyékkel (*Aronia* fajok) való hibridizálás eredményei is ismertek, melyek berkónia névre hallgatnak, s a hazai faiskolákban is hozzáférhetőek.

ELTERJEDÉSE ÉS HAZAI ELŐFORDULÁSA

Az utolsó jégkorszak után, mintegy tízezer évvel ezelőtt a törzsalak ázsiai centrumból indulva, főként a madarak segítségével Dél-Európán át foglalta el Közép- és Nyugat-Európát, s jutott el Nagy-Britannia déli részéig, ill. Írorszáig. Skandináviában már olyan rokonfajok helyettesítik, amelyek a lisztes berkenyéből jöttek létre a kromoszómaszerelvény spontán megduplázódásával (azaz tetraploidok). Az elterjedési területének szubatlanti-szubmediterrán súlypontja van, elsősorban a kontinentális éghajlat szélsőségei miatt a Kárpátoktól északra és keletre már nem található. Közép-Európában, bár a dombvidékektől az alhavasi

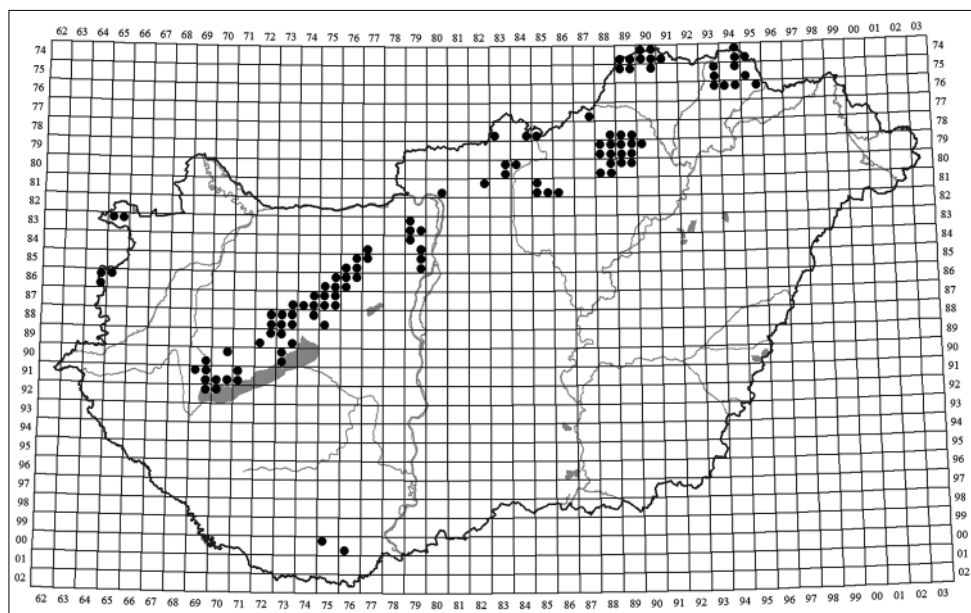
A lisztes berkenye elterjedési területe

régióig egyaránt fellép, optimumát a hegyvidéki (montán) régióban találja meg. Az Alpokban 1600 méterig, a Kárpátokban 1300 méterig kapaszkodik fel.

A lisztes berkenye magyarországi előfordulási térképén jól kirajzolódik, hogy elsősorban a középhegységi területeinken fordul elő, ahol a hegyek lábánál rendszerint már nem találjuk meg. Ennek oka, hogy az alacsonyabb régiókban a szélsőségesebbé váló éghajlat már nem kedvez neki.

ALAKI JELLEMZŐI

10–12 m magasra növő faj, amely szélsőséges termőhelyeken cserjetermetű vagy a korábbi sorozatos fakivágások miatt töbttörzsű is lehet. Koronája a szabad állású egyedek esetében tojásdad alakú, kérge sötétszürke, sima, rendszerint fehéres foltok tarkítják. „*Megfelelő termőhelyen, mélyrétegű talajon, kétlábnyi mélységbe is lehatoló főgyökeret (szívgyökeret) növeszt és négy láb körzetben szétterülő oldalgyökereket. Sekély rétegű talajban csak oldalgyökereket növeszt, amelyek sziklatalajokon a repedésekbe hatolnak be*” – mondja róla Heinrich David Wilckens, a selmeci akadémia első erdészprofesszora az 1814/15-ben papírra vetett előadási anyagában. Rügyei tojásdadok, hegyesek, zöld rüggypikkelyei vöröses foltokkal tarkítottak, fényesek, ragadósak. Hajtástengelye szürkén molyhos, vesszeje őszre lekopaszodó, vörösesbarna, megnyúlt fehér paraszemölcsök teszik feltűnőbbé. A fajon belül az egyedek között nagy a levélváltakozatosság, a levél nagysága, alakja, szőrő-

A lisztes berkenyék magyarországi előfordulása (Magyarország Flóratérképezési Adatbázisa, Soproni Egyetem Növényteni és Természetvédelmi Intézet, Sopron)

A lisztes berkenye termése (Korda Márton felvétele)

zöttsége egy egyedben belül is nagyfokú változatosságot mutat, különbség van a hosszú- és rövidhajtás levelei között, az utóbbinál a csak leveles (sterilis) és a virágzatot is tartalmazó (fertilis) rövidhajtás levelei között, a rendes, májusban hozott hajtás és az ugyanabban az évben másodszor, június vége felé hozott ún. János-napi hajtás vagy éppen a sarjhajtás levelei között. Így a levél lehet karéjosodónak tűnő, keskeny elliptikus, széles elliptikus, visszás tojásdad, kerekded. Levelei többnyire 8–15 cm hosszúak, 6–9 cm szélesek, az oldalérpárok száma 10–15. A tavasszal megjelenő levelek színükön és fonákukon is erősen szőrözöttek, ekkor a legszebbek, de a színükről a szőrzet a későbbiekben lekopik, a levélfonák és levélnyel viszont fehéren nemezes marad. Ennek a nemezes rétegnek köszönhetően száraz-meleg helyeken kevesebbet párologtat e faj, illetve a tűző nap ellen is védi a levélállomány érzékeny sejtjeit. A levéllemez vékony, széle szabálytalanul kétszeresen fűrészkes, a levélváll ék alakú vagy lekerekített.

Fehéren nemezes sátorozó virágzata a rövidhajtások végén található, a májusban nyíló virágok kb. 15 mm átmérőjűek, fehérek. Szeptemberben érő almácska termése 12–15 mm átmérőjű, kissé megnyúlt, skarlátvörös, paraszemölcsökkel sűrűn fehéren pontozott, húsa sárgásfehér. Ennek érdekessége, hogy kősejteket nem tartalmaz, ellentétben a házi berkenyével vagy éppen a körtékkel.

ÖKOLÓGIAI IGÉNYEI ÉS ÉLŐHELYE

Nagyon lassan növekvő faj, legmagasabb életkora 200 év. Angliában – ahol a faóriások és famatuzsálemek, hazánkkal ellentétben, különös becsben vannak – két rekordpéldánya is akad, az egyik 23 m magas és 1,4 m törzskerületű, a másik 18 m magas és 1,8 m törzskerületű! Gyenge versenyképessége miatt tipikus élőhelye a meredek, sziklás, sekély termőrétegű, jó fényellátású és hőháztartású területeken van, mélyre hatoló, erős és plasztikus gyökérzete, jó sarjadóképesége segíti ezeken a helyeken a tartós fennmaradásban. Érdekesség, hogy az előző élőhelyekhez nagyon hasonló adottságú váromokon is gyakori megtelepedő. Zárt erdőkben viszont nem fordul elő, azoknak legfeljebb csak a szélein figyelhetjük meg. Nálunk – a molyhos tölgyhöz és a virágos kőrishez hasonlóan – főleg mészkő, dolomit, továbbá andezit, bazalt alapkőzetben találjuk meg, de más tömör alapkőzetben is előfordulhat. Elterjedési területén belül jól kirajzolódik, hogy száraz éghajlatú területeken inkább az északi és nyugati, míg humid éghajlatú területeken főleg délies kitettségekben lelhető fel.

FELHASZNÁLÁSA

Nagyon homogén szerkezetű faanyaga van, szíjácsa a fehérestől a gyengén vöröslőig színeződik, a többnyire csíkokkal tarkított geszt pedig barnászvörös színű. Nehéz, szilárd, szívós, meglehetősen rugalmas és nehezen hasadó fája viszont a természetben kevésbé tartós, könnyen korhad és bomlik. Fája jól polírozható, „*avval a jó tulajdonsággal bír, hogy a használat alatt megszikul*” – írta Fekete Lajos és Mágócsy-Dietz Sándor az 1896-ban megjelent *Erdészeti növénytan* II. kötetében, az esztergályosok, szerszámkészítők és asztalosok nem véletlenül kedvelik. Korábban kerekek, tengelyek, küllők, szerszámnyelvek, fogak, meghajtó szerkezetek, ékek, cölöpök, tömőfák, prések, facsavarok, orsók, fogantyúk, pipák készítésénél alkalmazták, de tűzifának is kiválónak mondták. A frissen vágott vagy tört faanyag egyébként sajtáságos szagú.

Fagyhatás után fanyar termése édes lesz, melyet a XVII. században Burgundiában és Lotaringiában a parasztek delikátként fogyasztottak, Svájcban az ínséges időkben természetörleményével a lisztet dúsították, az ebből sült kenyér édes és jó illatú lett. Az alpesi országokban a szárított terméséből készített teát köhögés, hurut és hasmenés ellen javallották. Citrom vagy alma hozzáadásával a termésekből szörpöt, zselét és lekvárt állítottak elő. Cukor hozzáadásával pedig ecet, bor készíthető, vagy égetett szesz párolható le, erjesztett terméséből sört is gyártottak. Magja viszont nem fogyasztható, mert hányást okoz.

Népi felhasználásának sorát bővíti még, hogy ősszel gyűjtött gallyaiból a gyapjú színezésére fekete festéket nyertek, illetve a néphit szerint az ajtó fölé helyezett leveles gallyak távol tartják a démonokat, valamint időjárásváltozás előtt a levélfonák halványabb lesz.

Kevés károsítója van, a gesztkorhadás a legfőbb betegsége, amelyben főleg az idős egyedek szenvednek. Érzékeny a füstszennyezésre, s a hazánkban az utóbbi jó fél évszázadban túlszaporított nagyvadállomány hántására, rágására is. Az egyik legnagyobb probléma, hogy újulatot ritkán lehet találni, amely a vad sorozatos károsítására vezethető vissza.

A lisztes berkenye lombjának részlete (Korda Márton felvétele)

Erdészeti jelentősége a mai fatermesztési szemléletű erdőgazdálkodásban nincs: lassan nő, alacsony termetű és csekély átmérőjű, így nagy fatérfogatot nem hoz létre. Viszont az egyre kívánatosabb, de az erdőgazdálkodók nyereségérdekeltsége miatt sajnos még késlekedő ökológiai szemléletű erdőfenntartásban fontos talajvédő szerepe lenne, avarja könnyen bomlik, lombalma jó tápanyag-visszapótló tulajdonsággal bír, jól mézélő virágait sok rovar látogatja, sokáig a fán maradó termését a szarvas, vaddisznó és sok madár szívesen fogyasztja, miközben a magvakat szétszórják, terjesztik. Az elmúlt évszázadban az erdészek által erőltetett fenyvesítésekkel tönkretett területeken (pl. Pilis, Keszthelyi-hegység, Balaton-felvidék) a nem őshonos feketefenyő erőteljes pusztulása miatt a regenerálásban nagy szerepe lehetne a molyhos tölgygel és a virágos kőrissel, illetve a lisztes levélfonákú berkenye társfajaival együtt. Valamennyi élőhelyét, azok erózióra való érzékenysége miatt véderdőként kellene fenntartani, s a gazdálkodástól mentesíteni.

Számos kertészeti fajtája van, melyek szélben különösen díszesek, a kiforduló levélfonákok sajátos látvánnyal örvendeztetik meg szemlélőjüket.

Bartha Dénes

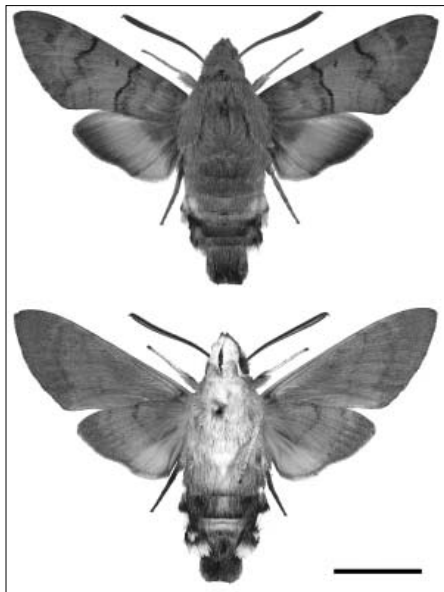
Az Év Rovara, a kacsafarkú szender

A 2021. év rovarát a Magyar Rovartani Társaság és a Magyar Természettudományi Múzeum internetes szavazásán lehetett kiválasztani. Ezúttal három olyan fajt jelöltek, amelyek „nem azok, aminek látszanak”, vagyis más állatra hasonlítanak. A három jelölt összesen 5829 szavazatot kapott. Több mint kétharmaduk (3912; 67,1%) a *kacsafarkú szenderre* érkezett, így ő lett Az Év Rovara. A másik két jelölt a keleti rablópille és az ékfoltos zengőlégy volt, ők sorrendben 1027 (17,6%), illetve 890 (15,3%) szavazatot gyűjtöttek. Második alkalommal került ki az év rovara a lepkék rendjéből, és először lett olyan faj, amely nem a pillangóalakúak közé tartozik.

A szenderfélék családjának Magyarországon eddig kereken húsz fajt figyeltek meg, ezzel a lepkék között fajszegény csoportnak számít. Az idetartozó fajokra jellemző, hogy a kifejlett lepkék nagy termetűek, csápjuk vastag, szemük nagy, testük erőteljes, áramvonalas, elülső szárnyuk keskeny, nyújtott, csúcsa hegyes, hátulsó szárnyuk jóval rövidebb az elülsőnél, nagyjából háromszög alakú. A csoport magyar nevét Frivaldszky Imre, a XIX. század híres természettudósa alkotta és arra utalhat, hogy legtöbb fajuk akkor kel szárnyra, amikor a természet *elszenderedik* – de azt is jelezheti, hogy ezek a fajok nappal alszanak, *szenderegnek*.

A kacsafarkú szender 4–5 cm közötti szárnyfesztávolságával hazai rokonai között viszonylag kicsinek számít. Teste felül egyszínű barnásszürke, alul piszkosfehér színű; potrohának hátulsó felén kétoldalt fekete-fehér pikkelypamacsok vannak, melyek mellett hasonló színű foltok láthatók, továbbá széles farpamacsot is hordoz. Elülső szárnya rejtőszínű: alapszíne felül barnásszürke; mintázatát két keskeny, éles és több elmosódott fekete keresztvonal alkotja, esetenként a szárny középső harmadában különálló apró fekete pont is látható. Hátulsó szárnyának felszíne fakó narancssárga vagy világos sárgásbarna, szegélye sötétebb, a szárny tövén sötétszürke folt foglal helyet. Mindegyik szárny fonákja fakó rozsdavörös alapszínű, egy-két elmosódott keresztvonallal.

Hazai rokonai közül semmi más fajjal nem lehet összetéveszteni. Leginkább talán a törpeszender (*Proserpinus proserpina*) hasonlít rá, de kisebb, mint a kacsafarkú szender, elülső szárnya hullámos szegélyű, alapszíne általában hamvaszöld, hátulsó szárnya pedig élénksárga alapszínű, koromfekete szegéllyel. A törpeszender nálunk ritka, védett faj, és nappal általában nem repül. Hazánkban még két nappal repülő szenderfaj: a pöszörszender (*Hemaris tityus*) és a dongószender (*Hemaris fuciformis*) honos, de azok teste még zömökebb, olajzöld alapszínű, szárnyaik pedig nagy felületen üvegszerűen átlátszóak; poszméheket utánoznak. Ritka, védett lepkék.

A kacsafarkú szender felül- és alulnézete, lépték 1 cm
(Tóth Balázs felvétele)

A kacsafarkú szender állandó populációi Eurázsia szubtrópusi területein a Földközi-tenger medencéjétől egészen Japánig megtalálhatók, de Észak-Afrikában is honos. Vándorlepke: vonuló egyedei eljutnak az északi sarkkörig (Izlandra is), déli irányban pedig akár Dél-Indiáig és Malajziáig. Elterjedésének északi határát a telek enyhése szabja meg: az európai szenderek között egyedülállóan lepke alakban telél át, viszont a fagyot nem bírja. Magyarországon sokáig csak vándorlepkéként tartottuk számon, ám az utóbbi egy-két évtizedben már épületekben áttelelő egyedeit is megfigyelték. Mivel vándorol, bárhol, akár még nagyvárosok közepén is felbukkanhat, de a virágokban gazdag természetes gyepekben is találkozhatunk vele.

Bármely napszakban repülhet, ám leggyakrabban nappal tevékeny. Legjobban a napsütést kedveli, de csendes esőben is szárnyra kel. Gyorsan cikázik, sőt, képes egy helyben lebegni, vagy akár hátrafelé repülni. Az ilyen bonyolult manőverekhez folyamatosan érzékelnie kell saját helyzetét, mozgása irányát, amiben főképp a csápja segíti, amelyen elmozdulást érzékelő szőrök helyezkednek el. Látására a lassabb mozgásoknál támaszkodik. Hátsó szárnyai és potroh-pamacsai kormányfelületként működnek. Szárnyaival akár 85-öt is csap másodpercenként – ezt szemünk már nem képes követni, viszont jól hallható zümmögő hangot kelt. Egész alkata a gyors repüléshez és a hirtelen irányváltásokhoz idomult. Virágok nektárjával táplálkozik, melyet lebegve szív fel akár testhossznyira kinyújtható pödörnyelvével (ez a szerv rugalmas, de elég gyenge; senkit nem tud megszúrni vagy megsebezni vele). Nem alaptalanul tévesztik tehát össze néha valamelyik kolibrivel. A konvergens evolúció szép példája ez: egymástól rendszertani szempontból nagyon távol álló fajok hasonló környezeti feltételekhez hasonló módon alkalmazkodtak, és ez hasonló külalakot eredményezett. A kacsafarkú szender memóriája figyelemre méltó: ugyanaz az egyed több napon át rendszeresen, sőt, menetrendszerű pontossággal visszatérhet ugyanahhoz

Nektárt szívó kacsafarkú szender
(Kalotás Zsolt felvétele)

a virágágyáshoz. A lepke repülési módja sok energiát igényel, ezért a magas nektárhozamú virágokat részesíti előnyben.

A kacsafarkú szender egyedei dél felől érkeznek hozzánk évről évre, már április elejétől. Hamarosan párt választanak; maga a párzás ritkán tart egy óránál tovább. Az összekapcsolódott lepkék ilyen pozícióban repülni is képesek; a nem-pillangóalakú lepkék körében elég ritka ez a képesség. Párzás után a nőstény felkeresi a hernyó tápnövényét: a galaj- vagy csillaghúrfajokat, hogy petéit lerakhassa rájuk. Csak napsütötte növényre peté-

zik, és még ilyenkor sem száll le. Alaposan átvizsgálja a növény minden hajtását, mielőtt egy-egy petét elhelyezne. Akár kétszázat is lerakhat, de mindig egyesével, így sokáig tart ez a folyamat. A pete gömbölyded, halványzöld színű, fényes felszínű, átmérője 1 mm körüli.

A hernyók éjjel-nappal táplálkoznak, gyorsan fejlődnek, nem rejtőznek el a növényen. Változatos színűek, de általában hamvaszöldek, fehérrel sűrűn pontozottak, kétoldalt a

légzőnyílásaik felett és alatt egy-egy világos csík húzódik végig. Testvégükön felfelé-hátrafelé meredő tüskeszerű nyúlvány látható, ami a szenderrek jellegzetessége. A bábozódásra érett hernyó lilásbarnára színeződik, ekkor már nem táplálkozik tovább, hanem biztonságos helyet keres az átalakuláshoz, akár a tápnövényétől messzebb. Legtöbben ilyenkor találkoznak az utakon áthaladó hernyóval. A talajfelszín közelében, növényi törmelékek között, esetleg kő alatt bábozódik. A báb szürkés szalmaszínű, finom fekete márványozással, feje alsó oldalán a pödörnyelv tokja magasra kiemelkedő bordát alkot.

Az átalakulás júniusra fejeződik be, e lepkék utódaiból szeptemberre kelnek ki a második nemzedék imágói. Meleg években még gyorsabb a fejlődés, és harmadik generációjuk is lehet. Ám a lepkék bevándorlása dél felől egész tavasszal és nyáron folyamatos, ezért kacsafarkú szendert bármikor láthatunk.

Az őszi lepkék egy része visszavándorol délre, más része pedig telelőhelyet keres magának; ilyenkor épületekbe vagy barlangokba húzódnak. A pihenő lepke a szárnyait a teste mellé zárja, ilyenkor az élénk színű hátulsó szárnyat a rejtőszínű elülső szárny teljesen eltakarja. Csápjait pedig úgy védi, hogy azokat a szárnyai alá rejti. A sikeresen áttelelt lepkék márciusban ébrednek fel téli álmukból. A verőfényes napokon már a gyümölcsfák virágain táplálkoznak, hogy erőt gyűjtsenek a szaporodáshoz.

Több szenderfajjal együtt a mély pártájú virágok beporzásában játszik fontos szerepet, ugyanis ezek virágporához és nektárjához csak kevés beporzó fér hozzá. A lepkét nehéz zsákmányul ejteni, de az ügyesebb madarak (pl. a gyurgyalag) olykor elkapják. Hernyójának tápnövényei között sem dísznövény, sem haszonnövény sincs, így gazdasági kárt nem okoz. A hernyó testében parazitoid rovarok: fürkészarazsak vagy fürkészelegyek élősöködnek; ténykedésük a hernyó pusztulását okozza.

Ha kertünkbe vagy erkélyünkre szeretnénk csalogatni a kacsafarkú szendert, ültessük kedvenc tölcséres virágait, pl. petúniát, lángvirágot, levendulát, loncot, nyáriorgonát vagy szarkalábat! Így nemcsak kacsafarkú szendert, hanem számos más érdekes rovar is vendégül láthatunk, továbbá a méhek nektár- és virágporgyűjtését is segítjük. Viszont a rózsaszínű virágú pompás ligetszépét (*Oenothera speciosa*) el kell kerülnünk, ugyanis a kacsafarkú szender pödörnyelve beszorul e virág kelyhébe, és gyakran már nem tudja kiszabadítani – végül a lepke ott pusztulhat el! A növénynek ebből semmi haszna nincs, csak szerencsétlen egybeesés – Észak-Amerikában őshonos, így természetes körülmények között sohasem találkoznának.

A kacsafarkú szender hernyója
(Balogh Diána felvétele, ízeltlábúak.hu)

A kacsafarkú szender bábja
(Kárpáti Marcell felvétele, ízeltlábúak.hu)

Ha a kert elég nagy, akkor egy félreeső, de napos zugában hagyhatjuk nőni a vadvirágokat. Amennyiben galaj is van ezek között, akkor némi szerencsével egy-egy nőstény petéket rakhat rá. Az ilyen vadvirágos foltok sok egyéb rovarfajnak is javára válnak. Előfordulhat, hogy a lepke házunkba, lakásunkba húzódna telelni. Ha fűtött szobába repült be, akkor óvatosan tereljük ki; ha pedig fűtetlen helyet szemelt ki, akkor ne háborgassuk, hanem hagyjuk nyugodtan aludni! Melegebb hőmérsékleten, ill. zavarás hatására sok energiát kénytelen felhasználni, ám pótolni nem tudja, így elpusztul. A kacsafarkú szender fő tenyészőterületei határainkon kívül helyezkednek el, innen Magyarországról nem tudjuk lényegesen befolyásolni állományainak méretét. Hazánkban az utóbbi évek melege miatt gyakoribb, mint a korábbi évtizedekben. Szerencsére nálunk semmi sem veszélyezteti.*

Tóth Balázs

Az Év Hala, a jászkeszeg

Immáron 12. alkalommal került megrendezésre a korábbi években nagy sikernek örvendő *Az Év Hala* választás. A Magyar Haltani Társaság a szavazás révén szeretné felhívni a figyelmet őshonos halfajaink fontosságára és értékességére. Az idei évben a korábbiakhoz hasonlóan a kedves közönség és a halbarátok a társaság elnöksége által jelölt 3 halfajra adhatták le voksaikat, melyek idén az *angolna* (*Anguilla anguilla*), a védett *fürge cselle* (*Phoxinus phoxinus*) és a *jászkeszeg* (*Leuciscus idus*) voltak. A szavazók voksaikat a Magyar Haltani Társaság honlapján kialakított felületen adhatták le 2020. december 31-én déli 12 óráig. A beérkezett, összesen 7683 érvényes szavazat 20%-át az angolna szerezte meg, harmadik helyezteként zárva ezáltal a versenyt. A szavazatok 31 %-ával az apró termetű, védett fürge cselle lett a második helyezett, így idén *Az Év Hala* címet és a szavazók szívét a jászkeszeg nyerte el a beérkezett szavazatok 49 %-ával.

Az Év Hala részletesebb bemutatása előtt szeretnénk a másik két jelöltet is kicsit részletesebben ismertetni, hiszen nem ok nélkül lettek jelölve a címre.

Az *angolna* kígyószerű, katadrom vándorlású halfajunk, ami annyit tesz, hogy életük legnagyobb részét (akár 20 évet is) a kontinentális vizekben töltik, majd miután ivaréretté válnak, a Sargasso-tengerhez vándorolnak, hogy szaporodjanak, majd elpusztulnak. A kikelő lárvák több lárvastádiumon is átesnek, amíg elérik a kontinentális vizeket, ahol korábban szüleik is nevelkedtek. Különleges szaporodásuk és vándorlásuk már Arisztotelész kora óta valódi rejtélynek számított, melyet csak a XX. század elején sikerült megfejteni. Táplálkozását tekintve szívesen fogyaszt makrogerinctelen szervezeteket és halakat is. Hazánkban elsősorban a Balatonba tömegesen telepítették az 1991-es angolnapusztulásig. Nyugat-Európában száma fokozatosan csökken, ezért a Természetvédelmi Világszövetség (IUCN) Vörös Listáján a kritikusan veszélyeztetett fajok között tartják számon.

A *fürge cselle* apró testű, viszonylag rövid életű, színes halfajunk, mely a tiszta vizű hegyi patakok és kisebb folyók pisztráng- és pérzónájának lakója. Hazánkban jószerével min-

* Ez az ismertető a Magyar Természetudományi Múzeum blogján és a Magyar Rovartani Társaság honlapján megjelent cikk alapján készült.

den olyan kis vízfolyásban megtalálható, ahol a számára szükséges környezeti feltételek adottak. Bár főként az áramló vizet kedvelő, reofil halfajról beszélhetünk, állóvizekben kialakuló állományait is ismerjük, mint pl. a tapolcai Malom-tó „csetri” állománya. A nyár közeledtével az ivarérett kort elérő csellék a vízfolyások felsőbb szakaszaira vándorolnak, hogy megalapozhassák a faj jövőjét. A fiatal csellék a planktonszervezetekről hamar áttérnek a felnőttekre jellemző vegyes táplálkozásra, kiváltképp az apró rovarlárvákat képezik kedvenc eledelüket, de más halak ikráit sem vetik meg. Élőhelyükön fontos táplálékszervezetét képezik az ott élő ragadozófajoknak, a pisztrángfélék kedvelt csemegéi, melyek, ha túlszaporodnak, jelentősen meggyéríthetik a cselleállományt. Bár régen kedvelt csali- és akváriumai halként tartották számon, azonban 1993 óta a faj természetvédelmi oltalmat élvez.

„Aki már összeakadt vele, biztosan nem felejtí el. Igazi folyóvízi kincscsel találkozhatott. A szépsége mellett küzdeni tudása az, amiért én is nagyon szeretem.” (Polyák Csaba – haldorado.hu)

A fent olvasható idézet is hűen tükrözi a 2021-es év halának, a jászkeszegnek az értékeit. Nemcsak kiváló horgászhal, de egyike legszínesebb halainknak is. A Herman Ottó által is ónos jászként emlegetett jászkeszeg teste oldalról lapított, viszonylag magas testű hal, melynek hátvonala a nyakszirtnél jellegzetesen megtörik. Szája kicsi és csúcsba nyíló, melynek szeglete nem éri el a szem elülső vonalát. E határozóbélyeg segítséget nyújt a hozzá hasonló és közel rokon domolykótól (*Squalius cephalus*) való elkülönítésben. Testét viszonylag apró pikkelyek borítják, oldalvonalán 55, de akár 63 db pikkely is sorakozhat. Bár teste ezüstös színezetű, háta sötétszürke, páros úszói és farokúszója élénk vörös színűek. Hát- és farokúszója sötétszürke alapszínű, vörhenyes árnyalattal.

Euro-Szibériai elterjedésű fajként megtalálható a Pireneusoktól az Alpokon át egészen Észak-Európaiig. Franciaország északi részén a faj stabil állománya él, míg az ország déli részén a *Leuciscus idus stagnalis* alfaj állományai fordulnak elő szórványosan. A Duna vízgyűjtő területén nagy számban fordul

A jászkeszeg (Sallai Zoltán felvétele)

elő, azonban attól délebbre már nem található meg. Keleten a Fekete-, az Azovi- és a Kaszpi-tenger északi vízgyűjtő területén, valamint Szibériában a Kolima-folyó területéig honos.

Az elsősorban síkvidéki vizeket kedvelő halfajunk a Duna, a Dráva, valamint a Tisza vízrendszerében, illetve azok valamennyi mellékvizében, így az Öreg- és a Mosoni-Duna, a Kerka, a Lajta, a Rába, az Ipoly, a Szamos, az Öreg-Túr, a Bodrog, a Keleti- és a Nyugati-főcsatorna, a Sajó, a Hernád, a Körösök, a Berettyó, valamint a Maros halfaunájának tagja. Bár főként az áramló vizeket kedveli, azonban a Tisza-tóban is megtalálható, melynek vize az átfolyásos tározás által folyamatosan cserélődik. A Balatonban igazi ritkaságnak számít, azonban olykor előkerül egy-egy példánya.

A 3–5 éves korban ivaréretté váló jászok április és június között nagyobb csapatokba verődnek, és felkeresik a vízfolyások felsőbb, viszonylag lassan áramló, homokos aljzatú sza-

kaszait, hogy lerakhassák ivartermékeiket. Az egyedenként lerakott ikrák száma elérheti akár a 40–120 ezret is. A fiatal jászkeszegek táplálékát kezdetben állati eredetű (zooplankton) és algákból (fitoplankton) álló parányi táplálékszerkezetek alkotják, majd fokozatosan kialakul a felnőtt egyedekre jellemző mindenevő táplálkozás. A kifejlett egyedek táplálékát főleg szerves törmelék, növényi részek és vízbe hulló rovarok, esetenként halak alkotják. A nyáron főként egyedül vagy kisebb csapatokban élő faj egyedei a hideg beköszöntével ismételten nagyobb csapatokba verődnek, hogy a mélyebb szakaszokon húzódoó vermelőhelyeken együtt telehessenek át.

Érdekesnek mondható, hogy az ugyanazon nembe tartozó balinnal (*Leuciscus aspius*) gyakorta összeívik. A Magyar Haltani Társaság *Mit fogtam?* rovatát olvasva évente több alkalommal is találkozhatunk a horgászok által küldött, cápászerű vérvörös úszóval és relatíve kis szájjal rendelkező jász x balin hibridek fotóival.

A lassú növekedésű halfaj akár 20 évig is élélhet, ebben az életkorban pedig az 50 cm-es testhosszt is elérheti. A magyarországi horgászrekordot egy 3,86 kg-os jász tartja, amely a Keleti-főcsatornán akadt horogra 1995-ben.

A természetesvízi halászat megszűnését (2016. január 1.) megelőzően a halászsákmányban jelentős szerepet töltött be, napjainkban pedig továbbra is a kedvelt horgászhalak egyike. Előszeretettel alkalmaznak horgászata során úszós készséget és lebegtetett csalikat, illetve hosszú eresztéken kínált gilisztacsokrot, a kevésbé áramló vizeken azonban a legyező és pergető horgászata is igen nagy népszerűségnek örvend. Kedvező időjárási és táplálkozási feltételek mellett egész évben horgászható faj. Gasztronómiai tekintetben kissé sárgás húsa közepes mértékben tartalmaz szálkákat, sűrűn irdalva, paprikás lisztben kisütve, illetve a halászlé alaplevében kiválóan mondható.

Tógazdaságokban külföldön, főleg Lengyel- és Oroszországban szívesen tenyésztik, kiemelve alacsony téli oxigénigényét, azonban „*pontycentrikus*” hazánkban tenyésztése nem igazán kap teret. Egynyaras ivadékeit szintén külföldön toxikológiai vizsgálatoknál alkalmazzzák. Xantorisztikus (narancsos árnyalatú) változata, az arany orfa a XX. század elején élénk színe, igénytelensége és a vízfelszín közelében folytatott táplálkozása miatt az akváriumok és kerti tavak kedvelt halának számított az akkor még drágán beszerezhető trópusi halak helyett.

Somogyi Dóra–Antal László–Nyeste Krisztián

Az Év Madara, a cigánycsuk

A Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület (MME) több mint 40 éve indította el az *Az Év Madara* elnevezésű programját, amellyel egy-egy arra érdemes madárfaj megóvásának és fennmaradásának szükségességére kívánja felhívni a figyelmet.

Míg korábban az egyesület szakmai testülete jelölte ki ezt a fajt vagy akár fajcsoportot (hiszen voltak már gyűjtőnéven a fecskék, illetve a cinegék is Az Év Madarai), az utóbbi időkből a korszellemnek megfelelő internetes szavazás dönt erről. Némiképp irányított a választás: az érdeklődők idén is három jelölt, a kis őrgébics, a sordély, valamint a győztesként kihirdetett *cigánycsuk* közül választhattak. Mindhárom faj a mezőgazdasági területekhez kötődik, de a cigánycsuk hazánkban gyakoribbnak mondható a többi jelölthöz képest.

A szavazás révén valójában nem is ez az apró madárfaj került a fókuszba, hanem az az agrártájnak nevezhető „élőhelytípus”, ahol jellemzően megtalálható. A gajos árokpartok, beszántatlan táblaszegélyek, visszahagyott mezsgyék, kősa bokrosok adnak otthont e veréb méretű madárkának, amely néhány évtizede még minden magaslaton ott csettegett. Tipikus vártamadár: apró rovarokból álló táplálékára kórókon, oszlopokon ülve figyel és ezekről leugorva csap le.

Bár hazánkban törvényes oltalom alatt áll (természetvédelmi értékét 25 000 Ft-ban határozták meg), ez vajmi kevés a fennmaradásához. Az elmúlt évtizedek (bizonyos támogatósi formáinak köszönhetően) egyre intenzívebbé váló mezőgazdasági gyakorlata aggasztó mértékben felerősítette az agrártájban élő fajok csökkenését. Ez természetesen nem csak a madarakra vonatkozik, ám az ide vehető fajok – s köztük a kedves kis cigánycsuk – azok, amelyek számunkra szembeötlő módon tudnak hiányozni, és kellően jól mérhető az állományuk csökkenésének mértéke. A már említett szegély-élőhelyek eltűnése mellett a táplálékul szolgáló gerinctelenek (férgék, pókok, rovarok stb.) drasztikus csökkenése is okot ad arra, hogy egyre kevesebb helyen kerülnek elének a honi tájra amúgy igen jellemző madárfajok, köztük a cigánycsuk.

Számos rovarévo madárfajt sújt a vonulással összefüggő problémakör, ami az ún. Száhel-jelenség néven ismert. Ennek lényege, hogy a hosszú távú (a Szaharát átrepülő) vonulók számára végzetes hatású, amikor a nagy sivatag utáni Száhel térségébe megérkezve – az egykori táplálékban gazdag élőhelyek helyett – a sivatagi körülményekhez hasonló kietlenséggel szembesülnek az intenzív tájhasználat, az iparszerű mezőgazdaság és a klimatikus helyzet változása miatt. Ez a fajta (logikusan szintén jelentős állománycsökkenést okozó) hatás a cigánycsuk esetében elmarad, lévén madarunk rövid távú vonuló: a telet az európai és észak-afrikai Mediterráneumban tölti. Az őszi vonulás szeptember-októberben zajlik, bár az adott évben kelt fiatalok kóborlása már augusztus táján elkezdődik. Tavasszal az első példányok (jellemzően a területfoglaló hímek) egész korán, február végén, március első napjaiban megérkeznek, de egyes példányok akár át is teleshetnek.

A cigánycsuk a sík-, domb- és alacsony hegyvidékek nyílt, gajos-bokros területein él, a zárt erdőkből és a monokultúrás agrártájból alapvetően hiányzik. Hatalmas – Európán kívül Ázsia és Afrika jelentős részét magában foglaló – elterjedési területén számos alfaja él, ezeket nemrég három fő fajhoz csatolták, s még tudományos neveiket is megváltoztatták. Lényegében a nálunk élő cigánycsukot a tudományos nevezéktanban a *Saxicola rubicola*, a nemzetközi madártanban elfogadott angol nevén pedig *European Stonechat* névvel illetik – bár erről a madarak szerencsére mit sem tudnak és boldogan élnek, legalábbis ahol hagyják őket. Ehhez nem is kell túl sokat tenni, csak amit a józan ész diktál.

Természetesen nagyságrendi különbség van az egyéni és az iparszerű tevékenységek között, de a sok kicsi sokra megy! Mindazonáltal a nagyüzemi mezőgazdaság keretein belül is alkalmazható lenne olyan természetkímélő gazdálkodási módszer,

A cigánycsuk
(Selmecezi Kovács Ádám felvétele)

ami az „*élni és élni hagyni*” elvnek megfeleltethető. Ilyen többek közt a szegély-élőhelyek meghagyása, sőt, ezek területének valós növelése a mezőgazdasági táblák szegélyének kezeletlenül hagyásával vagy a gyepek és gazosok égetésének elfelejtésével. Ám ha körülnézünk saját házunk táján, akkor is van mit tenni! Egyénileg, de egy-egy kisebb (mondjuk település szintű) közösséget is érintően fontos lenne a kora tavaszi árokpartégetéseknek, a minden áron való területrendezéseknek, a bokorcsoportok eltüntetésének vagy minden fűvel borított terület heti rendszerességű „leborotválásának” véget vetni és a jelenleginél ésszerűbben működni. Ezt a 2021. év madara, a cigánycsuk örömet adó jelenlétével, egyszerű, de kedves énekével és a számunkra nem túl vonzó ízeltlábúak korlátozásával fogja meghálálni.

Summázva: a cigánycsukot alapvetően az itthoni változások, elsősorban az intenzív tájhasználat és az iparszerű mezőgazdaság hatásai (rovarirtók, kemikáliák használatából eredő problémák) sújtják, olyannyira, hogy a ma is még 200 ezer pár körüli állománya az 1999–2019 közötti 21 évben 54%-al csökkent! Ezért jogosan lett tehát Az Év Madara – ezzel is ráirányítva a figyelmet a természeti környezet egyre gyorsuló romlására, amelyen mindenképp változtatnunk szükséges!

További információk Az Év Madaráról (és még sok minden másról) a Magyar Madárta-ni és Természetvédelmi Egyesület oldalán találhatóak: www.mme.hu

Selmezi Kovács Ádám

HÍREK

Folyik a mohácsi tömegsír feltárása. A mohácsi csata pontos helyszínének meghatározásához, a törökökkel harcoló katonák azonosításához és sorsuk bemutatásához is hozzájárulhatnak azok a vizsgálatok, amelyekbe a Szegedi Tudományegyetem (SZTE) több kutatócsoportja is bekapcsolódhat. A Mohácsi Történelmi Emlékhely területén található, hármas számú tömegsír feltárását 2020 nyarán kezdték el a Janus Pannonius Múzeum szakemberei, a munkálatokba szeptemberben bekapcsolódtak az SZTE Embertani Tanszékének antropológusai is. A jelenleg ismert öt mohácsi tömegsír közül a hármas számú a legkisebb, mintegy 15 négyzetméteres. A csontmaradványok azonosítása óriási szakmai kihívást jelent az antropológusoknak – hangsúlyozta Pálfi György tanszékvezető. A tömegsír 1976-os vizsgálata során a szakemberek úgy becsülték, mintegy 130 embert temethettek itt el. A december 2-án befejeződött helyszíni munkák alapján Pálfi György azonban azt valószínűsíti, ennél lényegesen több, háromszáz körüli csontváz lehet a sírban. A tömegsír antropológiai vizsgálata 2021 tavaszán folytatódhat. (MTI)

Hatezer éves kincsek a rézkorból. Aranytárgyakat találtak egy hatezer éves rézkori temető feltárásakor a bükkábrányi lignitbánya területén a miskolci Herman Ottó Múzeum régészei. A feltárt három női sírból több mint egy tucat lelet került elő, elsősorban karikás és kúpos lemezcsüngők, amelyek egykor egy fejdísz részei lehettek. (MTI, 2021. márc. 5.)

KÖNYVESPOLC

HÓDMEZŐVÁSÁRHELY ÍRÁSBAN ÉS KÉPBE

A magyar alföldi mezővárosok egyik legpatinásabb reprezentánsa Hódmezővásárhely. A Békés–Csanádi löszháton, a Tisza és Maros ölelésében elterülő Vásárhelyre méltán illik Jókai Mórnak a Duna-Tisza közti Homokhátság jeles települését, Kecskemétet magasztaló megállapítása, miszerint a „*puszták metropolisa*”. Valójában a mezővárost viszonylag szűk belső határa mellett kiterjedt pusztái tették egy évezreden át kiemelkedő fontosságú településsé, ahol a középkor viharos évszázadait – különösen a török hódoltság korát – túlélő protestáns hitre tért, de földesura révén katolikusságát is megőrző, nagy vagyonra szert tett parasztpolgár, cívis lakosság a hagyományos életmódot magas szinten valósította meg, szolgálta szűkebb páttriája és a magyar nemzet javát.

Hódmezővásárhely életében – mint más alföldi települések esetében is – a török utáni világ hozott létbiztonságot. A jeles kálvinista város kitermelte saját szellemi nagyságait, s befogadta az ide jövőket. Szemleli Sámuel történész monográfus a XIX. századi munkásságával fémjelzi a rangos mezővárost és kultúráját. A XX. század szellemi nagyjai között találunk írókat (csupán a főgimnázium egykori tanárát, Németh Lászlót említjük), s a népelet megismerése, kutatása iránt fogékonyságot mutató etnográfusokat, közülük a város jeles szülöttét, a Bartók és Kodály nyomdokában járó Péczeli Attila zenetudóst, Kiss Lajos, Tárkány Szücs Ernő, a híres vásárhelyi gimnáziumban tanító Tálasi István, a csongrádi születésű, de itt diákoskodó Katona Imre néprajztudósokat említjük meg. A kiemelkedő kutató emberek sorába tartozik Szent

Tibor is, aki tősgyökeres vásárhelyi lévén, immár nyolcvan esztendősen is szülővárosa népének sorsát nem csak megéli, de kutatja, fel is tárja különös mivoltát és írásai-ban közkinccsé is varázsolja.

Szent Tibor őstetehetség, ami széles körű érdeklődésében, kutatásaiban meg is nyilvánul. A néprajztudomány számára felbecsülhetetlen értéket gyűjtött és tett ismeretessé. Mint tollforgató embertől a hírlapírás sem állt tőle távol. Az egészségügyben végzett munkája mellett széles körű publikációs tevékenysége reprezentálja ebbéli munkásságát. Ennek koronáját képezi az Inform Kiadó által 2020-ban megjelentetett *Mezők üzenete* című elbeszéléskötete.

Néprajzkutatói munkásságának gazdag szakirodalma van. A tudományos élet nagy elismeréssel fogadta a Gondolat Kiadó által 1979-ben megjelentetett *A tanya* című könyvét. A későbbiekben sorozatosan jelentek meg a vásárhelyi népelet különböző ágait érintő önálló munkái: *Parasztvallomások* (Gondolat Kiadó, 1985; ennek bővített kiadása jelent meg a Századvég gondozásában 2008-ban); *Vér és pezsgő* (Magvető Kiadó, Tények és Tanúk, 1988), *Paráznák* (Hódmezővásárhely, 1993), *A tetejetlen fán* (Lazi BT, Szeged, 1997), *Betyártörténetek* (Máyer Nyomda&Kiadó, Budapest, 2000), *Kalászkisasszony* (Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1999), *Istenhez közelítve* (Bába Kiadó, Szeged, 2002).

Az önálló munkák, könyvek mellett Szent Tibor tudományos munkásságát

tanulmányai is bizonyítják. A számos dolgozata közül csupán néhányat kiemelve, említhetők meg a *Hódmezővásárhely néprajza* grandiózus kötetben megjelent nagy ívű, forrásértékű tanulmányai (a főszerkesztő Novák László Ferenc által fémjelzett impozáns monográfia egyik szerkesztője is Szentí Tibor), *Az Arany János Múzeum Közleményei* tematikus köteteiben megjelent dolgozatai, s nem utolsósorban a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum *Ház és Ember* évkönyvsorozatában megjelent tanulmányai.

Szentí Tibor több mint félévszázados néprajzi gyűjtő- és kutatómunkájának során rengeteg írásos és fényképdokumentum keletkezett, melyek jelentős része a szentendrei Skanzen gyűjteményét gyarapítja. Ezért is válhatott időszerűvé, hogy mindaz, mintegy életműszintézisként lásson napvilágot, s arra a Skanzen vállalkozzon.

Az első kötet a *Tanya és ember* címet kapta. Bevezetéképpen Szentí Tibor élete, pályafutása válik ismeretessé. Az egészségügyi felső iskolát végzett szakember széles körű tájékozottságából és érdeklődéséből fakadóan vált Hódmezővásárhely enciklopédikusává. A hely szelleme is predesztinálta erre. Nagy elődök munkáját folytathatta, s gyümölcsöztethette „*vásárhelyiségét*”, tudósok, írók, művészek társaságában, azok motiváltságában. Ez a kötet is gazdag fénykép- és dokumentumgyűjtemény. Az irodalom, etnográfia kiválóságai, írók, művészek – még külföldiek is – kerülnek látóterünkbe, akik a patinás parasztváros kultúráját reprezentálják, jelentőségét meghatározzák, Szentí Tibor hatékony közreműködésével. A tanyarendszerről esik szó. Adatközlők, településrendszert mutató térképek, építkezési módok, építmények, s emberek örökítődnek meg múltunk emlékeztetésére. Fényképek sora mutatja a gazdaembereket, dokumentálja a napjaikra már elsorvasztott hagyományos mezőgazdálkodást, a tanyasi és közösségi életet, szakralitást.

A második kötet címe: *A tanya*. Szentí Tibor néprajzkutató munkásságának egyik fő területét képezi a hagyományos építészet vizsgálata. A kötet sajátosságából fakadóan rövid írások mellett fényképek és rajzok sora mutatja be az elmúlt évszázadok építészét, amelyek nem csupán Vásárhely, de a nagyobb táj karakterét is meghatározták. A néprajztudomány számára nélkülözhetetlen dokumentáció e könyv, házakkal, tüzelőberendezésekkel, melléképületekkel, a különös és tájspecifikus kerekólakkkal, a határban épített szélmalomokkal s más építészeti relikviákkal.

A harmadik kötet *A puszta* címet viseli. A kiterjedt rónaságon Vásárhely és Oroszáza osztozott az elmúlt évszázadokban. A paraszti gazdaságok nélkülözhetetlen lefelője a tanyai gazdálkodás kiteljesedésével szervesen illeszkedett be a terjedelmes mezőváros életébe. A még álló, de már többségükben romokban heverő tanyák, kulturális emlékeink láthatóak a műben. A puszta valójában azt is jelenti, hogy nagy füves térség, vizenyős rétekekkel, tocsogókkal, tavakkal, jellegzetes növény- és állatvilággal. Mindezek képi látványa gyönyörködtethet mindannyiunkat a könyv lapjait forgatván.

Szentí Tibor néprajzi gyűjtőmunkájának, terepbejárásainak értékét az is emeli, hogy fényképezőgéppel művészi módon megörökítette a vásárhelyi embereket, szorgos termelőmunkájukat, a pusztai táj szépségeit. Fotográfusként is értéket teremtve, valóságosan is olyan művésznek tekinthető, mint aki a XX. század elejének fényképész-krónikása, Plohn József nyomdokaiban jár, s annak értékteremtő munkáját kiteljesíti.

(*Szentí Tibor*: Rekviem a hódmezővásárhelyi tanyákért. *Ember és környezete Hódmezővásárhely külterületi nagyrelictu-mában*. [Magyarzatok, dokumentumfotók, műszaki rajzok, művészi ember- és tájbárázolások]. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 2019. I. kötet 243; II. kötet 188; III. kötet 303 oldal)

Novák László Ferenc

CSALÁDTÖRTÉNET KISKUNHALASRÓL

A 2019 nyarán megjelent *A kiskunhalasi Kmet' család* című könyv nem szokványos kötet. Történetileg 400 évet ölel fel, térben pedig nagy távolságokat jár be. Több mint családtörténet – gazdag kultúr- és nyelvtörténeti anyagot is közread.

A kötet szerzője, Kmeth Jolán Kiskunhalason született és élt tizennégy éves koráig, majd több mint 50 évig Budapesten. Jelenleg Borsodszegst, ez a Bükk-hegység lábánál egy völgyben fekvő falucska az otthona. De ahogy egyik önéletrajzában írja: „*Bárhol jól érzem magam magyarok között, hazám az egész Kárpát-medence.*”

Kmeth Jolán egész eddigi élete az önmegismerés, ember- és Istenismeret viszonytagságai közepette telt. A maga számára megfogalmazott és kitűzött, talán elérhetetlen, de mindenképpen megkísérteni érdemes célt közelítgette élete során, többek között biblikus önismereti csoportban tanulva is. Ennek mikéntje a Bodnár-módszerrel rendkívül hatékony: az élet kis és nagy kérdéseit sorra véve kiírni magunkból a megoldatlanságokat, tisztázni a kapcsolatokat és a belső lelki tartalmakat. Megjelent írásai, pályamunkái és jelen könyv is a fentiekről tesznek tanúbizonyságot.

A Thorma János Múzeumban 2019. július 12-én bemutatott kötet öt nagy fejezetre tagolódik. Az *Előszót és Köszönetnyilvánítást* követően az első fejezet Kiskunhalas történetét mutatja be lényegi és érdekes vonásokat megrajzolva. Így olvashatunk Halas és környéke természeti adottságairól, a kunok megjelenéséről, az elnéptelenedések, betelepülések, felülrétegződések hatásáról a népességre és a társadalomra, a tanyavilág mindennapjairól, életéről és gazdálkodásáról, a gyümölcsstermesztésről és -honosításról, továbbá a református vallás szerepéről Halas életében, és a halasi ö-ző nyelvjárásról.

A második fejezet a szerző szubjektív válogomása a városról – a gyermek szemével és a

távolba szakadt felnőtt érzelmeivel. Ebben a fejezetben olvashatunk *Szenzációs történeteket* Halasról, és megtudhatjuk, hogy miről mesélnek a halasi képeslapok.

A harmadik, negyedik és ötödik fejezetek a tulajdonképpeni családtörténet részletes elbeszélését adják. Megtudjuk, hogy milyen nehézségekkel szembesült a szerző családkutatása során. Összefüggő leszármazási táblák segítségével kísérhetjük végig a Kmet'-ek nemzedékeit az évszázadok során,

részletes leírását kapjuk a kiterjedt család különböző ágainak (Mártos-ág, Mátyás-ág, Benjámín-ág), majd a szerző a Kmet'-ek ma is meglévő nyomait mutatja be a városban fia, Fónyad Csaba felvételeivel. Megtudjuk azt is, ki volt a Kmeth Sándor utca névadója: Halas egyik leggazdagabb embere volt a XIX. században. Gazdálkodott, vezette birtokait, és sertéshizlalással is foglalkozott. Ez az ő és a szerző nagyapja is virilis képviselő lett. A Kmethek szociálisan érzékenyek voltak, adakoztak. Mivel Kmeth Sándornak örököse nem volt, alapítványt hozott létre a halasi szegény és árva gyerekek javára. Ez 10 ezer forintos alappal indult, ami később 20 ezer koronát jelentett. Ez aranykoronára váltva több száz holdas föld értékét képviselte. A rászoruló gyerekeket ebből taníttatta a város, és halából utcát neveztek el róla a XX. század elején.

A családtörténet részt a nagyszülők és az őket követő generációk, végül a mai is élő utódok bemutatása zárja. Egy Halas-hoz ezer szállal kötődő, hivatásukat magas szinten űző mesterembereket és tudósokat egyaránt kinevelő, nagy múltú dinasztiaival ismerkedhetünk meg a kötetben, tisztelettel szemlélve mindazt, amit e család képviselt, és ma élő leszármazottjai köte-

lességüknek éreznek továbbvinni és továbbadni.

A kötet végi *Melléklet* halasi irodalmi válogatást ad: Egyed Izsák János és Modok Sándor parasztköltők versei, Retek Ignác meséi, Kmetty Géza 1956. október 23. című visszaemlékezése, Kannás Alajos költő versei és a szerző *Úszólápok* című írása olvasható itt.

A színes képekkel gazdagon illusztrált könyv megvásárolható a bookline internetes áruházban, a Püski Könyvesboltban Budapesten és a halasi Thorma János Múzeumban.

(*Kmeth Jolán*: A kiskunhalasi Kmet' család. Thorma János Múzeum könyvei 45. Kiskunhalas, 2019. 320 oldal)

Vasvári Zoltán

JÁSZBERÉNYI SZERETETSZOLGÁLAT

Újabb, értékes kiadvány jelent meg dr. Suba Györgyné tollából, ezúttal a szeretetszolgálat jászberényi történetéről olvashatunk, illetve az első 60 évről, tekintettel arra, hogy az utolsó évtized történéseit Buschmann Éva *A jászberényi Szent Klára Idősek Otthona* címmel egy összefoglaló munkában rögzítette. A kötet így is hiánypótló, hiszen eddig ilyen nagy terjedelmű, alapos munka nem jelent meg a témában, csak egy-egy rövidebb összefoglaló.

Amint azt már korábban megszoktuk, dr. Suba Györgyné alaposan utánajárt a témának. Elsősorban a kötet inspirálói, Szalóki Miklós és Szatmári Antalné nyugalmazott intézményigazgatók személyes iratai és visszaemlékezései, valamint a Jász Múzeumban elhelyezett ház-

történeti krónikák lapjai, több ezer fénykép, továbbá a Besenyi Vendel helytörténeti kutató által lemásolt *Felvételi napló* (törzskönyv) képezte a kutatás kiinduló alapját. Ezt egészítette ki a szerző levéltári anyagokkal, valamint a még működő rendek megőrzött irattári anyagaival, visszaemlékezésekkel és a korabeli sajtócikkek, az internet kínálta publikációk információival.

A bevezetőben a mű céljáról így fogalmaz: „*E munka célja, hogy emléket állítson azoknak a kedvesnővéreknek, szerzeteseknek, akik a kommunista rendszer áldozatai lettek a szerzetesrendek feloszlatásával. Pedig a társadalomnak szüksége lett volna rájuk, hiszen ők azelőtt oktattak, beteget áptak, elesetteket gyámoltak – és ami a legfőbb –, imádkoztak mindannyiunkért.*”

Amint az köztudott, 1950 nyarán az országhatár mentén élő szerzeteseket több kolostorba internálták, ezek között az elnyomó rendszer szempontjából az egyik legjelentősebb a jászberényi internálótábor volt. A rezsim célja az volt, hogy a katolikus egyházzal kikényszerítsenek egy egyezményt, melyet soha nem kívántak megtartani! Ezt az egyezményt 1950. augusztus 30-án írták alá, és szeptember 7-én elnöki tanácsi rendelettel megvonták a szerzetesrendek működési engedélyét. Ezzel egy időben az idős, magatehetetlen szerzetesekről is gondoskodniuk kellett. Ezért jött létre a Római Katolikus Szeretetszolgálat, melynek keretében megalapították Jászberényben – a volt ferences kolostorban – a II. sz. Állami Szociális Betegotthont. Ennek mintegy 70 éve! A létesítmény állami fenntartású, egyházi jellegű intézmény lett, melyben az idős szerzetesnővéreket helyezték el. 1991-től teljesen egyházi kezelésbe került, a Római Katolikus Egyházi Szeretetszolgálat jászberényi otthonaként, majd Szent Klára Idősek Otthona néven működik jelenleg is.

A könyv második részében az intézmény mindennapi életéről olvashatunk. Számomra igen érdekes volt a könyvet olvasva, illetve 1991/92-ben látva az ottani életet,

hogy a szerzetesnővérek idős, beteg mivel-
tuk ellenére tevékenyen kivették a részüket
az otthon fenntartásából. Azon túl, hogy
naponta szentmisén vettek részt, elvégezték
a rendi imádságaikat, ellátták a ház körüli
munkákat is: sekrestye, konyha, mosoda,
takarítás, ünnepek megszervezése, az ágy-
ban fekvők ápolása stb. Igen szépek voltak
a nővérek kézimunkái, hímzései, sőt, az ott
élő szerzetesek rendi ruháit bemutató ba-
bakiállítás is. A közösség a bekerülő nővér
mindennapjait kísérte, tette szebbé egészen
a végső nagy útig!

A rengeteg kép között örömmel fedez-
tem fel az 1993 nyarán készült csoportké-
pet, amikor francia cserkészekkel két hetet
együtt dolgoztunk az intézményben, felújít-
va-lefestve régi bútorokat, és bekapcsolódva
a terménybetakarítás munkálataiba.

Az írás legizgalmasabb része a 162–274.
oldalakon olvasható arcképcsarnok, mely
több száz nővér életrajzát tartalmazza ábécé-
rendben. Ezt követi az itt dolgozó férfi
szerzetesek rövid bemutatása. Ugyanitt ol-
vashatunk az otthonban szolgálatot teljesí-
tő lelkészekről, akik éveken keresztül látták
el a nővérek lelki gondozását, gyóntatását,
szentmisét mutattak be, illetve részt vet-
tek örömeikben, elkísérték őket a temetőig.
Természetesen a szeretetszolgálat vezetői és
az intézmény igazgatói is bemutatásra ke-
rültek.

Vannak, akik azt mondják, hogy a *Függelék*
nem is érdemes elolvasni, vagy fella-
pozni, mert a lényeg már leírásra került. Én
azonban ezzel a fejezettel kezdtem az olva-
sást, hiszen itt vannak felsorolva a jászberé-
nyi Újtemető sírkertjében nyugvó nővérek
adatai. Néhányuk arca is megjelent emléke-
zetemben. Ugyancsak a *Függelék*ben olvas-
hatjuk a munkatársak névsorát.

Segíti a könyv forgatását, a téma feldol-
gozását a forrásjegyzék, a névmutató és a
helynévmutató, melyek elmaradhatatlan
kiegészítői dr. Suba Györgyné munkáinak.

A nyomdai feladatokat a debreceni Kapi-
tális Nyomda Kft. végezte, így olyan kiad-

ványt vehetünk a kezünkbe, melyet a tar-
talom megismerése előtt is örömmel forgat-
hatunk, lapozgathatunk. A könyv kiadója a
Jász Helytörténeti Kör és a Jászapátiak Ba-
ráti Egyesülete. Támogatták: a Jászok Egye-
sülete, „A Jászságért” Alapítvány, az Embe-
ri Erőforrások Minisztériuma, Jászberény
Város Önkormányzata, magán- és közéleti
emberek, valamint az előfizetők széles tábo-
ra, akiknek neve szintén olvasható a könyv
utolsó lapjain.

A kiadvány a kitűzött célját messzemenő-
kig elérte: méltó emlék állítódott az itt élt
kedvesnővéreknek, megörökítve életüket,
mindennapjaikat, életük utolsó éveit-óráit.

Szívből ajánlom mindenkinek, aki a
téma iránt érdeklődik, lokálpatriótának,
avagy csak a közelmúltunk iránt érdeklő-
dőknek.

(Dr. Suba Györgyné Kocsis Julianna: Sze-
retetszolgálat Jászberényben 1950-től. Jász
Helytörténeti Kör–Jászapátiak Baráti Egye-
sülete, Jászberény, 2020. 387 oldal)

Fr. Varga Kamill O. F. M.

JÁSZSÁGI NÉPMESÉK

„Minden mese örzi annak a kornak az em-
lékét, amikor az ember nemcsak megérteni
akarta mindazt, amit látott, hallott, érzé-
kelt és tapasztalt, hanem a dolgok megkér-
dőjelezése, felülbírálása nélkül benne élt
mindebben, mert ebből táplálkozott, ez volt
saját természetes erőforrása. Úgy volt jelen a
világban, hogy javára szolgált minden, ami
körülvette, és ő is javára volt mindennek.”
(Boldizsár Ildikó)

A fenti idézet valósága jól tükröződik an-
nak az igényes kivitelű, szép meséskönyv-
nek a tartalmából, amely a Jász Múzeum
fennállásának 145. évfordulója tiszteletére
jelent meg. A múzeum munkatársai régóta
tervezték a különleges népmese-gyűjtemény
kiadását. 2019-ben a Városi Könyvtár si-
kerrel pályázott a Jászsági Népmesepont
létrehozására, melynek egyik eleme volt a

kötet kiadása. Így született meg dr. Bathó Edit múzeumigazgató szerkesztésében *A félig nyüzött bakkecske* című kötet, amely 54 jászági népmesét tartalmaz.

Az egyedülálló vállalkozás kiemelt jelentősége, hogy először teszi hozzáférhetővé az olvasók számára a Jászság népmeseikincsének darabjait. A kötetből megtudhatjuk, mit meséltek, mit hallgattak az itt élők, és hogyan hagyományozódott át, hogyan változott egy-egy mese a mesélő személyén átformálódva és a helyi sajátosságokhoz igazodva.

A jászági emberek értékrendjében a munka volt a legfontosabb, de megtalálták az alkalmat a társas együttlétekre is. Ilyenkor rendszerint akadt olyan ízes beszédű mesemondó, akinek történeteit szívesen hallgatták a közösen végzett munkák közben, a hosszú téli estéken, vagy az istállók melegében a felnőttek

és a gyerekek egyaránt. Bármilyen nehéz is volt a mindennapok világa, a mese egy időre feledtette a gondokat, általuk egy olyan világba kerültek, ahol a jó elnyeri a jutalmát, és az igazság győz. A gyermekeknek mondott esti mesékben pedig a valóság és álomvilág keveredéséből szövéődtek a csodás történetek, melyekben jelen van az igazság, a jóság iránti vágy és a tanító szándék is.

A Jászság gazdag népmesehagyatékából már a XIX. század közepétől lejegyezték néhányat, a XX. század elejétől pedig olyan neves személyiségek kutatták az itt hallott történeteket, mint Berze Nagy János, firtosváraljai Deák Ferenc, bikfalvi Bene Lajos vagy Erdész Sándor, a Jász Múzeum egykori igazgatója és mások. Később is folyamatosan gyűjtötték a meséket, így kerülhettek a kötetbe az utóbbi évtizedekből a Molnár István, a Faragó Jánosné, a Besenyi Vendel,

a Halla János és a Pernyész Livia által gyűjtött népmesék.

A Jászságban összegyűjtött és közreadott népmesék között vannak tündérmesék, legenda- és állatmesék és nagy számban tréfás mesék is. Közös jellemzőjük, hogy a szereplők számára térben és időben semmi sem lehetetlen, megjelenik a mesebeli tündérvilág, a csodás átváltozások, képzeletbeli lények, ám olykor a kissé félelmetes szörnyek, ijesztő történetek is, melyek a mesék végére általában megnyugtató módon oldódnak fel. A népmesék gyakran fontos erkölcsi értékeket, tanításokat közvetítenek, melyek szerint kellő akarattal, kitartással, olykor furfanggal, találékonysággal lényegében minden elérhető. A mesék többségében megjelenik az alapvető emberi érték: a barátság, a hűség és a szeretet mindent legyőző ereje.

A kötetben közzétett mesék többsége nem csupán a Jászságban ismert, de sajátos elemei és nyelvezete jászságivá tette ezeket. Vannak egyedi, csak helyben ismert mesék is, mint a *Búzakalászban lett fiú*, vagy *Az eceteshordó*.

Nagyon sok mese népnyelvi formában maradt fenn, ami ma már nehezen lenne érthető. A kötetben ezért a mesék irodalmi nyelven olvashatók, de a *Tündérkirálynő* című népnyelven és irodalmi nyelven is megjelent. A régen természetes módon használt népies kifejezések, idegen szavak magyarázata a jegyzetben található.

A kötet a tartalmán túl külső megjelenésével is kedvet csinál az olvasóknak a mesék világát idéző különlegesen szép illusztrációkkal, melyek a városi könyvtár munkatársa, Verseginé Újhelyi Petra alkotásai.

A dr. Bathó Edit által szerkesztett szép és igényes kivitelű kötet méltó ajándék a múzeum jeles évfordulóján, hiszen elsőként teszi közzé elődeink szellemi hagyatékának fontos részét, a Jászság népmeseörökségét.

És hogy mi mindenről olvashatunk a meséskönyvben? A szerkesztői bevezető így foglalja össze a mesék jellemzőit: „Általuk

megismerheti a tündérek, a boszorkányok, az óriások világát, az Igazság és a Hamisság párharcát, az aranyszarvas és a félig nyüzött bakkecske történetét. Megtudhatjuk mit csinált Hamu Jankó, Csalóka Péter, Arasztos Tóbiás, Babszem Jankó, Bolond Mihók és Paprika Jancsi, de az is kiderül, hogyan találkozott Jézus és Szent Péter a lusta legénnyel, hogyan járt túl a szegény ember a gazdag ember eszén, és hogyan vágta le a cigány egyszerre a sárkány mind a tizenkét fejét. S aki ezeket a történeteket nem hiszi, hát járjon utána!”

Ehhez pedig az első lépés, ha a Kedves Olvasó elolvassa, és gyermekeinek, unokáinak meséli ezeket a varázslatos világot idéző tanulságos, szórakoztató, nem ritkán tréfás történeteket, a Jászság különleges meséskönyvét, amit felnőttek és gyerekek számára egyaránt jó szívvel ajánlhatunk.

(A félig nyüzött bakkecske. Népmesék a Jászságból. A szöveget gondozta és szerkesztette: dr. Bathó Edit. Technikai munkatársak: Bugyi Gábor, Papné Varga Bernadett. Színes képekkel illusztrált, kemény kötésben. Jászsági Füzetek 56. Jászberény, 2019. 224 oldal)

Papp Izabella

„ÉRCES” MŰEMLEKEK A „HÁROM VÁROS” SZÍVÉBEN

A Kecskeméti Városszépítő Egyesület kiadásában megjelent „Észnek hódol az érc...” című átfogó és egyben igencsak hiánypótló mű nem csupán Tiringer Ferenc ötvösművész és aranykoszorús műlakatosmesternek és életművének állít emléket, hanem egyben megemlékezik a „három város”, azaz Kecskemét, Cegléd és Nagykőrös, valamint térségének és szemelvényekben fővárosunk hajdani kovácsmesterségének virágzásáról és az emlékül hagyott műremekekről.

Tiringer Ferenc 1875-ben született Tiring Lajos és nemes Takács Mária Zsófia gyermekeként. A gyermek névválasztása

nem volt éppen szokványos, hiszen korábban született bátyja is ezen nevet viselte korán bekövetkezett haláláig. Így a „kis” Ferenc szüleinek biztos megnyugvást és békés emléket is jelenthetett az elvesztett gyermek után. A kovácsinasból lett műlakatos mindössze 21 évesen európai körútra indult, mint egykoron a mezővárosi fejlődés évszázadaiban a céhlegények, hogy eltanulják a híres mesterek fogásait, a szakma csinját-bínját. Nem volt ez másként Ferencel sem, aki hazatérve, Budapest és Pozsony után Kecskeméten kezdett dolgozni, így teremtve meg ama csodálatos életművet, melyet a „hírös város” azóta is őriz a hálás utókornak. Lépten-nyomon „belebotlunk” ezen iparművészeti remekbe, melyeket a mester a tökéletesség jegyében hagyott az utókorra és melyek fennen hirdetik nem csupán Tiringer Ferenc jártasságát a szakmában és az anyagismeretben, hanem a kor hazai technikai színvonalát is. Az album a mozgalmas, a két világháborút megélt mester életművén túl a kordokumentumokat felvonultatva mutatja be Tiringer életének azon állomásait, melyek az ő vállát éppoly súllyal nyomták, mint honfitársaiét, hiszen a „nagy háború” kitörése, a gazdasági világválság, a második világhégés vagy éppen a szovjet berendezkedés követte a boldognak és termékenynek mondott kiegyezést. De Tiringer Ferenc töretlen munkabírással, környezetének szebbé, illetve jobbá tételével, mondhatni Kecskemét városának egyfajta eleganciáját teremtette meg, ahol a stílus és ember egy célban forrt össze, melynek anyaga nem volt más, mint az ércnek világa. Tűzben edzett alkotások ezek, melyek páratlan elhivatottságot és szakma-szeretetet hirdetnek.

A több mint kettőszáz színes, igényes és művészi fényképekkel gazdagon illusztrált kötet dr. Kriston-Vízi József nyugalmazott múzeumi főtanácsos és lokálpatrióta polihisztor gondos szerkesztésének gyümölcse, melyben a szakmához fűződő alázata mellett érződik a különböző impressziók és fókuszok egyedi egybefonódása, melyre Tiringer Ferenc munkássága kiváló „táptalaj”. Ezen túlmenően eme kötetnek értéke, hogy a végén angol és német nyelvű összefoglalót kaphat az „idegen” olvasó, így nem csupán a nyelvünk értői élvezhetik és okulhatnak e kötetből, hanem a távoli világok érdeklődői is.

A könyvet kézbe véve hiszem, hogy minden korosztály megtalálhatja benne a maga számítását és érdeklődésének tárgyát, hiszen az elmúlt két évszázad ipari remekeinek bemutatása mellett a történelmi „díszlet” megcsillantja az Alföld sajátos báját, a századfordulós gazdag polgári miliőt, melynek eleme nem csupán az ember, hanem a „természet egyik országa”, az ércek világa is. Eme rohanó világunkban a dinamikus, már-már megelevenedő kovácsmunkák újszerű, mégis egyben konzervatív értékeket is képviselnek, illetve példáznak. Az össz-társadalmi célkitűzés sikerült, hiszen az album mestere – több mint hét évtizeddel, hogy örökre távozott világunkból – olyan kéz- és névjegyévé avanszált remekeket hagyott ránk, mely kincs a megjelent kötetben és annak minden jó szándékán is túlmutat, hiszen eme könyv olvasói, szeretői és pártolói gondolatban és rajongásuk tárgyában közösséget alkotnak jelenünk nehéz időszakában, amikor egy láthatatlan ellenséggel és egy világlágyú sújtotta helyzettel kell szembenéznünk. De az album megálmodói nem engedtek jottányit sem az elképzelésükből, melynek fizikai manifesztációja lett Tiringer Ferenc „örök nagyok” közé történt megérdemelt emelése.

Meg kell jegyeznem a gyökereim városának, Nagykőrösnek is csodákat adott mesteremberről: Tiringer a velünk élő történelem

egyik jeles képviselője, aki egyként adja az Alföld igazi jellegzetességét, így a „három város” pompáját. Életműve velünk él, művei néma tanúi és mementói az eltelt időknek. Egy dolgunk van csupán, kényelmesen hátradőlve haszonnal forgatni a megjelent albumot, mely nem csupán az Alföld büszkesége kell hogy legyen, hanem minden magyar embernek egyben szívügye is!

(Bánszky Pál-Benedek György-Dömötör Tibor Attila: „Észnek hódol az érc...”. Album Tiringer Ferenc [1875–1947] emlékére. Kecskeméti Városszépítő Egyesület, Kecskemét, 2020. 180 oldal)

Oláh Róbert

HÓDSÁG, A SZERETETT BÁCSKAI SZÜLŐVÁROS

Nyugat-Bácska peremén, közel a Dunához fekszik egy álmos kisváros, amelyről ritkán olvashatunk, pedig megannyi apró csodát rejt. Csak éppen jobban meg kell ismerünk, meg kell látnunk mindazt, amit csak az ott született, szépre fogékony emberek láthatnak meg. Pedig Hódságról hajdani lakói, a Duna menti németek már 1929-ben megjelentették a maguk barangolását Friedrich Lotz művében, mint tették azt sorban a bácskai sváb települések a két világháború közötti békeidőben. Hódságról később is jelentek meg kisebb publikációk, hiszen ez a városka még a csak átutazóban levő utast is megragadja – még ha csak néhány pillanatra is – a maga csodás kulturális értékeivel, hát még a környékén sétáló csellengőt, aki a Mosztonga folyócska rétején kószál, a Duna menti erdők és tisztások világában bolyong a hajdani Bács-Bodorg megye délnyugati peremén. Természetesen mindehhez nagyon jó megfigyelő kell, akinek a szeme helyén a szíve dobog, amely szerelmes ebbe a csodálatos varázslatba.

Dr. Vladimir Stojanović ilyen fiatal tudóseMBER. Az Újvidéki Egyetem Természettudományi Kara Turizmológiai Tan-

székének professzora Hódságon született – szerb, sokác és magyar gyökerekkel rendelkezik, mint e heterogén vidék sok ezernyi lakosa –, ott nőtt fel, s érettségizett is a hódsági gimnáziumban. Egyetemi éveit Újvidéken töltötte, s ott is maradt az egyetem tanárának. De a földrajztudomány és a természetismeret folytonosan hazahívja, hogy az itthoni táj embere által alkotott értékek után kutasson, a természet változó, ám mégis örökérvényű pillanatait örökítse meg tanulmányaival és fényképeivel. Teszi ezt az egyetemi tanár elhivatottságával, hiszen ez a szakmája, ez a hivatása.

Az *Odžaci, baština na dlanu* (szabad fordításban: *Hódság, tenyérben a szülőföld*) című fotómonográfiája 2020-ban jelent meg. A mintegy 300 remek minőségű fénykép 2003 és 2019 között készült mindarról, amit a szerző és egyben a fényképész érdemesnek lát bemutatni szülővárosáról és környékéről. A könyv két nagy tömbből áll. Az egyikben a városka teremtett értékei mutatkoznak meg a legapróbb részletekig. Templomok, lakóépületek, iskolák, gazdasági építmények, de mindegyiken a szépet alkotó ember keze nyoma. A magas barokk római katolikus Szent Mihály-templom a vidék legimpozánsabb szakrális épülete, amely kellőképpen mutatja kívül s belül az egykori bácskai mezőváros – ilyen titulását I. Ferenc osztrák császártól kapta 1813-ban – polgárainak büszkeségét, bőkezű adakozását, vallásuk megbecsülését. A mára szépen felújított szentegyház minden látogatót lenyűgöz remekbe szabott apszisával, sok mennyezeti freskójával, az Árpád-házi szenteket is bemutató, magyar feliratú vitrázsaival (Gida Waltherry munkái), ritka szobraival. A templom gazdag enteriőrjét annak is köszönheti, hogy a városkában és annak környékén korábban létező katolikus egyházi építmények értékeit ide menekítették a változó világ romboló idején. Itt található néhány relikvia a szomszédos Bácsordasról, Borovszky Samu szülőfalujából is. Sajnos, a templom mellett felállított

gazdag Szűzanya-emlékműből mára csak a díszes oszlopa maradt meg. A hódsági temetőben is érdemes egy sétát tenni, ahol a Szent Vendel-kápolna a jószágok és gazdáik védőszentjének németek által kultivált tiszteletét revelálja.

A jómódú polgárság a maga tehetőségét saját otthonainak kialakításában is igyekezett megmutatni. A múlt századfordulón, valamint kissé később is dívó magyar és bécsi szecesszió reme-

kei sorra megtalálhatók a városkában. Az Osztrák–Magyar Monarchia bácskai kenderközpontjaként is ismert Hódság híres kendergyárának tulajdonosa, a vidék nagyura, Franz Ertl a maga villáját magyaros stílusban építtette. A Rausch-villa pedig a bécsi szecesszió irányvonalát mintázza. De láthatjuk itt az art deco épületdíszítés, valamint a neobarokk és a kései szecesszió kombinációjának szépen megőrzött elemeit is. A kisvárosi jelleget pedig a rusztikus épületek sajátosságai mutatják: a nyeregtetős házak oromzatainak díszei, évszámjai, az ablakok közötti oszlopimitációk, a kapukra és kőkerítésekre emelt léckerítések mind a nyugat-bácskai nép építészet sajátosságai.

A könyv második nagy fejezete a Duna mente természeti értékeinek bemutatását vállalja, amely az UNESCO védelme alatt áll. A folyó mindig is együtt élt az itt lakó emberekkel: segítette az embert, táplálta, fáival melegítette, homokos partjaival pihentette őket. De néha nagy bajok okozója is volt, mint például a szomszédos gombosi templom mennyezetén megörökített 1924-es nagy árvíz idején. A Duna-part és a Mosztonga folyócska flórája és faunája a leggazdagabbak közé tartozik az egész Vajdaságban, leggyakoribb vízimadara a fekete

réce. A gombosi rét megannyi más madár-fajnak ad otthont, szikes talaja, sztyeppéje pedig hajdan a birkanyáj, ma a savas földet elviselő ritka növények területe. A szikesek peremén álló százéves tölgyek nyugalmat árasztanak a pihenni vágyóknak, valamint a vadászturizmusnak hódolók tiszteletét is kiváltják.

A Hódság közelében lévő Donja Branjevina régészeti lelőhely ismert archeológiai terep, ahol az európai gabonatermesztés legkorábbi emlékei is felszínre kerültek, s a régészek itt találták meg az Európa-szerte elhíresült *Vöröshajú istennő*nek nevezett őskori áldozati szobrocskát is. Ő lett a legismertebb *hölgy* az egész városban, szobrot is emeltek neki.

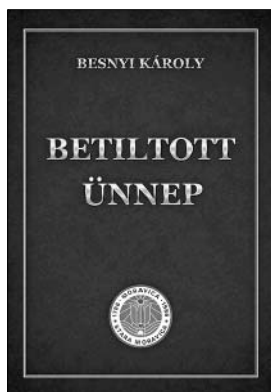
Vladimir Stojanović szépséges és finom nyomású színes könyve Bácsországunk olyan vidékére kalauzolja el az olvasót, amely kevésbé ismert, de sok érdekes lát-nivalót kínál. A szerző Nyugat-Bácska jeles kutatói közé tartozik.

(Vladimir Stojanović: *Odžaci, baština na dlanu*. PMF Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo. Novi Sad, 2020. 120 oldal)

Silling István

EGY JELENTŐS ÉVFORDULÓ BETILTÁSÁNAK HITELES TÖRTÉNETE

„Nyakas emberek a morovici-ak. »Kunok« – mondják ró-luk, amely meghatározással nem annyira eredetükre, mint inkább jellemükre utalnak” – kezdi kötetét Besnyi Károly, az ismert morovici (bácskos-suthfalvi) helytörténész. Mit is akartak ezek a moroviciak ünnepelni 1986-ban, amit az akkori hatalom betiltott? Tulajdonképpen semmi különösét, csak azt, hogy 200

éve települt újra Ómoravica (hivatalos nevén Stara Moravica), a ma Bácskossuthfalva nevet viselő szerbiai, vajdasági falu. Az ünnepségsorozat betiltása történetének megírására vállalkozott a szerző. A falu tíz évig készült a nagy esemény megünneplésére, amit közvetlenül a megrendezése előtt akadályozott meg a regnáló hatalom. Pontosan miért, ma sem tudni. A kötet objektivitása, dokumentumokra hivatkozása közelebb visz bennünket az akkori mechanizmus működésének és logikájának megértéséhez, de pontos választ nem lehet adni. Azt hiszem, a szerzőnek sem ez volt a célja, inkább dokumentálni, bemutatni a történeteket. Nem bűnösöket keres, hanem dokumentumok alapján bemutatja, mi történt. A kötet túlmutat egy falu jubileumán, annak betiltásán, a szocialista Jugoszlávia utolsó évei működésének láttelepe a betiltás ténye, amikor ott is ellenséget láttak a hatalmon lévő politikusok, ahol nem volt.

A falu újratelepítése évének az 1786. évet tartják, amikor a Nagykunságból – Karcagról, Kunmadarasról és Jászkisérről – 334 család kelt útra, és vállalkozott arra, hogy a számukra kijelölt Omorovicza pusztán új falut, új otthont teremtsen magának. A későbbiek során sokan és sok más helységről telepedtek le a faluban. Ennek folytán a kezdeti nagykun származású, református vallású lakosság összetétele jelentősen megváltozott.

A kötet két részre tagolódik: az elsőben bemutatja a jubileumi előkészületeket, majd a betiltás körülményeit taglalja közel 70 oldalon, míg a másodikban *Válogatás az évforduló dokumentumaiból* címmel 70 oldalas dokumentumgyűjteményt közöl, ami páratlan a maga nemében, a kutató alaposságának és mindenre kiterjedő figyelmének bizonyítéka, és a téma további kutatását is nagyban megkönnyíti.

Hatalmas munkát végzett a szerző. Szinte a kötet minden mondata dokumentált és lábjegyzettel ellátott. Besnyi Károly így szól erről kötetében a *Zárógondolatok* fejezetben (64. oldal): „Az előző oldalakon tényeket közöltünk. Biztosan nincs itt minden vonatkozó adat, csupán, ami kiderült az előkerült dokumentumokból, de talán elegendő ahhoz, hogy átfogó képet kapjunk az események egymásutánjáról és összefüggéseiről. Meglehető, túlságosan is »tömény« közlés ez, nagyon is a dokumentumokra összpontosít, és hiányoznak belőle az értékelést megkönnyítő magyarázatok.” Szerintem nem baj a tömény közlés, mivel így elkerülte a találgatásokat, újabb legendák nem születtek és adott esetben a kérdésben nem is kell állást foglalni. A tények maguktól beszélnek.

(Besnyi Károly: Betiltott ünnep. Ómorovica 200 éves évfordulója, amit nem engedtek megünnepelni. Monográfia. Helytörténeti Egyesület, Bácskossuthfalva, 2020. 224 oldal)

Györe Géza

CSODÁLATOS ALBUM MÁRTON ÁRONRÓL

Márton Áron és bölcsőhelye – Csíkszentdomokos hitvallója címmel a főpásztor halálának 40. évfordulójára jelentetett meg egy csodálatos albumot a PéterPál Könyv Kiadó (www.erdelyalbum.hu), amelyben Márton Áron emberi nagyságát, kiemelkedő személyiségének lélekformáló erejét, az iránta érzett tiszteletet és szeretetet, valamint drámai életútját mutatja be a bölcsőtől a sírig a *Magyar Örökség Díjas* szerzőpáros.

Nagyrabecsülés, tekintély, elismerés, alázat övezte alakját, s lengi körül ma is. Ilyly Gyula nem véletlenül nevezte különleges szóeleménnyel *emberkatedrálisnak*. Az ismeretterjesztő fotóalbum a legendás püspök életét, elhivatottságát, Istenbe és az emberekbe vetett hitét mutatja be, kiemelve az erdélyi tájakhoz, az emberekhez, a szü-

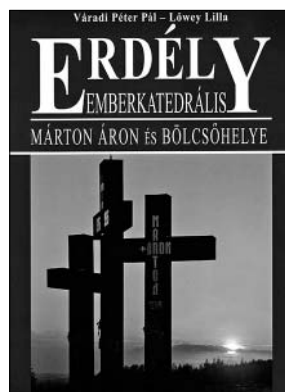
lőfaluhoz, Csíkszentdomokoshoz fűződő kapcsolatait, érzelmeit.

Márton Áron olyan személyiség, aki mai is példakép lehet. Átszötte életét a magyar történelem: az első világháborúban Doberdónál harcolt, Trianon után képviselte a magyar közösséget, a Jad Vasem (Izrael Állam által 1953-ban alapított intézet) ki-tüntette *A Világ Igaza* címmel, mert kiállt a zsidóság mellett. A kommunizmus éve alatt üldözték. Egész életében csak a jót tette, következetesen ugyanazt képviselte végig, mégis 77 ezer oldalnyi anyag gyűlt össze róla a *Securitaténál*.

A fotóalbum beilleszkedik a szerzők kiemelkedő erdélyi egyéniségeket ismerető könyveiknek a sorába, de több is ennél: a szülőfalu mellett bemutatja a gyulafehérvári püspökséget, valamint azt, hogy Márton Áronnak boldoggá avatása előestéjén máig élő tisztelete

van, sok-sok, ma is aktív papot ő szentelt fel, akiknek személyéhez kötődő történetei, bérmálási emlékei vannak. De nem csak a katolikusok, hanem a protestánsok és a nem vallásosok körében is megkülönböztetett tisztelet övezi a nemzetért és a kommunizmus ellen való kiállásáért.

Egykori püspöki titkára, Bara Ferenc csíkdánfalvi plébános a kötet előszavában többek között a következőket írja: „... rendíthetetlen hitével belegyökerezve a biztosságos Sziklába, Istenbe, végezte papi és főpásztori munkáját. Ebbe a Sziklába kapaszkodva állta a viharok tépését, és lett sziklaszilárd, aki a két világháború borzalmaiban, az üldözöttek védelmezésekor, a börtön falai között hat éven át 6202-es számú rabként, kényszerlakhelyének tíz évig tartó foglyaként, majd súlyos betegségében

is tudta, hogy a sötét borulat mögött is ott van az Isten és beléje vetette bizalmát. Ezzel a hittel és meggyőződéssel bátorította 1944-ben papszentelési beszédében papjait; »az igazság védelmében és a szeretet szolgálataiban az üldöztetés és börtön nem szégyen, hanem dicsőség«.

(Váradi Péter–Löwey Lilla: Erdély. Emberkatedrális. Márton Áron és bölcsőhelye. Csíkszentdomokos hitvallója. PéterPál Kiadó, Veszprém, 2020. 112 oldal)

Udvarhelyi Olivér

SZERELEM A HAGYOMÁNYOS PARASZTI VILÁGBAN

A szerelem, a szeretkezés, a nemiség, egészen az erotika különböző formáig, a szexuális örömszerzés és örömatélés csínnya-bínyja, a hagyományos paraszti életben a szigorúbban őrzött titkok közé tartozott. Anya nem beszélt róla a leányával, apa még kevésbé a fiával, de a lakodalmi csujogtatások többé-kevésbé kötött szövegeiben, a munkák idején vagy szüneteiben, „maguk között” folytatott beszélgetések során bizony gyakran szóba került a téma, csak hogy ez ritkán jutott el a néprajzi szakirodalom lapjaira. Még a „szerelem” témájának néprajzi gyűjtését elsőként felvető és szorgalmazó Ortutay Gyula is – pedig egyébként nem volt szégyenlős sem a politika, sem a társadalmi érintkezés területén – *A szerelem Ajakon a házaseletig* című írásában csak kerülgeti a szerelem testi, fizikai vonatkozásait, az egész „alaplumban” egyetlen egyszer kerül szóba az a bizonyos szerv, amiről Ady is megírta, hogy „mindig az a cél, mindig az a szándék...” Akkor is csak olyan formában, hogy „A menyecske anyja még a lagzi után ad az új párnak pinatódót: tehenet, malacot, libát, aprójózságot...”¹

1 Ortutay Gyula: *A szerelem Ajakon a házaseletig*. I–II. Népiünk és Nyelvünk VI. 1934. [159–167, 211–217.] 217.

Amikor az 1980-as években néhány folyóiratban megjelentek Vajda Mária írásai a balmazújvárosi „rideg” parasztok szerelmi életéről, szexuális szokásairól, emlékszem, néhány néprajzi összefüggésben a tisztességben megőszült tudósok és professzorok milyen izgatottan tépték ki egymás kezéből a kecskeméti *Forrást*, meg a debreceni *Alföldet*, hogy kellőképpen „felháborodhasanak” a szerző „ethnosexológiai” írásain, amikből aztán a *Hol a világ közepe?* című, nagy sikerű könyve megszületett. Ez nagy lépés volt a paraszti élet intim szférájának feltárása felé, mert addig inkább csak a pajzán, erotikus népmesék, trufák, csujogtatók, találós kérdések formájában került nyilvánosságra ennek néhány, nemegyszer csupán hatásvadász, az öncélú obszcénség határán mozgó részlete. Az 1980-as évektől aztán megnövekedett a folkloristák érdeklődése az erotika,² az erosz,³ vagy egyszerűen és magyarul a szerelem⁴ hagyományos életben betöltött szerepe iránt, számos kiadvány foglalkozott a témával, bár – mint Fónagy Zoltán említi egy bejegyzésében – a paraszti társadalomban a szexualitás terén „a hétköznapi gyakorlat soha nem esett egybe tökéletesen az írott és íratlan normákkal”.

Balázs Lajos tehát meglehetősen feltáratlan – hogy stílszerű legyek: szűz – területre lépett *A paraszti világ szerelmi eposza* alcímet viselő könyvével. Persze nem helyből ugrotta át az akadályt, mert a témának már több alkalommal is nekifutott, vagy legalábbis alaposan szemrevételezte a terepet. Első nagyszabású vállalkozásában, amikor összefoglalta az emberélet három nagy fordulójának Csíkszentdomokoson gyűjtött és megfigyelt szokásvilágát, a szerelemmel leginkább átitatott, a párválasztással és a

2 Hoppál Mihály–Szepes Erika: *A szerelem kertjében*. Erotikus jelképek a művészetben. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1987.

3 Hoppál Mihály–Szepes Erika i. m.

4 Nagy Olga: *Népi változatok a szerelemre és házasságra*. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 1994.

lakodalommal foglalkozó fejezetben még bizonyos – hogy úgy mondjam biztonságos – távolságból szemléli a szexualitással összefüggő kérdéseket, hiszen ilyenkor a valóságban is elsősorban a nemi érdeklődés fokozására, a rájuk váró eseményre való érzelmi felkészítés volt a csujogtatók, ihogtatók szerepe, és ezt a célt elsősorban finomabb, durvább célzások formájában valósítják meg:

„Hosszú utca, keskeny járda,
A menyasszony alig várja!”⁵

Részletesebben foglalkozik a lakodalmi szokásokban megjelenő erotikával a születés szokásvilágát bemutató könyvében.⁶ Szóba kerülnek itt az *erotikus jelképek*, az *erotikus mágiák*, az *erotikus játékok*, az *erotikus ételek*, még az *erotikus költészet* is, de magáról az *erotikáról* itt sem esik szó. A szerző lényegében megmarad a célzásoknál, pontosan úgy, ahogy az egyik tréfás pohárköszöntő mondja:

„Mondanám is nem is, igazán átallom,
De a végin es el nem titkolhatom.
Mert arra is kell menni,
Hogy a menyecskének
Bölcsőt is kell venni.”

De még a következő könyvében is csak néhány arasszal jut közelebb a nemiség témájához, inkább csak a látószögét bővíti, a bemutatott rítusstratégiák számát növeli. Ám csak a következő, legnagyobb terjedelmű könyvében hajol olyan közel az erotika témájához Balázs Lajos, hogy mint a fényképezőgép teleobjektívvel befogja, felnagyítja, minden részletében vizsgálhatóvá, elemezhetővé tegye a paraszti *erotika* világát. Itt már Csíkszentdomokos hagyományos

világában folytatott szexuális élet részleteivel is foglalkozik, mint a gyermekkor, a kamaskor, az ifjúkor, majd a házasság előtti idők erotikájával egészen a nászéjszakáig; majd a házaselet örömeivel, nehézségeivel, gyakoriságával, kisiklásaival, végül a nemi élet alkonyával.⁷ Kitér a könyv a szüzesség fontosságának változására, a szerelmi élet titkaira, a szexuális deviancia és perverzió formáira, és egy különleges erotikus játék, a *hengergőzés* mitikus tartalmára, a nemiség-ről való beszélgetés sajátosságaira.

Ezt követően pedig különös bűvészműtávkönyvbe fogott Balázs Lajos. A közösség „teljessége”-től nyert tudásanyagot – képletesen, de jól komponált dramaturgiával – egy képzeletbeli „adatközlő”-vel, mindent tudó mesélővel mondatja el. Ennek a varázslatnak a csodás eredménye ez *A parasztvilág szerelmi eposza* című opus, ami a sokat mondó, még többet sejtető *Cérna és tú* címet viseli és egyaránt tekinthető – mint minden eposz – valóságos elemeket is tartalmazó költői szárnyalásnak, valamint szépirodalmi ihletésű tudományos adattárnak. A magam részéről *közösségi elbeszélésnek* mondanám, amelybe egyetlen faluközösség tudását, tapasztalatát, vélekedését, és érzelmeit sikerült a szerzőnek összehalásznia és lepárolnia.

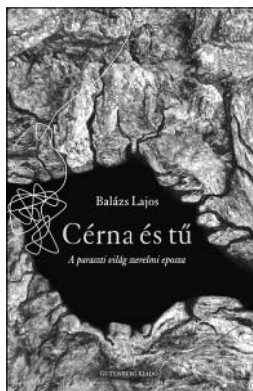
Balázs Lajos könyve, bár elsősorban a nemiség különböző megjelenési, megélési formáiról szól, távolról sem pornográfia, még kevésbé obszcén, bár néhányszor sor kerül a nemi szervek, s a szexuális cselekmény – nem éppen tudományos – néven nevezésére is. De éppen a magyar, s azon belül a székely nyelv csodálatos teremtményeire, kifejezőképességére és természetes szemérmességére mutatja, hogy a hajdani jutasi őrmesterek és napjaink néhány extravagáns szépírója trágár stílusához képest a székely

5 Balázs Lajos: *Az én első tisztességes napom*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1994. 345.

6 Balázs Lajos: *Szeretet fogott el a gyermek iránt*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999.

7 Balázs Lajos: *Amikor az ember nincs es ezen a világon*. Paraszti nemi kultúra és nemi erkölcs Csíkszentdomokoson. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2009.

falusiak mennyire árnyaltabban, szebben, mondhatom költőibben, s mégis pontosabban tudták kifejezni azt, amit mondani akartak. Ott van például a könyv címét adó, a közösségnek a szerelmesek háta mögött – rosszalló vagy éppen elismerő szándékkal – elstutgott vélekedése: „Ezek es befűzték a cérnát a tű fokába.” Erről az elesett nyelvi leleményről a szerző „megvallja”: „Azzal a szándékkal ötvözte, hogy teljesebbé tegye azt a képet, ami népünk társadalmi, lelki, érzelmi világáról még mindig hiányosan él.”

A könyv szerkezetileg 33 beszélgetésre tagolódik, amelyek tematikailag főként az emberi élet menetét követik. Az első beszélgetés, mintegy a kezdőhang leütéseként a közössel foglalkozik, aminek célja „Az örömszerzés, a gyermeknemzés, de a családi béke megtartásában, helyreállításában is nagy szerepet játszik. [...] A békeség es helyreáll egy józú közössel.”

Azán logikus sorban szó esik a gyermekkori erotikus kísérletezésekről, a gyermekszerelemről, a legények „beiskolázása”-ról, a nemi életbe való beletanulás alkalmairól és helyszíneiről, a szüzességről mint értékről, a szegény leány „vagyonáról”, a csókról és egyéb ingerkedésekről, a „botlott leán” sorsáról, a nászéjszakáról, a házastársak nemi életéről, a nemi élet rendjéről s a rendestől eltérőről, a hűtlenségről, a nemi kilengésekről, aztán ... telik az idő ... a szerelem és a szeretkezés alkonyáról; végül pedig – ha úgy hozza sors – a szerelem gyűlöletté válásáról, az özvegyek szerelmi életéről, a várandós korban folytatott nemi életről, a fogamzásgátlásról és a magzatelhajtásról, az egymás testéről való vélekedésekről és nemiség egyéb titkairól.

Láthatjuk, hogy a „paraszi világ szerelmi eposzának” szinte minden területe és rész-

lete szóba kerül „Róza néni” tudásának és sejtéseinek gazdag – mert a közösség tudásából és érzésvilágából származó – tárházából. Talán csak a mostanában erőszakkal a közbeszédbe rángatott esetekről nem esik szó, mégpedig az azonos neműek vonzalmának dekadens jelenségéről, az egészséges paraszti közösségben ez valószínűleg nem ütötte föl a fejét. És még valami hiányzik ebből a könyvből! Az, ami pedig több hasonló témájú, tehát a szerelemmel, a nemiséggel foglalkozóban megvan, sőt, nemegyszer túlteng: a kaján csámcsogásra való hajlam. Ilyesmit még mutatóban sem találunk Balázs Lajos könyvében. A szexualitás részletei legtöbbször tanulságosak, sohasem öncélúak. Hiszen annyi minden szép, tanulságos, megszívelendő és elgondolkodtató, nemegyszer megható, sőt, fölemelő jelenséggel találkozhatunk, semmit sem kellett hajánál fogva előrángatni.

A *Cérna és tű* beszélgetései elsősorban a tűről szólnak és csak másodsorban, legtöbbször áttételesen a cérnáról. Mert bár a varrás műveletéhez mindkettőre szükség van, de a tapasztalat – mármint a gyűjtő-kutató szerző tapasztalata – szerint a nők nemcsak közlékenyebbek szexuális élményeik tekintetében, de talán mélyebben és – lehet, mert ritkábban van részük benne – teljesebben élik át a szerelmi örömeik teljes körét, amihez bizonyára a rá való emlékezés is hozzátartozik. Ahogyan már az első beszélgetésben elhangzik: „Erősen szeretjük ezt a beszédet: annyit nem imádkozunk, s egyéb dolgainkról sem beszélünk annyit, mint erről.” Vagy talán éppen azért beszéltek róla többet – ha igaz?! –, mert kevesebb effajta örömeük volt az valóságban. A Balázs Lajos teremtette „Róza néni” azt is tudja, hogy miért nem volt örömeük az asszonyoknak. „Az asszony örökké félt valamitől. Félt, hogy meghallják az öregek, amint az ágy, egyik a másikat mozgatta..., félt attól, hogy teherben marad, nem tudott felkelni mosakodni, mert nem volt külön helyiség, főleg télen... Akkor oda tudott-e figyelni az asszony

a közöslésre? Hát hogy tudott vóna...? Nem csodálom, hogy nem volt jó, s hogy kikészültek az asszonyok. Felörlödtünk.”

A férfiak – a tük – ritkábban beszélnek, akkor is inkább közvetve: az asszonyok mondanak véleményt róluk. És ez a vélemény bizony nem mindig, sőt, mondhatjuk, elég ritkán kedvező. Az asszonyok kevesebbet dicsérik az emberüket, bár ez a „Rozi néni” ritkán szapulja az ő Árpádját. De a többiek annál inkább a magukét. Mert a könyv anyagát attól a sok-sok szomszédasszonyától gereblyélte össze, pontosabban gereblyéltette össze Balázs Lajos. Itt derül csak ki, hogy mennyi szomszédasszonya is van egy székelő asszonynak, s mindnek van valamilyen esete, mondanivalója, véleménye, tanácsa, tanulsága... És mindegyik más és más, mondhatni személyre szabott, egyénileg megélt, egymástól különböző ember, miként Kosztolányi írta: *„Ilyen az ember. Egyedüli példány.”* Mondják is Balázs Lajos hősei, beszélgetőtársai, *„Rozi néni”* alteregói, hogy *„ahányan vagytok, annyiféle vélemény... , attól függ, kinek hogy”*; meg *„asszonya válogatja”*...! S ezeket a vélekedéseket olvasva felmerül a kérdés, miről is szól ez a könyv? Egyéni esetekről – *„mindenki más-ként csinálja”* –, vagy a közösségre jellemző jelenségekről? Hol a határ a társadalomtudomány szempontjából az élet e kétféle megnyilatkozása között? Úgy érzem, hogy a határ – ami nyilván nem vonal, hanem inkább sáv vagy övezet – valahol ott van, ahol Balázs Lajos és *„Róza néni”* mozognak Csíkszentdomokos hagyományos világában, amiről beszélgetnek a közösség velük élő, általuk százával megszólított, ésszel és ösztönökkel emlékezve pedig talán sok-sok ezer tagjától tájékozódnak. Mert ez a közösségi tudás nem hasonlítható a szántóföldek, a rétek műveléséhez, az állatok tartásához, a házak építéséhez, az ünnepek megüléséhez, de még a falvak hagyományos rendtartásához szükséges tudáshoz sem, mert itt – úgy érzem – az időben felhalmozódott tudásnak másodlagos szerepe van a megélés-

sel, az átérzéssel szemben, vagy legalábbis mellett. De hát a szerelmet, s annak testi és lelki összetevőit, egyéni érzelmek mentén kibontakozó és megnyilvánuló árnyalatait az emberiség több tízezer éves történelme során már nem egy tudós, művésznek, jobban és kevésbé szerelembe esett filozófusnak sikerült anélkül körüljárnia, hogy a jelenség lényegének minden összetevőjét megismerték és megfajították volna.

Hogy milyen fontos volt minden időben a *tübefűzés* témája, azt mutatja a könyv végén található ötoldali *Tájszójegyzék*, ami nem is annyira szavak, inkább találó és a dolgok lényegét rendszerint nagy nyelvi leleménnyel megfogalmazó kifejezések tára. Csak ízelítőnek: *„Járt-e a macska a kamarába?”* – kérdezik egymástól a szexuális esemény bekövetkezésére kíváncsi asszonyok. *„Leverték már róla a harmatot”* – mondják a lányról, aki elvesztette szüzességét. Az idősödő férfiről úgy beszélnek, hogy biza *„Lejárt a betyársága”*, a mindenki által megkapható nőről pedig, hogy *„csak az nem ment hezsa, aki sietett a vonatra”*. Pedig nem is minden arra érdemes szófordulat került be a *Tájszójegyzék*be. Találtam még olyan kitűnő és találó kifejezéseket, mint a lányát a fogamzás elkerülésére oktató anyja – *„Juliska, mikor Jánosnak kezd a szeme vibrálni, szökjél ki alóla.”* – azt a választ kapja, hogy *„Jaj, édesanyám, mikor János szeme kezd vibrálni, akkor én már nem látok.”* Vagy az özvegyasszony, aki a kérőjét azzal utasítja el: *„Jóember, én a pinámnak dolgot, s az agyamnak gondot többet nem szerzek.”*

Elmondhatjuk tehát, hogy tartalmas, tanulságos könyvet kaptunk Balázs Lajos kezéből, ahogy a *Bevezetőben* ígérte, *a születéstől a halálig mindent behálózó, mindenhol jelen lévő szerelem és nemiség szóbeli történetéről*. Persze a 33 beszélgetésre osztott szöveg számottevő része szóbeszédből, hallomásból ered s nem a tapasztalat szól belőlük, de a hagyományos értékrendek szűrőjén át érkeznek, amin fennakad-

tak a képtelenségek, az illetlenségek, a megbotránkoztató haszontalanságok. Többek között ez adja a könyv hitelességét, a szerelem és a nemiség mértéktartó összetartozását, amit a romantika, a mesterkélt irodalom hajlamos szétválasztani, de a paraszti rendtartás világában szorosan összetartozott.

Balázs Lajos „*Róza néni*” és a számtalan „*Rózák*” segítségével olyan *közösségi elbeszélést* alkotott, amiben a paraszti világ számára természetes, de a közösségen kívüli – esetünkben az olvasó – számára sok rejtett, olykor sejtelmes dolgot, jelenséget, érzésvilágot látott meg, amit – jobb szó híján – *szerelemnek* nevezünk, bár nem föltétlenül az, vagy *szeretetnek*, pedig annál gyakran több, *vonzódásnak*, az meg kevesebb..., szóval olyan testi és lelki kapcsolat, ami mindkét fél számára kívánatos állapot. Amint az a csíkszentdomokosi asszony, aki a szerelmi mámor csúcán, amikor *mind a kettőnek egyszerre jó*, úgy érzi, hogy „*Az a legnagyobb boldogság a világon, s akkor nem törődik semmivel. Ezekért a pillanatokért érdemes élni. Ezekért a kicsi rövid pillanatokért érdemes végigkínlódni 80–90 évet. Habár öregkorunkban má nem kell, de azért a fiatalkori kicsi boldogságért vállaljuk az egész élet nyomorúságát.*”

Balázs Lajos munkája legnagyobb értékének azt tartom, hogy a szerelem és az erotika világát a paraszti élet beszédtemájából *áttemelte* ebbe a néprajzi szakirodalom és a népi ihletésű szépirodalom határára járó könyvbe. Ehhez pedig szorosan hozzátartozik annak a teljesítménynek elismerése, amivel a sokszor hét lakattal őrzött titkok rejtekeiből, mint Judit a Kékszakállú várának kamaráiból, vagyis a lelkek mélységiből, a legteljesebb bizalom megteremtésével elő tudta csalogatni ezt az ismeretanyagot.

(Balázs Lajos: *Cérna és tű*. A paraszti világ szerelmi eposza. Gutenberg Kiadó, Csíkszereda, 2020. 334 oldal)

Halász Péter

Budapest XVI. kerülete a lokálpatrióták háza. Itt jelent meg a *Helytörténeti Füzetek* 52. kötete, amely a mai Árpádföld területén lezajlott közigazgatási és társadalmi változásokat követve számol be arról a folyamatról, amelynek végén a mai, talán véglegesnek tekinthető helyzet kialakult. Ennek a folyamatnak a rengeteg kutatómunkával járó szakszerű és hiteles feldolgozására Dorogi Ferenc Miklós, Árpádföld egyik elkötelezett lokálpatriótája vállalkozott.

A könyvbemutatót a Tóth Ilonka Emlékház kertjében tartották. Antalóczy Csaba, a körzet önkormányzati képviselője köszöntötte a megjelenteket, és alkalmi riporterként ő kérdezte a szerzőt a könyv megszületésének a körülményeiről.

Dorogi Ferenc Miklós elmondta, hogy amikor Nagy Zoltán atya gondjaira bízta az árpádföldi katolikus gyülekezetet is, Zoltán atya megpróbálta megismerni a terület történetét, de bizony arról nem talált összefoglaló kiadványt. Ez volt az első indíttatás arra, hogy ez a könyv megszülessen. Ezenkívül pedig Széman Richárd, a Helytörténeti Gyűjtemény vezetője is arra biztatta a szerzőt, hogy álljon neki ennek a nem könnyű, de helytörténeti szempontból nagyon fontos, hiánypótló munkának, hiszen Árpádföldről a *Helytörténeti Füzetek* sorozatban még nem jelent meg önálló kiadvány. Így aztán elkezdődött a kutatómunka, és most kézbe vehettük az *Árpádföld területének története* című, 294 oldalas kötetet.

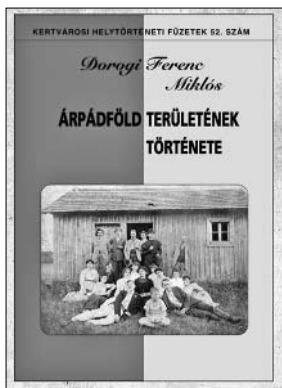
Sokan kérdezték, miért ez a furcsa cím, miért nem *Árpádföld története*? Erre az a szerző válasza, hogy azért, mert amit ma Árpádföldnek nevezünk, csak a történet „*utolsó pillanatában*” lett az, amit ma értünk alatta. Területén több elődtelepülésen éltek az itt lakók, hol Csömörhöz, hol Cinkotához, hol Rákosszentmihályhoz tartoztak. Az olyan kisebb lakóközösségek, mint például a Vida-, az Eröss-, a György-

az Árpád- és az Anna-telep, együttműködtek ugyan, de önállóságot soha nem kaptak. Végül 1950-ben, amikor megrajzolták Nagybudapest térképét, és azon hat kisebb települést Árpádföld néven tüntettek fel, akkor született meg a mai Árpádföld. A terület története azonban nem ekkor kezdődött, hiszen a régészeti feltárások Árpád-kori és középkori leleteket is felszínre hoztak. Az intenzív változások azonban csak a XIX. században kezdődtek meg Budapest világvárossá fejlődésével párhuzamosan. Gyönyörű fekvése, kedvező adottságai először nyaralókat vonzottak erre a vidékre. Majd elkezdődött az önállóságért folytatott folyamatos harc, de közben felépültek a templomai, megalakultak a civil szervezetei, mint például a Családházépítő Egyesület, az Önképző Kör, a Sportklub, de az ott lakóknak még a Kaszinót sem kellett nélkülözniük. Megemlíti napjaink újdonságait, például a Csokimúzeumot és a Tóth Ilonka Emlékházat is.

Dorogi Ferenc Miklós olyan részletesen mutatja be a közösség fejlődését, egyre szervezettebbé válását, hogy már a felsorolás is reménytelen vállalkozásnak tűnik. Kitér az élet minden területére, az iskolára, a hitéletre, szinte szakosztályonként tárgyalja a sportéletet, és gondoskodik arról, hogy aki végigolvassa a könyvet, ne maradjon kérdése a kerületnek ezen része történetéről.

(Dorogi Ferenc Miklós: Árpádföld területének története. Kertvárosi Helytörténeti Füzetek 52. Kertvárosi Helytörténeti és Emlékezet Központ, Budapest, 2020. 294 oldal)

Ménes András

ANEKDOTÁK ÉS MESÉK DUNAKESZIRŐL

Egy különleges *sztorikönyv* született meg a dunakeszi helytörténeti kiadványok sorában, amely nem a nagy történelmi eseményekre fókuszál, hanem az itt élő emberek sorsát, belső történéseit, viszonyrendszerét villantja fel az anekdotákban. Így válnak a rideg tények élővé, megfoghatóvá, átélhetővé.

A polgármesteri köszöntőt és a szerkesztői előszót 55 rövid történet követi. Ezekben felbukkannak olyan jeles személyek is, akik kapcsolatba kerültek Dunakeszivel, vagy nevük köthető egy itteni eseményhez. Még ha hajszálnyi kötődésről is van szó, nagyban erősíti a dunakeszi emberek lokálpatriotizmusát, ha szülőföldjük kapcsán szóba kerülhet gróf Széchenyi István, Kittenberger Kálmán, Rubik Ernő, Janus Pannonius, Grassalkovich Antal neve. A jeles és kevésbé jeles személyek, a régmúlt idők csak helyben ismert alakjai több mint félszáz történetben köszönnek rá a mai kor emberére, nevetésre sarkalva, meghökkentve, elgondolkodtatva őket. A történeteket Kerekes Dóra, Májer Tamás, Lőrincz Róbert, Csoma Attila jegyezte le, Nyíri Márton alpolgármester pedig mosolyt fakasztó karikatúrákkal illusztrálta.

(Kerekes Dóra [szerk.]: Dunakeszi sztorik. Dunakeszi Város Önkormányzata, Dunakeszi, 2020. 88 oldal)

A két éve megjelent *Sétáljunk együtt Dunakeszin!* nagy sikere hívta életre a helytörténeti mesekönyv 2. kötetét, amelynek keretét Dédi találkozásai adják dédunokáival, Annával és Bálinttal.

A szép kivitelű, keményborítás helytörténeti mesekönyv tíz története Dunakeszi múltjának tíz mozaikját jeleníti meg. A régi gazdálkodó életmód számtalan érdekességét tárja fel a jobbra óvodapedagógusként dolgozó tíz szerző az 5–9 éves korosztály számára. Egy egész esztendőt felölelő időszak különböző évszakokhoz, ünnepi eseményekhez kapcsolódó szokásai, hagyományai kelnek életre a péntek délutánokat a Dédinél töltő gyerekek előtt. A mesék a családi összetartozás legszebb alkalmait jelenítik meg.

A farsangi időszakhoz köthető lakodalmi szokásokat egy régi esküvői kép hívja elő Dédi emlékezetéből. Visszaemlékezése saját esküvőjére jó alkalom, hogy beszéljen a vőfély szerepéről, a lakodalmal men-

szak a húsvéti szokások felidézésre ad alkalmat. Az ünnepi előkészületek munkái, a különleges ételek, a tojásfestés, a locsolók várása elevenedik meg az olvasók képzeletében. A nyár eleji aratáshoz kapcsolódó történet nemcsak a gabonamunkákat, hanem a kenyérsütés fáradságos folyamatát is bemutatja. A nyár végi betakarítások között a paradicsomszedésről és a paradicsom-ivólé készítéséről olvashatunk. Szeptember eleje a két dédunoka számára az iskolakezdés fontos időszaka. Jó alkalom arra, hogy megismerjék, hogyan is nézett ki Dédi gyerekkorában az iskola, milyen taneszközöket használtak a gyerekek. Az ősz eleji szüret és a szüreti multság szintén számtalan izgalmas újdonságot ismert meg Anna és Bálint történetén keresztül az olvasókkal, a mesehallgatókkal. A hetedik történet Dédi születésnapján tett séta során Dunakeszi régi épületeinek felfedezésére

ad alkalmat. A nyolcadik Dédi-nap a helyi népviselet színes világába kalauzolja el a gyerekeket. A sublótból előkerülő rojtos kendők, vászonszoknyák, bársonymellénykék, hímzett orrú cipők idézik fel a száz évvel korábban élt emberek, Dédi szüleinek világát. A karácsonyi történetben megjelennek az adventi időszak szokásai, a szállás-keresés, a karácsonyi ételek, a karácsonyfa díszítése. A karácsonyt követő téli időszak a jégvágás különös tevékenységét mutatja be. A mai gyerekek számára ismeretlen jégsekrény és jégverem használatáról is olvashatunk.

A személyes hangvételű, információkban gazdag történeteket Szilas-Dohányos Ágnes illusztrációi színesítik.

(Kerekes Dóra [szerk.]: Dédi, mesélj még! Dunakeszi helytörténeti mesekönyv 2. Dunakeszi Város Önkormányzata, Dunakeszi, 2020. 88 oldal)

Baksa Brigitta

DÉL-BORSODI DOKUMENTUMGYŰJTEMÉNY

A Mezőcsáti Művelődési Központ és Könyvtár meghívójának köszönhetően 2020. február 20-án 18 órakor mintegy kétszázan ültek az újonnan épült intézmény színháztermében Eröss Gábor *Emlékül Dél-Borsodból* c. könyvének díszbemutatóján. Közreműködött Bordás Magdolna és Kovács Ádám Máté, továbbá a Mezőcsáti Népi Együttes kamaracsoportja.

Az A/4-es formátumú, kemény kötésű, 128 oldalas, rendkívül igényes nyomdai kivitelezésű kötet Ároktó, Mezőnagymihály, Gelej, Hejőbába, Hejőkürt, Hejőpapi, Igrici, Mezőcsát, Mezőnagymihály, Nemesbikk, Tiszababolna, Tiszadorogma, Tiszakeszi, Tiszapalkonya, Tiszatarján község önkormányzata, a térségben lakók, egyesületek, vállalkozások támogatásával jelenhetett meg. A tájegység több tucat támogatója olyan kiadvány mellé állt, amelyet vala-

mennyi felsorolt település magáénak érezhet, mert a közölt képek és szövegek valamennyi említett helység múltjának egyes eseményeit tartalmazzák.

A bevezetőben a következőket olvashatjuk:

„Emlékül Dél-Borsodból

Ezt a könyvet drága nagyszüleimtől kaptam a 19. születésnapomra, 1933-ban. Eredetileg emlékkönyvnek szerettem volna használni... később azonban inkább nagybátyámtól örökölt újságcikk-gyűjteményt ragasztottam bele, amelyeket hosszú évtizedeken át szedegetett össze... Berta bátyám igyekezett összegyűjteni minden Dél-Borsodra vonatkozó cikket és képeslapot... Legtöbbje a vidék mindennapi életét mutatja be, verekedésekkel, gyilkosságokkal... de vannak közöttük érdekes tájleírások, történeti adatok is. A cikkek közé a nagybátyám és a saját képeslapjaimat ragasztottam, és azokat a rajzokat, amelyek nagy részét nyári otthonléteim alatt rajzoltam...

Budapest, 1938. január 27.

Berecz Kata”

115 oldalon több száz „beragasztott” újságkivágat, meg fénykép és rajz következik, végül pedig néhány korabeli hirdetés. Tökéletes hasonmás kiadás!

A kötetben nincs utalás, csak az utolsó oldalon közölt lelőhelyjegyzékéből, és az illusztrációk lelőhelyjegyzékéből következethet az olvasó arra, hogy valójában egy fiktív „emlékkönyv” a kiadvány, amelyet Eröss Gábor állított össze. Megjegyzésként olvashatjuk, hogy a kompromittáló jellegű újságcikkekben a személyneveket minden esetben a kötetnek az összeállítója megváltoztatta. A 17 településről időrendben (1862–1933) közölt cikkek között az eligazodást a kötet végén lévő helymutató könnyíti meg.

A rövid hírek többsége rendkívüli eseményekről (balesetekről, bűnesetekről, tüzekről, időjárási katasztrófákról stb.) tudósít. A sajtó (főleg a megyei vagy fővárosi la-

pok) érthetően a „szenzációról” tudósított. A „szürke” mindennapoknak nem volt hírértéke, az nem vonzotta az olvasóközöniséget.

A helyi, megyei, fővárosi lapokból több száz hír összegyűjtése bizony sziszifuszi munka lehetett. A sajtó híryanagából szemezgető honismereti jellegű kiadványok sorában – az én ismereteim szerint – sajátos és egyedülálló ez a kötet.

A közölt, többnyire rövid hírek mellett vannak terjedelmesebb írások is. A *Vasárnapi Ujság* (1884) írt például arról, hogy az orosz haderő 1849 júliusában Mezőcsát jelentős részét hogyan tette rommá. Tiszatárjánról a *Borsodvármegyei Lapokban* (1905) írt egy terjedelmes cikket Édes Elemér. Az Emődöt elpusztító 1924. májusi viharról a *Pesti Napló* tudósítója írt jelentést. Amerikás magyarok építették meg Nemesbikken a Dollártanyát (1928). A Magyarország 1934-ben közölt terjedelmes cikket Muhi középkori mezővárosnak a régészeti ásatásáról. Mezőcsát a világ közepe – Aranyi Lipót cikke szerint.

A nyomtatott sajtó feneketlen kincsesbánya, s ezt eddig csak kapirgáltuk, de nem sikerült elmélyedni benne. Ma már egyre több újság-folyóirat hozzáférhető digitalizálva is. Nagyon jó lenne, ha a sajtó híreinek, cikkeinek helytörténeti feldolgozására pályázatokat írnának ki középiskolások, főiskolások, egyetemi hallgatók számára. Sőt, ráérő nyugdíjasok is (akár a számítógép mellett ülve) foglalkozhatnának a sajtót böngésző (merem állítani, hogy szórakoztató!) adatgyűjtéssel.

Nem feltétlenül a most ismertett könyvhöz hasonló reprezentatív albumokat kellene százsámra megjelentetni, hanem a gyűjtött adatokat egy (mindenki számára hozzáférhető) honismereti digitális archívumban kellene összegyűjteni. De legalább ennyire hasznos lenne a sajtótermékek eredeti példányainak összegyűjtése. Sok családnál máig lappanganak kisebb-nagyobb gyűjtemények. Sajnos az idős generációk

fokozatos kihalásával a hagyatékok jelentős része nem kerül közgyűjteményekbe, hanem a szemétkben végzi, vagy elégetik. Szülővárosom, Sátoraljaújhely ebből a szempontból elrettentő példa. Az 1870–1944 között megjelent *Hegyalja*, majd *Zemplén* címet viselő lap teljes sorozata nem maradt meg, még az OSZK kollekcója is hiányos. A *Zemplén* naptársorozata sem teljes a megyei gyűjteményekben. Sátoraljaújhely monográfiájának készítésekor tapasztalhattam meg én is, hogy milyen csodálatos kincseshánya.

Egyetemistaként építészettörténeti adatokat gyűjtöttem akadémiai intézet számára a *Vasárnapi Ujságból*, a *Hazánk s a Külföld* és a *Magyarország és a Nagyvilág* című lapok XIX. századi évfolyamaiból. Miskolcon levéltárigazgatóként az 1980-as évek közepén a *Déli Hírlap* főszerkesztőjének megbízásából cikksorozatot készítettem *Miről írtak a miskolci lapok* címmel. Az 1910-es évek, az 1930-as évek, az 1950-es évek és az 1970-es évek hírányagából készítettem montázsokat. A korszakok sajtója közti különbség döbbenetes volt. Persze ezt nem lehetett drasztikusan érzékeltetni az 1950-es és 1970-es évek vonatkozásában...

A régi újságok olvasgatása nemcsak hasznos, hanem szórakoztató is. Ennek a „kincsesbányának” az értékeit jó lenne minél előbb közkinccsé tenni.

Általános és középiskolai tankönyveink az egyes régiókra, egyes településekre vonatkozó ismeretanyagot természetesen nem tartalmazhatnak. Ma már – nem utolsósorban a mostani vírusjárványnak „köszönhetően” – úgyszólván minden családban van számítógép, s a kisiskolások is, még inkább a tizenévesek megismerkedtek ennek technikájával (sokan a szülőknél is profibb módon kezelik). A sajtóból történő honismereti adatgyűjtést is be lehetne illeszteni valamilyen formában az oktatásba. Így a tanulók megismerhetnék szülőhelyük, lakóhelyük, a „szűkebb hazájuk” múltját. A hazaszeretet, a magyarságtudat elmélyíté-

sének hasznos (merem állítani pótolhatatlan!) eszköze lehetne az ilyen honismereti gyűjtőmunka. Jellegénk mi más is lehetne: „*Azért vagyunk a világon, hogy valahol ott-hon legyünk benne.*”

A kötet megvásárolható a Mezőcsáti Művelődési Központ és Könyvtárban (3450 Mezőcsát, Szent István u. 17–19.).

(*Eröss Gábor* [összeáll.]: Emlékkül Dél-Borsodból. Magánkiadás, H. n., 2019. 115 oldal)

Csorba Csaba

ÚJABB KÖTET A KÁLI-MEDENCÉRŐL

Örvendetes, hogy Gelencsér József népi jogéletet, Lukács László népi építészetet feldolgozó könyvei után immáron a harmadik néprajzi kötet láthat napvilágot, megismertette a Káli-medence kutatásának a gazdálkodásra vonatkozó gazdag eredményeit. A 112 oldal szövegterjedelmű, 26 fényképpel (az egyik a címlapfotó) illusztrált kötet arra az alapvetően fontos jelenségre világít rá, amely a Káli-medence gazdálkodását szükségyszerűen megszabta és amely az életmódra, a társadalomra egyaránt döntő hatással volt.

A kötet monografikus igénnyel megírt hat nagy fejezetből és tizennégy alfejezetből áll, amelyek a térség gazdálkodásáról átfogó, alapos elemzést nyújtanak, határozottan rámutatva a földrajzi jellemzők meghatározó voltára. A kismonográfiát irodalomjegyzék, az adatszolgáltatók névsora (32 személy), egy kiváló szójegyzék és német nyelvű összefoglaló teszi teljessé.

Bevezetőjében a szerző bemutatja a tájat, azt a látványnak is megkapó képet, amellyel a medence nyolc települését felkeresők találkoznak. Ugyanakkor a látvány szépségén túl rámutat a talajadottságok okozta nehézségekre, amelyekre vonatkozóan a XVIII. századtól írásos bizonyítékok olvashatók és amelyeket a XX. században az adatközlők ugyancsak megerősítettek. Már előljáróban

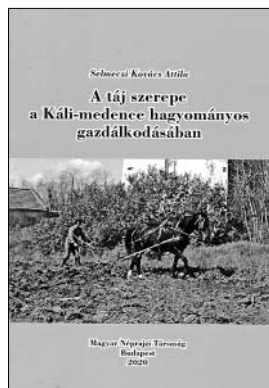
felhívja a figyelmet a legeltetés fontosságára az állattartásban, kitérve a rétgondozásra, a rétek hasznosítására, a legelőtársulásra, valamint a pásztorokkal kapcsolatos pásztordíjra.

A következő nagy fejezet a földművelés és állattartás kapcsolatát vizsgálja, három alfejezetében a szántóföldi növénykultúra változásával, a szőlőművelés emlékeivel és az állattartás körülményeivel foglalkozik. A szerző kutatásai alapján megállapította, hogy a rendkívül elaprózott parcellákból álló szántók nem voltak előnyösebbek a legelőknél, művelésük leleményességet, sajátos megoldásokat követelt, amelyekről pontos képet kapunk, ugyanígy a termelvényekről és az agrotechnikai jellemzőkről is. Mindezeket túl rávilágít arra a változásra, amely a XIX. században a növénykultúrában bekövetkezett. A Káli-medence lakói minden nehézség ellenére mégsem mondtak le a szántóföldi növénytermesztésről, ezt kiegészítendő az állattartásról, azonban a megélhetés igazi alapja a szőlőművelés és borgazdálkodás volt, amit különösen hangsúlyoz a szerző. Utóbbi a XXI. század elejétől új erőre kapott, amelynek eredményei ma jól látszanak. Az állattartás döntő fontosságú lévén, egyrészt igaerőt jelentett, másrészt pedig a szőlőművelésben elengedhetetlen trágyázást biztosította. A talajadottságok miatt meghatározó volt az iga vonóként is szolgáló szarvasmarha tartása, továbbá a sertéstartás. Komoly birkaállomány csak Balatonhenyén volt, de Kővágóörs kivételével a lótartás is elenyészőnek mondható. A gazdálkodás e három meghatározó területére, egymást kiegészítő voltára és a térség lakosságának megélhetésében játszott szerepére vonatkozóan árnyalt kép jelenik meg a fejezetet elolvasva.

A következő nagy egységben a szántóföldi talajművelés eszközváltásáról nyújtott kép mind a munkafolyamatokat tekintve, mind munkaeszköz-történeti szempontból rendkívül alapos elemzést jelent. Kezdve az eketípusokban bekövetkezett fejlődéssel,

majd a vetés munkájában a kézi és a gépi vetés különbségét vizsgálva, rámutatva az utóbbi előnyére, amely komoly munkatechnikai változás is volt egyszerre. A fogasolás, majd a talaj nedvességének megőrzése érdekében végzett *oldalazás*, a simítás nem csupán a régi és az új eszköztípusok alkalmazását jelentette, hanem a munkaszervezeti forma átalakulását is. Rendkívül bonyolult, sok munkát igényelt és komoly tudást kívánt a szántóföldi művelés itt, a nagyon nehéz talajadottságú térségben. Mindezeket különlegesen szemléletesen, a munkafolyamatok minden egyes mozzanatát úgy tárja fel a szerző, hogy tökéletes kép alakul ki sorai nyomán az olvasóban. A földművelésben kevésbé jártas érdeklődőknek is világos, érthető, sőt, élvezetes ennek fejtegetése.

Az aratás és a szemnyerés munkamódjában bekövetkezett fordulatot külön fejezetben veszi nagyító alá, megállapítva, hogy aratásig nem ügyeltek különösebb gonddal a gabonaföldekre. Részletes képet ad a XIX. századra a sarlós aratást teljesen kiszorító kaszás aratásról, a behordásról vagy *takarolás*-ról, annak szigorú szabályairól (szekér és asztag rakása), továbbá az itt érvényes kölcsönmunkáról. Megvizsgálja a szemnyerés hagyományos módját, így a nyomtatást, valamint a kézi cséplést, amit azután a gépi cséplés váltott fel, tehát jelentős munkaeszközváltás történt ezen a téren is. Figyelmet érdemlő a részes aratás emlékeinek bemutatása, amely összetett képet nyújt, munkajogi velejárai pedig a népi jogéletnek jelentős területét adják. A szerző hangsúlyozza, hogy bár szigorú munkarend érvényesült, viszont apró technikai megoldásokkal a munkavállalók egymást segítették. A női és férfi munka jól elvált, de mindkettőnél

szigorú szabályok érvényesültek. A megváltozott munkatechnika pedig új munkaszervezeti formát eredményezett.

Tekintettel arra, hogy a Káli-medence községeinek talajadottságai az állattartást erősen meghatározták, így mint kiváló igerő, az ökör tartása uralta az állatállományt, ennek és a jelentős pásztortársadalomnak emlékeivel külön fejezet foglalkozik. Maga az ökörtartás komoly tudást igényelt, amit rendkívül szemléletesen tárt fel a szerző. Különösen gazdag levéltári anyagot használt fel a recens adatok mellett a pásztortársadalom helyi jellemzőinek, tevékenységének megismertetésére. A XIX. századból nagyszámú írott anyag állt rendelkezésére, amelyekből a korabeli pásztortársadalom képe jól megrajzolható volt, lehetőséget adva a XX. században bekövetkezett változás bemutatására, amely már egy kevésbé rétegzett közösséget jelentett. Viszont ennek következményeként nagy jelentősége lett a gyermekmunkának, az *örzögyerekek* tevékenységének, amely a szegény, sokgyermekes családokban nélkülözhetetlen bevételi forrást biztosított a mindennapok gondjainak megoldásához. Míg a fiúk a szarvasmarhák őrzését végezték iskoláskoruk végéig, addig a lányokra a libák őrzését bízta. Az *örzögyerekek* életének feltárása, róluk színes, árnyalt kép megrajzolása, szépirodalmi erényekben is gazdag részfejezete a kötetnek.

A munka zárásaként a beltelek gazdasági épületeit mutatja be a szerző, hangsúlyozva, hogy ezek mind építőanyagukat, tetőfedésüket, mind építési gyakorlatukat tekintve a lakóházakhoz igazodtak. Az istállókkal, ólakkal, hidasokkal kapcsolatban kiviláglik, hogy milyen szigorú rendje volt ennek az állattartásnak. Figyelmet érdemlőek a három osztatú, a telken keresztben elhelyezkedő, sajátos használatú pajták, amelyek csupán takarmány tárolására szolgáltak. Szembetűnő a telkek nagyságával összefüggően a gazdasági épületeknek az a leleményes, többfunkciós megoldása, ame-

lyeket a szűk telken vagy a közös udvarokban alkalmaztak *tyúkház* elnevezéssel.

A kötetet lezáró összefoglalóban a szerző hangsúlyosan kiemeli azokat a jellemzőket, amelyek a Káli-medence gazdálkodását döntően befolyásolták, mind a szántóföldi növénytermesztést, mind az állattartást, amelyek a talajadottságtól, az éghajlati tényezőktől függően a szőlőművelést és a borgazdálkodást tették meghatározóvá, alapvető megélhetési forrássá.

A kötet végén külön kiemelendő az a szójegyzék, amely a levéltári forrásokban előforduló, a gazdálkodásra vonatkozó szak kifejezéseket, továbbá az adatközlők által használt, a gazdálkodásnak a tájegységre jellemző nyelvjárási változatait, valamint mindezek magyarázatát adja meg a szerző, amely rendkívül fontos a térség gazdálkodásában való eligazodásban.

Összességében elmondható, hogy Selmeczi Kovács Attila egy immáron eltűnt világot és annak a minden élők útján eltávozott szereplőit idézte fel. Munkája tudományos erényein túl egyfajta emlékállítás is az egykor itt élt, a mindennapokban helytálló embereknek. Rendkívül pontosan megfogalmazott, arányosan szerkesztett, gazdag írott forrásokat felhasználó és különösen bővelkedő recens adatokra épülő kötet. Különös színt jelentenek az adatközlőktől idézett, tájnyelven elmondott visszaemlékezések, belesimulva a néprajzkutató vizsgálati eredményeibe. A szerző érdemei között meg kell még említeni a magyar nyelv szép, szabatos használatát, ami élvezetessé teszi a kötet elolvasását. Külön érdeme továbbá még az eltűnt világot megidéző szemléletes fényképek közlése, valamint az, hogy ezeket be is számozta. A munkát néprajz szakos egyetemi hallgatóknak kötelező olvasmányként ajánlanám.

(*Selmeczi Kovács Attila: A táj szerepe a Káli-medence hagyományos gazdálkodásában. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 2020. 112 oldal*)

S. Lackovits Emőke

Kiss Gábor: Albertfalvi emlékképek. Ill.: *Hetényi Katalin*. Tinta. Bp. 2018. 280 old.

Kiss Gábor(főszerk.): Nagy magyar tájszótár. 55 ezer népies, tájnyelvi és archaikus szó magyarázata. Tinta. Bp. 2019.

Kiss Lajos válogatott hírlapi cikkei: „Útszélen fekvő kincsek ezek...”. Vál. és szerk.: *D. Rác Magdolna és L. Szőlősi Katalin*. *A Józsa András Múzeum Kiadványai* 76. Nyíregyháza 2018. 236 old.

Klamár Zoltán–Villányi Péter: Vankóné Dudás Juló születésének centenáriuma. Hagyományörző Egyesület. Galgamácsa 2019.

Korzenszky Richárd OSB: Határán a végtelennek... Útjegyzetek. Tihanyi Bencés Apátság. Tihany 2019.

Korunk XXXI. 2020. 4. Főszerk.: *Kovács Kiss Gyöngy*. A tartalomról: *Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel:* Ruralitás, korunkban változó falu; *Bali János:* Az NGO-krurális térben. A Nógrádi Napraforgó Egyesület példája; *Gagy József:* Elutalásról és eláncolásról; *Szilágyi Levente:* „Ez a mi bankunk.” A mezőgazdasági társulások és funkcióik ma két szatmári faluban; *Vajda András:* A disznóölés gyakorlatának átalakulása a Maros megyei Sáromberkén; *Megyesi Boldizsár:* Polgárosodásvita három évtized távlatából: áttekintés a mai mezőgazdasági üzemek tulajdonosának társadalmi háttéréről Magyarországon; *Dani Karola:* A nőtlenség társadalmi meghatározói egy erdélyi faluban; *Hossu, Iulia-Elena:* „Még mindig egy család vagyunk?” Transznacionális családok – romániai perspektívák; *Demeter Csanád:* Magyar irredentizmus a román csendőrségi jelentésekben (1945).

Korunk XXXI. 2020. 5. Főszerk.: *Kovács Kiss Gyöngy*. A tartalomról: *Romsics Ignác:* Trianon okai; *L. Balogh Béni:* „Romániának oda kell adni Erdélyt”. A magyar–román határ kijelölése a békekonferencián; *Szarka László:* A cseh-szlóvak-magyar határ kialakulása, 1918–1920; *Hor-*

nyák Árpád: A magyar–jugoszláv határ megvonása; *Tóth Imre:* Az osztrák–magyar határ és a nyugat-magyarországi kérdés; *Zeidler Miklós:* A párizsi magyar béke delegáció törekvései – különös tekintettel Erdélyre; *Tomka Béla:* A trianoni béke gazdasági hatásai Magyarországon; *Romsics Gergely:* A magyar külpolitika útkeresése, 1919–1923; *Kovács Vilmos:* A trianoni békediktátum katonai előírásai – Törekvések a magyar haderő életben tartására és fejlesztésére, 1920–1927; *Ablonczy Balázs:* „Kétéltűek”? – A Trianon utáni menekülés és annak rajzai a kor szakirodalmában.

Korunk XXXI. 2020. 9. Főszerk.: *Kovács Kiss Gyöngy*. – A tartalomról: *Lajos Veronika és Peti Lehel:* Körkérdések a moldvai csángók kutatásáról és jelenéről; *Bodó Csanád – Lajos Veronika:* A moldvai csángó nyelvi revitalizációs folyamatok kutatása; *Iancu Laura:* A hitről (A moldvai katolikus magyarok vallásossága kapcsán); *Halász Péter:* Családtervezés a hagyományos moldvai magyar közösségekben; *Timár Karina:* „Gyermekeket az Isten adja, s gondja van rea” – A születéshez és a keresztelődőhöz kapcsolódó szokások és hiedelmek Pusztinában; *Petres László:* 2020. június-július – Elvagyódás az emlékekben, elvagyódás az imában; *Harangozó Imre:* Amikor Krisztusval kontraktot kötött a zördög... Mondák nyomában Moldva földjén.

Korunk XXXI. 2020. 10. Főszerk.: *Kovács Kiss Gyöngy*. – A tartalomról: *Kiss András:* Kincses Kolozsvártól – romlott Kolozsvárig; *Kovács András:* A humanista plébános, az asztrológus főbíró és a fejedelmi diplomata háza; *Kovács Kiss Gyöngy:* A vigadó 16. századi Kolozsvár és a pajzán hegedűsnék – Pillanatképek a város mindennapjairól; *Flóra Ágnes:* „Amely ebet ez előtt mostál, most is azont mosd.” – Egy 16. századi fürdőházi jelenet érdekességei; *Jeney-Tóth Annamária:* Erkölc és céhek a mindennapokban a kora újkori Kolozsvárott; *Killyéni András:* Sportélet a reformkori Kolozsváron; *Egyed Ákos:* Az 1848-as forradalom kezdetei Kolozsváron; *Murádin Jenő:* „A lélek szívós küzdelme a térrel” – Virtuális séta 150 év kolozsvári kiállítására

in; *Fazakas László*: Közösség és konfrontáció a konfrontáció a Kolozsvári Nemzeti Kaszinóban (1920–1944).

Kovács István: Bajtársaimmal a fronton – 1914–1918. Tortoma Könyvkiadó. Barót 2017. 157 old. – Gidó Csaba és Kápolnási Zsolt Kovács István, a Nagy Háború székelyfotográfusa c. bevezetőjével, 140 fényképpel.

Kovács László: Hangony völgyi tanyák és helynevek. Hangony Jövője Egyesület. Hangony 2019. 110 old.

Kovács Dániel: Egynapi járóföld. Barangolás vándoréveim ösvényein. Feliciter Kiadó. Sátoraljaújhely 2019. 488 old.

Kónya Adám: Háromszéki színes szöttek. Szerk.: *Kónya Éva*. Korunk-Komp-Press Kiadó. Kolozsvár 2014. 295 old. – A főbb fejezetcímek: *Tűnődések Háromszékről*: Háromszék a térkép-történet tükrében, Háromszék tájegységei, Háromszéki panteon; *Sorok a népművészetről*: A háromszéki népművészet emlékei, Virághímes bútoraink családfája, id. Sütő Béla vargyasi virágai, Népiünk virágai – népek virágai; *Város az Őrkő alatt*: Sepsiszentgyörgy története, A Székely Nemzeti Múzeum épülete, Kós Károly sepsiszentgyörgyi épületei; *Régi idők tanúi*: Múltidéző ódon falak, Az egyházi építészet emlékei (33 háromszéki templomról Árkostól Zaboláig); *Háromszéki öreg házak*: A népi építészet emlékei, A háromszéki udvarházak családfája, Uzoni udvarházak, Bikfalvi öreg házak, Háromszék főúri lakóházai, Háromszéki kúriák reneszánsz emlékei, Változatok egy barokk témára, Kúriasorok a múlt időben, A zaláni Séra-kúria elpusztult falfestményei; *Művelődéstörténeti barangolás Erdélyben*: Az erdélyireneszánsz, Az erdélyi barokk emlékei, Az empire, a klasszicizmus és a romantika korának emlékei, Lapok Erdély művelődéstörténetéből a reformkortól az első világháborúig; *Függelék*: Szómagyarázat, Tárgymutató, Névmutató, A szerzőnek a témákban megjelent írásai.

Kőbe vésett emlékezet: a Nagy Háború emlékhelyei Vas megyében. Szülőföld Kvk. Szombat hely 2019. 175 old. – *Adatok a háborúban részt vevő katonák számáról és az emlékművek avatásáról*. A Nagy Háború emlékhelyei Vas me-

gyében c. fejezetet írta és a mutatókat összeáll. *Feiszt György*; A „Mire a falevelek lehullanak, győztes katonáim otthon lesznek” c. fejezetet írta *Jagadics Péter*; [Az I. világháborús emlékműveket a Sárvári Fotóklub Egyesület tagjai dokumentálták.]

A kőfalak összekötnek: harmincéves a Kápolnáért Kulturális és Sportegyesület. Szerk. *Gróf Lászlóné, V. Molnár Zoltán*, fotók: *Kiss György, Tótfalusi Miklós*. Sitkei Kulturális és Sportegyesület. Sitke [2018] 151 old.

Körmend 775. Írta: *H. Vörös Márta, Móricz Péter, Tóth Judit, Vargáné Lóránt Andrea*. Fényk.: *Jámbori Tamás*. Körmend Város Önkormányzata. Szombathely 2019. 127 old.

Kövek, fák, források. Tanulmányok Mohay Tamás hatvanadik születésnapjára. Szerk.: *Bali János – Bárány Dániel – Deáky Zita – Vámos Gabriella*. ELTE Néprajzi Intézet. Bp. 2019. 600 old – *Paládi-Kovács Attila*: A 60 éves Mohay Tamás köszöntése; *Tánczos Vilmos*: Mohay Tamás köszöntése; *Vargyas Gábor*: Kedves Tamás!; *Küllös Imola*: Családi levelek – Hátterben az első világháború; *Botikova, Marta*: Öregedés és öregkor szocio-kulturális reflexiókban; *Gagyai József*: Egy jobbágyfalvi „irattáros”: Strátya Domokos; *Nagy Janka Teodóra*: A paraszti írásbeliség jogi néprajzi vonatkozásai; *Bali János*: „Érdemes volt-e hat elvetélt évnek történetét életre kelteni?” – Dr. Pál Gyula önéletírásának rövid elemzése; *Tánczos Vilmos*: A magyar nyelvű vallásgyakorlás utolsó emlékei egy moldvai csángó faluból; *Horváth Sándor*: Napjaink nagycelli gyalogzárándoklatai; *Iancu Laura*: A „szórványvallás” etnográfiai kérdései – A Moldvában élő reformátusok példája; *Lukács László*: A sokoldalú patrónus, Szent Lénárd tiszteletéről; *Bárkányi Ildikó*: Ünnepi szentmisék az apátfalvi Langó-kápolnában; *Balázs Lajos*: Aki többet akar tudni... Gondolatok Mohay Tamás könyvéről; *Kemecsi Lajos*: Néprajzi Múzeum és állandó kiállítás; *Szarvas Zsuzsa*: Kiállítási reflexiók diákszemmel; *Vass Erika*: „Mária útjain” – Jegyzetek egy kiállítás margójára; *Bárány János*: Sertés és szalonna a plébános deputátumában; *Mód László*: „...botránkoztatónak lenni találatván...” – Lakodalmi rendtartások Kiskundorozsmáról; *Bednárik János*: A Szűz Mária nem teremnek mandulafán; *Gelencsér József*:

Családtörténeti töredékek a 19. századból; *Hála József – Varga István József*: Kirner A. Bertalan és a néprajz; *Bárth Dániel*: Rochus atyától Szent Miskáig – Szempontok a 18–19. századi bácskai vallási mozgalmak kontinuitáskérdéséhez; *Borsos Balázs*: Református többségű gyűjtőpont – katolikus többségű járás. A Magyar Néprajzi Atlasz gyűjtőpontjai és környezetük felekezeti eltéréseinek hatása a magyar népi kultúra területi tagolódásának mintázatára; *Simon András*: Adatok a Bánság kutatástörténetéhez a 17. századtól Trianonig; *Máté Gábor*: Tér-képek a néprajztudományban – A táji tagoltság kutatásának térszemléleti kereteiről; *Klamár Zoltán*: A térfoglalás gyakorlata Csókán; *†Szilágyi Miklós*: Az etnográfusok és folkloristák ma már szinte pótolhatatlan-jóvátehetetlen tartozása; *Paládi-Kovács Attila*: Részletek az ELTE Tárgyi Néprajzi Tanszék történetéből (1980–90-es évek); *Keszeg Vilmos*: Orbán Balázs Tordán – Orbán Balázs és Szabó Lajos levelezése; *Pozsony Ferenc*: A székelyföldi népi kultúra térbeli tagolódásának kutatástörténete; *Landgráf Ildikó*: A néprajztudomány és a turizmus születése körül; *Sárkány Mihály*: Amerikai és brit kulturális antropológusok Magyarországon a szocializmus időszakában; *Béres Sándor*: Györffy István magyar juhái; *Szabó Á. Töhötöm*: „Én három nyelvet tanultam egyszerre” – Egy erdélyi multietnikus térség etnikai-demográfiai viszonyai a 20. században; *Turai Tünde*: Hétmérföldes csizma a családban: A női migráció transznacionális hatása a házastársi kapcsolatokra; *Nagy Zoltán*: Párhuzamos élettörténetek – Kiteleptettek és helyi osztjások Nyugat-Szibériában; *Gatti Beáta*: „Szeretett kedves rokonok...” – Egy bukovinai székely család levelezésének vizsgálata; *Halász Péter*: „De aztán tettek dologra...” – A gyermek munkába nevelődése a moldvai magyar közösségekben; *Lajkó Gergely*: Maszek csikós, Koch-ötös – A hortobágyi lovaskultúra a XX. század második felében; *Molnár Csenge*: A termelőségvetkezeti gazdálkodás hatása egy Tarna menti település népességmegtartó erejére az 1960–1970-es években; *Csibi Krisztina*: „Szokjátok meg az új környezetet” – A bukovinai székelyek Bácskába való letelepítésének első feléve a levéltári forrásokban; *Tóth Gábor*: „Vendég nélkül üres a ház. Rajtunk múlik, hogy kinyitjuk-e egymás szívét” – Pünkösdi vendéglátás Csikmadarason; *Deáky Zita*: A Nagy Háború és a nevelés válsága; *Vámos Gabriella*: Higiénia

és tisztaság a budapesti munkásszállókon a 20. század második felében.

Kuglics Gábor: A Püspökmolnári Önkéntes Tűzoltó Egyesület 130 éve. Szerzői. 2018. 80 old.

Lakos Bálint: Mezővárosi oklevelek. Települési önkormányzat és írásbeliség a késő középkori Magyarországon 1301–1526. Bp. 2019.

Lengyel Ágnes – Czövek Judit (szerk.): „Kívül aranyos, belül irgalmas...” Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna emlékére. *Konferenciasorozat a vallási néprajz iskolateremtő tudósainak tiszteletére 1.* Magyar Nemzeti Múzeum Palóc Múzeuma. Balassagyarmat 2018. 336 old.

Lilikné Badacsonyi Márta: (Házi)asszony lesz a lányból... Életek és ételek a 20. szd. első felében Győrújbaráton. Győrújbaráti Érték Könyv Tár. Palatia Nyomda és Kiadó. Győr 2018. 153 old.

Löwy Árpád dr. ifj.: Szexszótár. A szerelem és a szexualitás nyelvének szótára. *IKU-tár 14-15.* Bp. 2020.

Lugosi Lugo László: Rejtett Ferencváros – Secret Ferencváros. Ferencváros Önkormányzata. Bp. 2019. 116 old.

Lukács László: A káli-medencei lakóház a Dunántúl népi építészetében. Szent István Király Múzeum. Székesfehérvár 2017. 367 old.

Lukács László: Székesfehérvár néprajzi értékei. *A Szent István Király Múzeum Közleményei 58.* Székesfehérvár 2019. 415 old.

A magyar nyelvről. Vál. és szerk.: *Grétsy László és Kiss Gábor.* Tinta. Bp. 2018.

Magyar Szemle. Főszerk.: *Gróh Gáspár.* Kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. Bp. XVIII. 2019. 1-2. 144 old. – A tartalomról: *Miskolczy Ambrus*: Magyarok és románok a sors útjain – közös történelemkönyv felé?; *Braun Zoltán*: Bethlen Gábor és az erdélyi fejedelemség diplomáciája és diplomatai két évszázad szintézisében; *Gutman Barnabás*: Vallási törésvonalak a Rákóczi felkelés idején; *Herczegh Géza*: Európa és a magyar kérdés 1848-ban; *Szekér Nóra*: Szárszó előzményei – Kormányzati segítség egy ellenzéki

tanácskozás szervezőinek; *Szabó Éva Eszter*: A vasfüggöny-metafóra és az amerikai, valamint a magyar határázár; *Jobbágyi Gábor*: Ők és mi – Győztesek és vesztesek; *Szilágyi István*: Karácsony Menyőben [Tökés, 1989].

Magyar Szemle. Főszerk.: *Gróh Gáspár*. Kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. Bp. XXVIII. 2019. 3–4. 144 old. – A tartalomról: *Kodolányi Gyula*: Mag-ember [Kodolányi János]; *Vizi E. Szilveszter*: Vaszary Kolos: a főpap, a tudós és a közéleti ember; *Körmeny Lajos*: Rekviem a családjért; *Gellér Katalin*: Mednyánszky László és a magyar szimbolista művészet halálképe; *Horváth Gergely Krisztián*: A Kádár-kormány és a kollektívizálás második hulláma; *Albert Zsuzsa*: Albert Gábor írói bátorsága; *Entz Géza Antal*: „...ideje az építésnek...” – A Rómer Flóris Terv műemlék-helyreállításai; *Ludmann Mihály*: Raichle J. Ferenc, a szecesszió elfelejtett mestere.

Magyar Szemle. Főszerk.: *Gróh Gáspár*. Kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. Bp. XXVIII. 2019. 5–6. 144 old. – A tartalomról: *Gróh Gáspár*: Egy tanácstalan köztársaság; *Miskolczi Ambrus*: A magyarországi és erdélyi múlt tanulságai; *Körmeny Lajos*: Rekviem a családjért 2.; *Makkai Ádám*: Kodolányi János és Ignác Rózsa barátsága; *Ludmann Mihály*: Egy nagyváros jellegzetes épületei – Áruházak, mozik és más közterek Budapesten.

Magyar Szemle. Főszerk.: *Gróh Gáspár*. Kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. Bp. XXVIII. 2019. 7–8. 144 old. – A tartalomról: *Entz Géza*: Háború és béke – Néhány közhely harminc év után; *Gróh Gáspár*: Szekfű Gyula vitái – Beszélgetés Monostori Imrével; *Petrik Béla*: Száz éve született Borbándi Gyula; *Falusi Márton*: Költői igazságszolgáltatás és politikai teológia Nagy Gáspár lírájában; *Szatmári Mária*: A pannonhalmi apátsági templom felújításáról; *Guttman Barnabás*: A magyar királyok vallásosságáról a kora újkorban; *Réti László*: A kun Miatyánkkal Bécstől az alföldi birtokpererekig – politika, közvélekedés és tudomány egy nyelvi lelet alapján; *Papai Gábor*: Erdőről, erdészekről.

Magyar Szemle. Főszerk.: *Gróh Gáspár*. Kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. Bp. XXVIII. 2020. 1–2. 152 old. – A tartalomról: *Gróh Gáspár*: „Halandó szív nem bír többet” – Kölcsey emlé-

kezete; *Illyés Mária*: Illyés Gyula 1954-es levelezéséből; *Jolánka Géza*: Ártéri foggazdálkodás és ökohidrológia, klímaadaptációs lehetőségek; *N. Balogh Anikó*: Az 1849-es szepességi cipszer vadász zászlóalj – WilhelmRoxer visszaemlékezései; *Piazza-Georgi Barbara*: A Máltai Rend visszatérése Magyarországra: a Magyar Máltai Szeretetszolgálat „őstörténete” 1989 előtt; *Zrínyi Miklós*: Nebántsd a magyart! – A török áfi-um ellen való orvosság (Részletek)

Magyar Szemle. Főszerk.: *Gróh Gáspár*. Kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. Bp. XXVIII. 2020. 3-4. 128 old.– A tartalomról: *Kodolányi Gyula*: Trianonról öt tételben; *Illyés Mária*: Illyés Gyula 1954-es levelezéséből 2.; *Lányi Gusztáv*: Abszolut pedagógusok – vannak ilyen (csoda) lények? – Karácsony Sándor példája.

Magyar Szemle. Főszerk.: *Gróh Gáspár*. Kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. Bp. XXVIII. 2020. 5-6. 128 old. – A tartalomról: *Jeszenszky Géza*: Hogyan veszítettük el a 20. századot?; *Illyés Mária*: Illyés Gyula 1954-es levelezéséből 3.

Mák Ferenc: Veremidő. Magyarok a királyi Jugoszláviában (1918–1941) Cikkek, tudósítások, helyzetjelentések a kisebbségi életéről. *Délvidéki Soroló* 8. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet. Zenta 2018. 645 old.

Mária anya – Mária anyánk. Szűz Mária élete és alakja a magyar népi Mária-költészetben Erdélyi Zsuzsanna gyűjtése szerint. Szerk.: *Medgyesy S. Norbert*. Szent István Társulat. Bp. 2019. 1014 old. 60 kép. CD 209 Mária-énekekkel.

Mátay Mónika (szerk.): Kőszegi történetek. *Beszélő városok 1.* Felsőfokú Tanulmányok Intézete. Kőszeg 2019. 259 old.

Mihályi Balázs: Budapest ostroma – A polgári áldozatok. Kárpátia Stúdió. Bp. 2020. 136 old.

Minya Károly: Új szavak III. Nyelvünk 850 új szava értelmezésekkel és példamondatokkal. *Az ékesszólás kiskönyvtára* 63. Tinta Könyvkiadó. Bp. 2019. 160 old.

A mi Üllői utunk [Pestlőrinc]. Szerk.: *Fodorné Nagy Veronika*. Tomory Lajos Múzeum. Bp. XVIII. ker. Pestszentlőrinc–Pestszentimre 2019. 28 old.

Moldvai Magyarság. Fel. szerk.: *Mirk Szidonia-Kata*. Vendégszerk.: *Petres László*. Hargita Kiadóhivatal. Csikszereda 2019. 4. 30 old. – A tartalomról: *Hegedűs Lajos*: Látó ember [Halnápé Mihály]; *Halász Péter*: „Hégyen, vögyön járogatok vala...” – Kicsipatak és Dózsaujfalu rövid, de tanulságos történetéből; *Halász Péter*: „Hoinăream prin văi și dealuri...” – O istorie succintă, dar cu tâlc, a satelor Valea Mică și Gheorghe Doja; „A régi öregek mondták”; *Petres László*: Pokolpatak helynevei és római katolikus temetőjének családnév-repertóriuma; *Petres László*: Dózsaujfalu helynevei és római katolikus temetőjének családnév-repertóriuma; *Harangozó Imre*: Búcsú Bosnyák Sándortól.

Moldvai Magyarság. Fel. szerk.: *Mirk Szidonia-Kata*. Vendégszerk.: *Petres László*. Hargita Kiadóhivatal. Csikszereda 2020. 1. 30 old. – A tartalomról: Forrófalvi archaikus imák; *Halász Péter*: „Kelj fel, fiam, kegyel fel...” – Forrófalva történeti és kulturális értékei; *Benke Jánosné Pál Magdolna*: Szent József vacsorája; *Halász Péter*: „Scoală-tebăiet,...” – Din valorigle cultural-istorice ale satului Fărăoani; *Petres László*: Vissza kell térni a forráshoz! – Beszélgetés Măriuț Felix forrófalvi plébánossal; *Petres László*: „...kávárik essze, mi az gyükér s mi az, hogy oda tartunk Romániához – Antal-Vajda János rendítgetései; *Petres László*: „...otthon is ilyenek vagyunk, csak épp máshogy” – Beszélgetés Gál Eszter forrófalvi és Gál Ruth forrófalvi, valamint nagypataki magyartanárokkal; *Benke Jánosné Pál Magdolna*: Bartosné bába.

Moldvai Magyarság. Fel. szerk.: *Mirk Szidonia-Kata*. Vendégszerk.: *Petres László*. Hargita Kiadóhivatal. Csikszereda 2020. 2. 30 old. – A tartalomról: *Botezatu Veronika*: Szent András, a farkas, a bába és a lúd; *Halász Péter*: Száz kút van Szászkúton? – Mozaikok Szászkút múltjából; *Botezatu Veronika*: A macska és a kutya kontraktusa; *Halász Péter*: Sunt sutede fântânila Sascut? – Câteva mozaicuri din trecutul satului Sascut; *Pávai István*: Anyanyelv, hitélet, szokás, népzene Szászkúton; *Petres László*: Szászkút helynevei; *Petres László*: Szászkút helynevei; *Botezatu Veronika*: Szent Péter kutyája; *Petres László*: A szászkúti, fântâneli katolikus temető családnév-repertóriuma.

Moldvai Magyarság. Fel. szerk.: *Mirk Szidonia-Kata*. Vendégszerk.: *Petres László*. Hargita Kiadóhivatal. Csikszereda 2020. 3. 30 old. – Látó ember (In: *Hegedűs Lajos*: Moldvai csángó népmesék és beszélgetések. Bp. 1952. 152–156.); *Halász Péter*: „Hégyen, vögyön járogatok vala...” – Kicsipatak és Dózsaujfalu rövid, de tanulságos történetéből; *Halász Péter*: „Hoinăream prin văi și dealuri...” – O istorie succintă, dar cu tâlc, a satelor Valea Mică și Gheorghe Doja; „A régi öregek mondták” (*Hegedűs Lajos*: Moldvai csángó népmesék és beszélgetések. Bp. 1952. 148-149., 159-162.); *Petres László*: Pokolpatak helynevei és római katolikus temetőjének családnév-repertóriuma; *Harangozó Imre*: Búcsú Bosnyák Sándortól.

Moldvai Magyarság. Fel. szerk.: *Mirk Szidonia-Kata*. Vendégszerk.: *Petres László*. Hargita Kiadóhivatal. Csikszereda 2020. 4. 30 old. – Két testvérgyermek. Gyűjtötte Nagy Jenő Onyesten 1951-ben; *Halász Péter*: „Purzik, purzik az onyestiuca...” – Onyest katolikus falujának története; *Halász Péter*: „Zboară praful pe străzile din Onești...” – Istoria satului catolic din Onești; *Petres László*: Látkép a Perkéről – Onyesti képeslapok; „Met mind hallottam az öregektől...” (lejegyezte: *Petres László*); *Petres László*: Onyest. A katolikus falu temetőjének családnevei; *András Jánosné Preszekár Cecilia*: „...s apó avval alított ep, monta a meseket...” (lejegyezte *Petres László*); *Halász Péter*: Virt István halálára (1958–2020); *Nyisztor Tinka*: Búcsú Eröss. J. Pétertől.

Molnár V. Attila (szerk.): Élet a halál után. A temetők élővilága. Debreceni Egyetem Természettudományi és Technológiai Kar Növénytan Tanszék. Debrecen 2018. 216 old.

Móricz Péter: Körmend régi épületei – városlép a Monarchia korabeli képeslapokon. Fényk.: *Jámbori Tamás*, *Móricz Péter*, ill. *Novák Kata*. Kiad. Körmendi Kulturális Központ, Múzeum és, Könyvtár. Körmend – Szombathely 2019. 103 old.

Művelődés. Köz művelődési havilap. Főszerk.: *Dáné Tibor*. 2020. 10. 32 old. – A tartalomról: *Benkő Levente*: Gyerünk, fiatalok!; *Csetri Elek*: „Amit előtte egyetlen király sem tett...”; Emlékdal Mátyás király halálára; *Gy. Dávid Gyula*:

A 130 éves EMKE- palota Kolozsváron; *Buzás Pál*: Emlékeim Guttman Mihályról; *Buzás Pál*: Rendhagyó plakátkiállítás; *Guttman Szabolcs*: Egy szabadtéri plakátkiállítás háttéréről; *Andrásfalvy Bertalan*: A bukovinai székelyek sorsáról és műveltségéről; *Dimény Áron-János* *Zsolt-Lukács Zsombor* – *Szenyves Krisztián*: Incze László múzeumpedagógus.

Nagy László: Az Ipolytól Dachauig – Baráti Huszár Aladár élettörténete (1885–1945) BBK Könyvek 2. Rozetta Stúdió Kft., Bp.–Balasgyarmat 2018. 390 old.

Nagy József (szerk.): A határvédelem évszázadai Székelyföldön. Csíkszék és a Gyimesek vidéke. Szépvíz 2018.

Néprajzi Hírek. A Magyar Néprajzi Társaság tájékoztatója. Szerk: *Hála József* és *Máté György*. XLVIII. 2019. 1. 96. – A tartalomból: *Lukács László*: Egyed Antal és kortársai; *Tóth Arnold*: Szabadfalvi József emlékülés; *Pócs Éva*: Kutatási beszámoló a „Kelet-Nyugat” Vallásantropológiai Kutatócsoport öt éves munkájáról; *Bakos Áron*: Részvétel, örökség, revitalizáció. Beszámoló a SIEF nyári egyeteméről; *Mikós Éva*: Értelmezés, hatás, utóélet – Arany János és a nép költészet; *Borsos Balázs*: A néprajztudomány helyzete és jövője I.; *Paládi-Kovács Attila*: A néprajztudomány helyzete és jövője – Bevezető gondolatok és az előzmények vázlat; *Viga Gyula*: A cigándi múzeumport; *Tömöri Szilvia*: Szabadtéri Néprajzi Múzeumok Közép-Európában – Múzeumfejlesztés és helyi közösségek a Visegrádi országokban; *Pölös Andrea*: A XIV. Alföldi Fazekas Triennálé, Mezőtúr; *Kemecsi Lajos*: Párhuzamosok találkozása – A magyar népi kerámia reprezentációja két 20. szd. második feléből származó magányűjteményben; *Kalina Veronika*: Poklade – a mohácsi busójárás megújuló hagyomány; *Verebélyi Kincső*: A rítustól a fesztiválig; *R. Nagy József*: Huszonöt éves a kulturális antropológia oktatása Miskolcon; *Nagy Janka Teodóra*: Emlékezés Dienes Erzsébetre; *Bartha Júlia*: In memoriam Fazekas Mihály.

Néprajzi Hírek. A Magyar Néprajzi Társaság tájékoztatója. Szerk: *Hála József* és *Máté György*. XLVIII. 2019. 2. 96. – A tartalomból: *Báráth Dániel*: Lendületben a néprajztudomány – Híradás egy új kutatócsoportról; *Fehér Viktor*: Épített

örökségünk megismerése – Fiatál néprajzkutatók nyári tábora Dél-Bánátban; *Bán Andrea*: Népművészeti tábor Bácskossuthfalván; *Balázs-Legeza Borbála*: Emlékkonferencia Sabján Tibor halálának 10. évfordulóján Szentendrén; *Viszóczy Ilona*: A ruházati iparok kutatása Fügedi Márta életművében; *Nagy Gábor*: Néprajzkutatók III. Makói Találkozója; *Nagy Ákos*: Párhuzamos ruralitások – A vidékiség formái Erdélyben, Gernyeszeg; *Székely Anna*: Táncos doktoranduszok III. Országos Konferenciája, Bp.; *Mód László*: Bolgárkertészek öröksége Kelet-Európában, Szeged; *Szilágyi Zsolt*: Új folyóirat indult az MTA Néprajztudományi Intézet gondozásában; *Halász Péter*: „Népmű szolgáltatásban látom életem értelmét” A nyolcvan éves Balázs Lajos köszöntése; *Bárkányi Ildikó-Gráfik Imre-Molnár Mária*: Köszöntjük Szarvas Zsuzsát; *Forgó Géza*: Búcsú Tóth Ferenctől; *Jakab Albert Zsolt*: Gáborján Alice (1922–2018) – Pozsony Ferenc búcsúbeszéde, Gáborján Alice üzenete; *Koltay Erika*: V. Nemzetközi Népművészeti Filmszemle, Sztána.

Néprajzi Hírek. A Magyar Néprajzi Társaság tájékoztatója. Szerk: *Hála József* és *Máté György*. XLVIII. 2019. 3. 96. – A tartalomból: A Magyar Néprajzi Társaság 131. közgyűlése – Bp. 2019.; *Paál Zsuzsanna*: A VII. Tradíció Néprajzi Gyűjtőpályázat, 2019.; *Vasvári Zsuzsanna*: Tradíció Néprajzi Tábor Balassagyarmaton; *Lukács László*: Kresz Mária centenáriumi megemlékezések Kápolnásnyéken és Csákváron; *Vida Gabriella*: „Panni néni”. 100 éve született Kresz Mária; *Kovács Evelin*: „Elég gazdag az, ki másra nem szorul” – Paraszti élet a XIX. szd. végétől a XX. szd. elejéig; *Máté György*: (Nem) kényszerű és tudatos törvényszegés – Gondolatok a csempészetéről két kiállítás kapcsán; *Klitsie-Szabad Boglárka*: Népmesék a nejlon világban – Élőszóval, palóc-földi népmesék Varga Norbert gyűjtéséből; *Vasvári Zoltán*: „A múltat nem megőrizni, hanem továbbadni kell” – Halász Péter 80. születésnapjára; *Juhász Antal*: Szent Tibor 80 éves; *Csonka Takács Eszter-Káldy Mária-Nagy Magdolna* – *Nagyné Batári Zsuzsanna-Szonda István*: Köszöntjük a 60 éves Bereczki Ibolyát; *Voigt Vilmos*: Köszöntő Balázs Géza 60. születésnapjára; *Vámos Gabriella*: A hatvan éves Mohay Tamás köszöntése; *Gecse Annabella*: Elhunyt Gulyás Éva; *Kemecsi Lajos*: Szilágyi Miklós búcsúztatása; *Bali János*: Szilágyi Miklós ravatalánál;

Barna Gábor: Elhunyt az irodalom és a népműveltség kutatója, Péter László; **Őrsi Julianna:** Kunok hazája: Karácsony Sándor ismeretterjesztő dokumentumfilmje.

Néprajzi Hírek. A Magyar Néprajzi Társaság tájékoztatója. Szerk: *Hála József és Máté György.* XLVIII. 2019. 4. 96. – A tartalomból: A szerkesztő köszöntése; *Lehoczki Zsuzsanna:* Reguly-konferencia az érdi Magyar Földrajzi Múzeumban; *Szöke Anna:* Kálmány Lajos vajdasági hagyatéka; *Ament-Kovács Bence:* Húsz éve hunyt el Karig Sára; *Vámos Gabriella:* Néprajz a XXXIV. OTDK Humán Tudományi szekciójában; *Simon András:* 90 éves a szegedi néprajzi tanszék; *Barna Gábor:* Mozaikok a szegedi tanszék történetéből hazai és nemzetközi kontextusban; *Paládi-Kovács Attila:* Szeged '90 köszöntő; *Kemecsi Lajos:* Köszöntő a magyarországi egyetemi néprajzi oktatás intézményes megindulásának, a szegedi néprajzi tanszék alapításának 90. évfordulója alkalmából; *Balogh Balázs:* Van tovább!; *S. Lackovits Emöke:* Köszöntő sorok a nyolcvan éves Petánovics Katalinnak; *Vargyas Gábor:* „Töretlen hittel” – A 75 éves Gaál János köszöntése; *Nagy Dénes:* Hálásan a földtudományoktól a néprajzig – Hála József 70 éves; *Mukicsné Kozár Mária:* Köszöntjük a 60 esztendő Nagy Molnár Miklóst; *Prikler Szilvia Beatrix:* Tánczos Vilmos köszöntése 60. születésnapján; *Magyar Zoltán:* A Szilágyság hagyományörzője – Emlékezés Szilágyi Ferencre; *Sárkány Mihály:* Elhunyt Kecskési Mária; *Lukács László:* Szanyi Máriával az Alföldön és a Felvidéken.

Nyíri Péter (szerk.): Bástya és hajlék. Tíz éves a Magyar Nyelv Múzeuma. Petőfi Irodalmi Múzeum. Bp. 2018.

Obrusánszky Borbála: Európa ura, Attila. Tortoma Kiadó. Barót 2018.

Ördög I. Béla: Kolozsvári keresetlen szavak. Kolozsvár 2018.

Paczolay Gyula: Közmondások, szólások Zrínyi Miklós írásaiban. 89 magyar, 43 latin közmondás, szólás története. Tinta, Bp. 2019.

Pamutkendő vasfazék, fajansztányér. Tárgykészítés és fogyasztás Magyarországon az ipari forradalom korában (1750 – 1850) Szerk.: *Granasztói Péter.* *Tabula könyvek 14.* Néprajzi Múzeum. Bp. 2018. 391 old. – *Granasztói Péter:* Előszó; *Granasztói Péter:* A tárgyak tengerében – Inventárium, adatbázis, anyagi kultúra; *Flórián Márta:* A közrend társadalomtörténeti kutatásának lehetőségei a feudalizmus utolsó században; *Kemecsi Lajos:* Kézművesek – tárgyhatalom – modernizáció: Esettanulmány mezővárosi hagyatéki leltárak forrásbázisának felhasználásával; *Tasnádi Zsuzsanna:* Rajzkultúra és köznépi díszítőművészet 1770 és 1850 között; *Lackner Mónika:* Globális trendek, lokális ízlés: nyomott pamutkendők a 19. század első felében; *Szőcsné Gazda Enikő:* A dél-erdélyi textilipar 18–19. századi központjai és néhány terméktípusa; *Nagy Zoltán:* Dongás faedények elterjedése és használata a szentgotthárdi és a keszthelyi uradalom falvaiban 1786 és 1846 között; *Kiss Kitti:* Üst, bogrács, vasfazék és a „rézvasfazék” – Fém főzőedények Magyarországon a 16–19. szd.-ban; *Vida Gabriella:* Fehér tányérok, győri edények, tót fehérarka talak – Fajanszok a 18. szd. végi – 19. szd. eleji köznépi hagyatéki leltárakban; *Granasztói Péter:* Szőkröny, láda, soblót, kanapé – A bútorthasználat differenciálódása Magyarországon a 18. szd. második és a 19. szd. első felében.

Papp Nóra – Horváth Dávid: „Ezt nagyon tartották Édesanyámék, Nagyanyámék” Homoródkarácsonyfalva hagyományai és népi orvoslása. *Homoródkarácsonyfalvi füzetek III.* Kiadja A Közbirtokosság. Homoródkarácsonyfalva 2016. 150 old.

Pál Ferenc: A Szombathelyi Egyházmegye a dualista államban, 1867–1914. Térképmell. kész. *Isztin Gyula.* Szülőföld K. Gencsapáti – Szombathely 2018. 319 old

Pánczél Hegedűs János: Mindszenti 1956 – Nem forradalom, hanem szabadságharc. Nemzeti Közszerzői Egyetem Molnár Tamás Kutatóközpont. Bp. 2015. 192 old.

Összeállította: *Halász Péter*

A MAGYAR NYELV HETE – A KÖLTÉSZET NYELVE

ASz, MNYKNT, Manyszi

2021. április 11–18.

Online közvetítések az Anyanyelvápolók Szövetsége és a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága Facebook-oldaláról.

Április 11. vasárnap 19 óra: Ünnepi megnyitó, Tempora mutantur 1.

Közreműködik: *Juhász Judit* (elnök, Anyanyelvápolók Szövetsége),
Balázs Géza (elnök, Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága),
Debreczeni-Droppán Béla (elnök, Honismereti Szövetség)
Tempora mutantur 1. – beszélgetés *Görög Ibolya* protokollszakértővel
(Kérdezők: *Blankó Miklós* és *Cservenka Judit*)

Április 12. hétfő 19 óra: A költészet nyelve – irodalmi-nyelvi esszéelőadások

Balázs Géza (nyelvész, ELTE, PKE): „A költészet az emberiség anyanyelve” (*Hamvas Béla*),
Balogh Andrea (irodalomtörténész, Partiumi Keresztény Egyetem): *Megzenésített versek – kik, miért, mikor?*
Boka László (irodalomtörténész, Irodalomtudományi Intézet): „Mert annyit érek én, amennyit ér a szó versemben” – *Versnyelv és dalszöveg a huszadik században és azután...*
Hartay Csaba (író, költő, gazdálkodó, Szarvas): *Irodalom nélkül besavanyodott alakká váltam volna már*

Április 13. kedd 19 óra: Nyelvi kérdezz-felelek

Minya Károly és *Pölcz Ádám* válaszol – a nyelvi kérdések feltehetőek az iroda@e-nyelv.hu címen és élőben is

Április 14. szerda 19 óra: Magyaróra-fórum

Balázs Géza felelős szerkesztő, *Blankó Miklós* szerkesztőségi tag, *Hadikné Végh Katalin* és *Terdikné Takács Szilvia* magyartanárok pódiumbeszélgetése

Április 15. csütörtök 19 óra: A Magyar Nyelv Múzeuma

A széphalmi Magyar Nyelv Múzeumának megújított kiállításában *Nyíri Péter* igazgató tart online tárlatvezetést

Április 16. péntek 19 óra: Miért olvasunk verset?

Mészáros Márton pódiumbeszélgetése költőinkkel-íróinkkal

Április 17. szombat 19 óra: A nyilvánosság nyelve

Pódiumbeszélgetés *Balázs Géza* nyelvessel, *Dunai Mónika* országgyűlési képviselővel, *Constantinovits Milán* újságíróval, *Rangos Katalin* szerkesztővel

Április 18. vasárnap 19 óra: Költészet a zenében – magyar szemmel

Erdős Róbert operaénekes estje (Zongorán kísér: *Harazdy Miklós*, közreműködik: *Blankó Miklós*, *Cservenka Judit*)

HÍREK

Képeskönyv a „Hazajáró” magazinműsor utazásainak első évadáról. *Hazajáró szemmel – A Kárpát-medence kincsei* címmel a 2020. év végén jelent meg a *Hazajáró* című honismeret-turisztikai televíziós magazinműsor első képeskönyve, amely a *Hazajáró* útjainak egy-egy elkapott pillanatát örökíti meg. A háromszáznegyven oldalas, négyszáznegyven színes fényképet tartalmazó album, amely a Magyar Művészeti Akadémia támogatásával jelent meg, az első évad a Magas-Tátrától Csíksomlyóig tartó harmincöt epizódján kíséri végig a stábot. A kötet szerzői azt is igyekeztek meglátni és láttatni, amit a felszín alatt, a föld felett és a fizikai világon túl megtapasztaltak. A könyv online is megrendelhető a Magyar Menedék Könyvesházban és az Anima könyvesboltokban. (VK. Magyar Hírlap, 2020. dec. 12.)

Emlékérmeket bocsátott ki Szent István király tiszteletére a Magyar Nemzeti Bank. Szent István király tiszteletére 500 ezer forint névértékű arany, illetve 15 ezer forint névértékű ezüst és 3 ezer forint névértékű színesfém emlékérmeket bocsátott ki 2021. január 13-án a Magyar Nemzeti Bank. Ezzel a jegybank új emlékérmé-sorozatát indít *Országépítő királyok Árpád dinasztiájából* elnevezéssel. A sorozat a történeti hűség megsértése nélkül tíz uralkodóra fókuszál, melyet az előzetes tervek szerint kétévente egy új taggal bővítenek – írták. Az 500 ezer forintos címletű emlékérmé 999 ezrelék finomságú aranyból készült, súlya 31,104 gramm (1 uncia). A 15 ezer forintos címletű emlékérmé 999 ezrelék finomságú ezüsből készült. A 3 ezer forintos színesfém változat réz és cink ötvözetéből készült. Az arany és ezüst emlékpénzekből tükörfényes kivitelben 500 és 5000 darabot, a színesfém változathoz pedig 5000 darabot bocsátanak ki. (KF. Magyar Hírlap, 2021. jan. 9.)

Régészeti leletek a budai Várban. Értékes római, középkori, kora újkori és századfordulós leletekre bukkantak a budai Vár falainak felújítása során. A legérdekesebb maradvány egy nőstény oroszlánt mintázó szobor, amely egykor Erzsébet királyné pihenőházát díszítette. A Nemzeti Hauszmann Program részeként állapotfelmérést és régészeti feltárást végez a Várkapitányság a déli nagy rondella környezetében, a munkálatok közben találtak meg a szobortöredéket. A dombormű a „magyar ház” homlokzatát díszítette, amelyet Erzsébet királyné kérésére Hauszmann Alajos épített a századfordulón. Az épületet a II. világháború után lebontották, helyére a ma is látható, középkori Zsigmond-tornyot építették. (SK. Magyar Hírlap, 2021. jan. 23.)

Jól halad az Árpád-ház program. A tervek szerint 2022 végére készül el az Árpád-ház Kutatóintézet és Ideiglenes Látogatóközpont Székesfehérváron – jelentette be Vargha Tamás, a térség fideszes országgyűlési képviselője a kivitelezés indulásáról 2021. január 27-én tartott sajtótájékoztatóján. A képviselő *Az ország bölcsője* kiemelt alprogram első szakaszának részeként létrejövő kiállítótérrel elmondta, hogy az 3,963 milliárd forint támogatásból valósul meg. Vargha Tamás közölte, hogy a volt Köztársaság mozi helyén kialakítandó kiállítótér és látogatóközpont területén lesz az Árpád-ház Kutatóintézet is, amely a Városi Levéltár és Kutatóintézet részeként fog működni. Jelezte továbbá azt is, hogy a kiállítótérben a királyi koronázótemplomot fogják megidézni az eredeti kövek felhasználásával. (MTI)

HÍREK

Új elemek a nemzeti jegyzékben. Új örökségelemek kerültek a szellemi kulturális örökség nemzeti jegyzékébe: a Christkindl Spiel, azaz a Bakony és a Balaton-felvidék németek lakta falvainak karácsonyi énekes népszokása, valamint Buzsák élő hagyományai. Az UNESCO 2003-ban fogadta el a szellemi kulturális örökség megőrzéséről szóló nemzetközi egyezményt, amelyhez eddig 180 ország csatlakozott. Szeptemberben a járvány miatt maradt el az új örökségelemek ünnepélyes kihirdetése, január végén azonban Fekete Péter kultúráért felelős államtitkár online jelentette be az új örökségelemeket – írta az MTI. (OP. Magyar Hírlap, 2021. jan. 30.)

Azonosították a Hunyadi-család DNS-profilját. A Magyarságkutató Intézet archeogenetikusai azonosították a Hunyadi-család DNS-profilját – mondta 2021. február 9-én a Kossuth Rádió *Jó reggelt, Magyarország!* műsorában Makoldi Miklós, az intézet Régészeti Kutatóközpontjának vezetője. Szerencsére Mátyás természetes fia és unokája, Corvin János és Kristóf sírja szinte érintetlen állapotban maradt fent a lepoglavai pálos kolostorban. Az intézet szakemberei januárban vettek mintát a sírban talált csontokból, majd a mintákban azonosították az Y-STR DNS-profil. Ennek birtokában lehetővé válhat Mátyás király csontjainak azonosítása, amelyek más középkori uralkodók, egyházi személyek és főemberek maradványaival összekeveredve, a székesfehérvári Osszáriumban nyugszanak. (MTI)

Megrendelőlap

Megrendelem a Honismeret című folyóiratot példányban.

Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: irányítószám:

Cím:

Az előfizetés díja egy évre: 3000,-Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismeret Szövetség címére visszaküldeni:

1370 Budapest, Pf. 364. Tel./fax:327-77-61

Dátum:

.....

aláírás

*A Nagyharsányi Helytörténeti Gyűjtemény főépülete mellett álló, felújított góré
(Erdős Zoltán cikkéhez; Kanász Imre felvétele)*

720 Ft

MMA
MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Zwack József és felesége (Török Róbert cikkéhez; Unicum Ház, Budapest)